

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

33. AASTAKÄIK 2021 NUMBER 2 (383)

Meie haritlaskonna lõhkikäristattusest	
	<i>Oskar Loorits</i> 195
Uskumise eetika	
	<i>William Kingdon Clifford</i> ... 226
	<i>Tõlkinud Eve Kitsik</i>
Kergeusklikkuse patust ja pühast uurimiskohusest	
	<i>Eve Kitsik</i> 249
Metsaküsimus muu riigielu küsimusena	
	<i>Toomas Kiho</i> 262
Inimesed ja energia: Eesti tulevikuvaade	
	<i>Andres Kollist</i> 263
Anglistika Tartu ülikoolis	
	<i>Ilmar Anvelt, Pilvi Rajamäe</i> 290
Luulet	
	<i>Mariela Cordero</i> 341
	<i>Tõlkinud Jüri Talvet</i>
Laaste	
	<i>Daniel Wisser</i> 348
	<i>Tõlkinud Anne Arold</i>
Mõistuse ja südamega	
	<i>Anne Arold</i> 355

<i>Arvustus: Mosaiik Morgensternidest. Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250.</i> Koostaja Jaanika Anderson, toimeta- jad Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus ja Ivo Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020. 350 lk.	
<i>Kristi Viiding</i>	358
Abstracts	364
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXXII	
<i>Herbert Normann</i>	371

**Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee**

Graafikaseeria “Põrm” lk 225, 261, 289, 340, 347:

JEVGENI ZOLOTKO (1983) on lõpetanud Tartu Kõrgema Kunstikooli skulptuuriosakonna 2008. aastal, praegu vabakutse-
line kunstnik.

MEIE HARITLASKONNA LÕHKIKÄRISTATTUSEST

Oskar Loorits

Kui mu kaasvilistlased kutsusid mind kõnelema Tallinna, siis tahtsin vaatluselle võtta p u g e m i s t õ b e meie haritlaskonnas, kuid sellest kardeti sekeldusi politseilt loa saamisel ja soovitati mul esitada mõni teine teema. Ometi ka uue pealkirja all tahaksin kõnelda siiski sellest samast nähtusest, millest kavatsesin. Sest mulle näikse, et just pugemine on enam-vähem k o g u meie haritlaskonda (ja sugugi mitte ainult üht rinnet!) eriti iseloomustav sõnapilt, kuna epideemiliselt levineva pugemistõve põhjustajaks ja nakatajaks on meie endi hingeline lõhkikäristatus. Mida enam ma seiran meie haritlaskonna arenguprotsessi ja lõhede süvenemist eri rinnete vahel, seda enam tungib esile see rahutu ja kärsitu, võiks öelda närvihaige pugemine ja piilumine, kobamine ja rabelemine küll siia, küll sinna, mis on kestnud sugugi mitte ainult viimased “vaikiva seisukorra” aastakesed, vaid mis on pi-

“Peetud kõnena Eesti Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liidu Tallinna klubi koosolekul 14. XII 1938 ja korratud E. Üliõpilasseltside Liidu koosolekul Tartus 4. V 1940, kus sõja eelaimuste asemel võisin kõnelda vahepeal juba puhkendki sõja ja Vene vägede baasidesse asumise õhkkonnas. Sellest olukorrast tingitud on ka ettekande mõistukõneline ja politseivalvest kaudse kerimisega mööda põikav laad, probleemistik ise aga peaks paari aastakümne taustal veelgi järelemõtlemist põhjustama” (Oskar Loorits).

Avaldatakse Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säiliva käsikirja järgi (F 175, M 136:4, l. 102–127; artikli variante leidub nii selles säilikus kui ka F 175, M 58:5), autori keelepruuk on suures osas muutmata. Välja on jäetud mõned liigisiklike hinnangutega lõigud, need kohad on tähistatud nurksulgudega.

durdand ja häirind meie haritlaskonna küpsmisprotsessi juba aastakümneid — ilma et ühelgi rindel siinamaani veel rahu ja tasakaalu oleks leitud, jah, isegi ilma et siinamaani veel kasvõi iseenast ja oma olemustki oleks leitud. Suured katsumused ja kannatused on harilikult need, mis kristalliseerivad üksiku indiviidi isiksuse ja iseloomu kui ka ühiskondliku rühmituse olemuse ja selgroo. Meie oleme harjund küll palju kõnelema oma paljukannatand rahva katsumustest, kuid mõtleme selle all esijoones maarahva talupojakihti, kuna sellevastu linnarahva ja eriti just haritlaskonna kannatused on olnud siinamaani veel nähtavasti liig väikesed selleks, et kristalliseerida iseseisva rahva ja riigi juhtimiseks võimeid ja v ä r i l i s t ülakihti, kuivõrd seda üldse peaks leiduma. Meie vaimse ülakihi kristalliseerumisprotsessis midagi saatustliku peab küllap vist veel toimuma: võib-olla ongi selle sissejuhatuseks äsjasüttind uus hävitussõda. Kui juba eelmise suure sõja ajal ja järel kardeti tõsiselt euroopalise ehk nn. l ä ä n e m a i s e k u l t u r i allakäiku või koguni kokkuvarisemist, siis praeguse suure sõja puhul see kartus on paisund veelgi tõsisemaks. Meid on küll propagandatalituse poolt manitsetud “julgelt ja rahulikult” tulevikku vaatama (ja noh, käsu peale me seda muidugi ka teeme!), meid ei varitsevat “otseselt” mingi hädaoht ega kriis, aga selline suigutuslaul ega manitsus ei päästa meid veel m u r e t tundmast tuleviku ette. Ja muretsemist homse ette ei tohitaks küll kuidagi tõkestada ega keelda nendele, kes ainult tänapäevale ei ela, vaid ka meie edaspidist saatust tahavad ette näha ja selle paratamatut arenguprotsessi aimata.

Mispärast tuntakse siis seekord erilist muret kogu Euroopa tuleviku pärast? — Sellepärast, et ettenähtav ei ole ainult kohutav majanduslik häving ja kriis kuni miljonite surmani, vaid samuti ka masendav vaimne vaesumine või otse barbaaristumine uude keskaega, kui võidab jõu ja võimu printsiip ja kui “uue Euroopa” juhtimiselle asuvad vaimselt täitsa metsistund uusharitlased. Ning olgu ka veel võitja lahtine — üks asi on siiski kindel: toimub jällegi ühe a j a s t u lõpp, lõpeb ühe g e n e r a t s i o o n i missioon ning algab uus ajastu, esile peavad kerkima vana ja väsinute asemelle uued näod. Ning nende uute nägude pärast kõige rohkem muret tuntaksegi: millised nad saavad ole-

ma ja mida nad hakkavad oma elutööna tegema, oma ajaloolise missioonina teostama? A u t o r i t a a r s e i s mais nad ongi kerkind juba suhteliselt rohkem esile ja nende olemus on selgund: nad tunnukse mekaniseeritud masinavärgid, funktsionäärid ja “rakukesed”, keskaegselt fanaatilised ja sallimatud, kuid ka keskaegselt obskurandid oma teotsemise laadi ja eesmärkide suhtes. Nn. d e m o k r a a t l i k e s mais noorema generatsiooni esiletung toimub aeglasemalt ja raskemini: 40-aastaselt algab alles uus sugupõlv oma elu avalikkuses, alles 60-aastaselt ta kõlbab juhiks teistele ja juba pidurdabki taas nooremate esiletõusu. Väga pahaendeliseks demokraatia nõrkuse paljastajaks on väliselt nii austatud, kuid sisuliselt enam kui piinlik asjaolu, et endise sõja kindralid ja ministrid isegi lapsestund raukadena ei lahku oma positsioonelt, vaid hukutavad pigem kogu oma rahva ja maa, täis umbusku ja üleolu nooremate ja jõulisemate vastu. Kui s e l l e s t vaatevinklist Eesti avalikku elu jälgida, siis ei saa meid küll kuidagi nooruslikult “autoritaarseks” maaks pidada, vaid vanurid ja raugad hoiavad vormiliselt üsna demokraatselt võimu oma käes ja ainult “kindlustavad” seda, apelleerides noorukeste-nõrgakeste kaasabile. Kuid kes tulevikku teab — võib-olla seda raske ma ülesande ta dikteerib meie pealekasvavaile noortele ja nimelt ülesande kaitsta meie iseseisvust, jah, võib-olla isegi mitte ainult kaitsta, vaid koguni veel päästa ja lunastada meie iseseisvus uue vabadussõjaga, mille taas peavad teostama ja võitma mitte vanad, vaid alaealised kooliõpilased.

Sellist hüppesituatsiooni on põhjust karta juba sellepärast, et meil niisama nagu kogu demokraatliku Euroopa poliitilises elus pärast 1918 puudub orgaaniline v a h e l ü l i raukade ja alaealiste vahel, kuna kummitab selleasemel ähvardav tühik, mis ennustab kõige kurvemat katastroofi. Teiste sõnadega: meie avalikus elus pole võitnud endale mingit positsiooni, isegi mitte mingit kindlamat ilmet ega ideoloogiat nn. k e s k u r i t e g e n e r a t s i o o n, s.t. umbes sajandi vahetusel sündinute sugupõlv, kelle normaalseks elutööks ja “missiooniks” peaks õigupoolest küll just kujunemagi võtta uue algava ajastu juhtimine oma kätte. Kuid selles ep küsimuse kurbloolus peitub: kas meie keskurite (niisama nagu kogu Euroopas 1900 ümber sündinute ja I maailmasõja tõt-

tu kangujäänute) sugupõlv on üldse võimeline oma elumissiooni teostama ja kas ta sobibki uue ajastu juhiks ja sisustajaks? Või peavad selle ülesande vahetult oma kätte haarama juba meie vabadussõja aegu ja hiljem sündind noored oma maailmavaatele, oma elutundele ja oma olemuse “põhitungidelle” vastavalt? Ja kui isegi noored ei saa sellega hakkama, kas ei ole siis karta järsku üleminekut ü h e s t vaikivast seisukorrast t e i s e vaikivasse seisukorda, mis faktiliselt tähendaks meie riigi ja isegi rahvuse hävingut? *Sapienti sat!*¹

Aja ja ruumi perspektiivi puudus takistab meid praegu veel üldpilti maalimast oma tänapäeva haritlaskonnast ja selle eri generatsioonide osatähtsust markeerimast. Aga tuleviku kultuuri-loomane seda muidugi kord teeb, kui ta otsib sünteesi ja seost üksiknähtuste rägastikku silmitsedes. Küsigem nüüd juba ette: Millist pilti võidakse siis maalida kunagi meie tänapäevasest haritlaskonnast aegade takka? Mida koloreeritakse siin ekstra, mida jäetakse fooni, mida seatakse keskele — kas üksikkujusid või rühmastseene, kas tänavaid või kohvikuid, klubisid või konvente või hoopis erakodusid koos vastava interjööri? Järelaeg teeb nn. t ä n a p ä e v a l e harilikult ikka vingerpussi sellepoolest, et teda ei huvita enam põrmugi see, mis praegu päevapoliitiliselt nii kole tähtis ja põnev tunnuks. Mis läheb see ajaloole korda, kuidas toimus tänavune üliõpilaste mairongikäik ja kas võtsid sellest osa ainult seltsid või ainult korporandid või mõlemad koos või hoopis vaid metsikud?! Alles kümmekond aastat tagasi hurjutati ajalehtedes ülearu lärmakalt: üliõpilased profaneerivat parlamenti ja kaklevat ööd otsa oma esinduskogus, — kes seda tänapäeval enam mäletab, mille üle siis kakeldi ja mille nimel?! Aga sellest ruttu unustatud t r e e n i n g u s t kristalliseeruvad ühiskondlikud j õ u d huvitavad küll ajaloolast ja määravadki ajaloo enda käiku. Kes mäletab veel meie kirjanike ja kunstnike või keeleteadlaste, riigimeeste jne. omavahelisi tülisid ja kokkupõrkeid, ke-

¹Oma ettekande teiskordsel esitamisel üliõpilastele Tartus puudutasin siinkohal ligemalt ka Soome, Leedu ja Läti haritlaskonna kujunemislaadi ja tulevikuväljavaateid, mis ei tundund mulle samuti mitte roosilistena: sõja jalgu jäänd sugupõlved põevad aina vaimse languse haavu.

da peale kitsarinnalise spetsi huvitavadki siin enam kunagiste tülide üksikasjad ja peensused?! Kuid järelaega huvitab seda enam teine küsimus ja nimelt see, mis tänapäevast p ü s i v a t ka tuleviku jaoks sadestub ja kristalliseerub. Ja kes teab, kunas tuleb aeg, kus seda nn. tänapäeva hakkavad tagantjäreli kujundama ehk nii-öelda reprodutseerima või rekonstrueerima mitte enam tegelased ega tegelinskid ise, vaid hoopis järelaegade erapooletud kultuuriloolased ja muud sulemehed, et serveerida seda hulkade jaoks. Ja võib-olla modelleeruvad siis nende kätes meie haritlaskonna kõige iseloomustavamateks kujudeks sugugi mitte mõned nimepidi tuntud i n d i v i d i d (kuna just isikute i l m e t u s meie tänapäevale nii erakordselt iseloomustav tunnus), vaid hoopis teatud t ü ü p i d e kujud nagu näit. ühe linna või voolu t o h - m a n i d ja teise linna või rinde t o s l e m i d. Jajah, see on sagedane nähtus: mis tänapäevale kõverpeegel, see järelaegadelle tüüp!

Sellist tänapäeva tegelinskite revüü ümbervalamist tüüpideks ma julgen ennustada mitte ainult seepärast, et meie haritlaskonnas on üldse üsna vähe isikupärasust, vaid samuti ka seepärast, et nüüdsel massi-juhi kontrasteerimise ajastul isikute osatähtsus on surutud niikuinii allapoole ja et ajaloo taustal meie tänapäeva tegelinskite, klikede, voolude jne. omavahelised vastolud on kaotand oma akuutsuse ja muidugi ka isikute raskekaalu. Kaunistigi võrdselt koomilised võivad näida mõne aja takka mõlema rinde tegelinskid, kui hakkab aina kibedamini ja siis ka järeldustele kohustavalt selguma, kuidas pada on sõimand katelt, kuidas saadant on püütud kuradiga eemale peletada ja kuidas seejuures kord nagu Vestmann, kord nagu Piibeleht “võitjana” on paistnud olema. Põhjusi ja eeldusi selgitav kultuurilugu suhtub mõlemasse võitlevasse poolesse hoopis leplikumalt: see, mis praegu ü l e - a e d s e t e kukkede kaklusena mõlemat otsekui iseseisvat perepoega vihale ja tülli ärritab, paistab aja perspektiivist kindlasti ikkagi s a m a talu kukkede kaklusena, mida peretaat ise mitte vihaga, vaid muigega jälgib ja püüab hoopis seda, mida tänapäeval eriti suureks patuks ja otsekui kah mingiks “pugemise” tunnuseks peetakse: püüab õigustada ja mõista, püüab rahustada ja lepitada mõlemat tülitsevat poolt. Eks kukekeste kakluse puhul

sootu tähtsam ole valvata seda, et järsku jaole nooliv röövkull ei saaks murda ühtki kukepoega ega tirida neid üle piiri võõrasse metsa, sest mis kasu on olnud siis nende “kasvatamisest” ja kust siis jälle uusi kukepoegi võtta uueks vaevarikkaks üleskasvatamiseks?! Laibad enam ellu ei ärka. Surnukehad seda ei lõpeta, mille elavad on pooleli jätnud. Aga see on meie haritlaskonnas juba vana nähtus: o m a v a h e l i s i vastolusid ülehinnatakse ja süvendatakse üksteise eitamiseni, v õ õ r a s t e hädaohtu seevastu ei taheta mitte nähagi ja võõraste ü h i s t eitamist ei mõisteta üldse veel kujutella. Sisetülid teevad võimatuks ühisrinde välise hädaohu vastu — kas see pole meie haritlaskonna ebaküpsust enam kui piinlikult paljastav olukord? Oma põhiseadusliku võimu põhimõttelist pooldamist peetakse andestamatuks patuks ja “pugemiseks”, kuna võõra võimu käsilaseks pugemist peetakse austavaks teeneks! Ja jonnakalt keeldutakse konsekvantse tõmbamast, kuhu kuristikku selline suhtumine meid varem või hiljem kord ikkagi peab tõukama... Kas ei tunta tõesti h ä b i, et just selline k a h e p a i k n e s u h t u m i n e omaesse ja võõrasse paisub eriti tüüpiliseks ja võib-olla ka saatuslikuks meie tänapäeva haritlaskonnale: kel ei jatku mõtlemisloogikat konsekvantside tõmbamiseks, kuidas peaks jätkuma sel julgust põhimõtete järjekindluseks ja maailmavaateliseks sõltumattuseks nii hõlpsasti muutuva k o n j u n k t u u r i paisatud vastoludes aastast?

Tüüpiliseks tänapäevast kristalliseerub aga tulevikus veel hoopis midagi sellist, mida me praegu ei taha iseenda juures nagu hästi uskudagi ega tunnustada, ja nimelt seda, et mitte ainult kliid ega rinded ei killusta meie haritlaskonda nii ebalooslikult üksteist vastamisi põrnitsema, vaid v a s t o l u d i n i m e s t e s e n e s t e s on see põhitegur, mis hakkab ilmestama aegade takka meie esimese ja teise põlve haritlaskonda. Juba ärkamisajast peale sisemine lõhkikäristatus on virildand meie haritlaskonda mitte ainult sõnade ja tegude, mitte ainult välise ja sisemise, koduse ja avaliku elu vastoludeni, vaid isegi vastoksusteni omaenda maailmavaates, põhimõtteis ja meelsuses ühel ja teisel konkreetsel juhul. M e e l e- ja j ä r j e k i n d l u s t meie haritlaskond pole jaksand veel saavutada iseenda juures — kuidas peaks ta seda suutma sugereerida siis laiadelle hulkadelle! Oma hari-

punktile see vastoksustesse lõhkikäristattus näikse jõudnud meie tänapäeva keskurite generatsioonis, mille paratamatu järelduse-
na on ettenähtav mingi raske vapustus kui mitte täieline krahh
niihästi poliitilisel kui ka kultuurilisel rindel. Ma ei taha põrmu-
gi prohvetiks hakata ja oleksin väga õnnelik, kui midagi sellist
ei juhtuks, kuid ma pean oma kohustuseks hoiatada, et me i s e
oleme väga palju oma saatuse ettenähtavas halvenemises süüdi ja
et me i s e hävitame oma tulevikuväljavaated sellega, et meil
endil pole mõttekindlust, pole veendumusterangust ega ole enne-
kõike vankumatut s e l g u s t selle kohta, millised eesmärgid
me oma riiklikule ja rahvuslikule tulevikule asetame. Ah, mida
kõnelda üldistest eesmärkidest ja ülesannetest, kui meie haritlas-
konna valdavas enamikus valitseb kaootiline ebaselgus isegi selle
kohta, mida oma isiklikus eraelus õieti taotella ja pürgida, milleks
elada ja mida oma “missiooniks” võtta. Egas kogematta ole ideo-
loogiline lagastumine juhtind meie haritlaskonda osalt otse küü-
nilise ja täitsa alatu u t i l i t a r i s m i karidelle, kus triivitakse
ilma igasugu sihita ja eesmärgita, et aga kuidagi ära elada, ilma
et mingit vastutust, kohustust või auvõlga tuntaks ja tunnustataks
riigi ja rahva ees, kes sellise eliidi veeteerimist siiski on võimal-
danud. Eetilise s ü d a m e t u n n i s t u s e hävinguni jõudnud
jultunult omakasupüüdlik mentaliteet on paisund 1890–1910 pai-
gu sündind haritlaste keskel niivõrd domineerivaks, et tunnen põ-
letavat h ä b i juba ainuüksi samasse generatsiooni kuuluvuse
pärast. Aga mõtelge endamisi vähekesegi, kui mugav on oma si-
semist lõhkikäristattust just utilitarismiga ravida, — ja kas te siis
tõesti veel ei taipa, et selline ravimisvahend peab paratamatult just
hoopis levitama meie eliidis aina epideemilisemat pugemistõbe
ja lausa vaimset prostitutsiooni käsikäes omariikluselle elukarde-
tava võõrsilt nakatatud psühhoosisüüfilisega. Ja seda ei suudeta
enam arstida ei kroonupatriotismi palsamiga ega opositsioonilis-
te foljetonide vastumürgiga mitte; ma ei usu, et siin suurt enam
aitaks ka sunduslik põhimõtete süstimine dekreedikorras või üle-
maalse “aktsioonina”, vaid kardan väga, et meie haritlaskonnal
tuleb raske haigus päris piinarikalt läbi põdeda — võib-olla osalt
üsna pikaajalise toibumisega, võib aga ka olla, et osalt kõrges pa-
lavikus koguni surivoodisse vaibumisega.

Meie haritlaskonna “kriisi” põhjustand vastolude ja vastoksuste jälgimisel esindan teadlikult moodsa kultuuriajaloo nn. sünteetilist voolu, kes ei kuhja oma ülevaadet täis üksikisikute ega faktide ballastiga, keda ei huvita kuigi paljut nn. suurmeeste elulood ega suursündmuste kroonika, vaid kes püüab näha kogu ajastut tervikuna ja fikseerida selle üldist olemust, hulkade kallakut, massiliselt korduvaid nähtusi. Ja juba ürgajast peale on olnud hulka de peamiseks püüdeks “õnnelikuks” saada, elust “õnne” leida. Õnnetunde saavutamise eelduseks on aga enneköike rahuldustunne, mis omakorda eeldab isiksuse sisemist harmooniat ja tasakaalu. Juba vanast ajast peale nn. kasvatus on püüdnud soodustada seepärast mõistuse, tundeelu ja tahtejõu harmoneerimist, kuna uuemal ajal on hakatud kõnelema ka veel vaimulaadi, elutunde ja igasugu tungide kooskõlastamise vajadusest. Meie käsitus endisaegadest on üldiselt õige ühekülgne ja ülekohtunegi sellepärast, et hindame minevikku tavaliselt omaenda tänapäeva arusaamade ja mõõdupuudega ega süvene iga eri ajastu erinevasse mõtteviisi ja elutundesse. Sellepärast kujutleme olnud aegu sageli just tänapäeva aspektist õnnelikenä või õnnetuina ja peaksime tegema nende hinnangus mõningaidki korrekture.

Võtkem näit. kasvõi meie kurikuulus orja aeg. On siiski väärkujutus orjaajast, kui arvatakse, et see oli läbi sajandite üks lõputu pisarate valamine ja ohkamine, halisemine ja hädaldamine, virisemine ja ahastamine, lühidalt, et paljud sugupõlved järjestikku elasid ainult läbi-lõhki õnnetutena. Kahtlematta orjaaja majanduslikud, tervishoidlikud ja sotsiaalsed olud, eriti veel sõdadeaegsed laastamised on tegelikult olnudki kohutavad ja osalt isegi raskemad, kui oskame neid konkreetselt kujutella. Kuid sellele vaatamata on olnud ka orjaajal oma hingelised eeldused õnnelikuks eluks. Isegi kõige traagilisemal orjuseajal püsis orjadel oma sisemine tasakaal tungide ja nende rahuldamise, tarvete ja nende täitmise, vaimse ja füüsilise energia ja selle rakendamise vahel, mis võimaldas ajutiselt ka nn. õnne tunnetamist, nagu näit. perekonnaelus kodus või puhuti külaühiskonnas (õitsil, kiigel, kõrtsis ja kasvõi reheski ühisolengutel jne.). Meie orjaaja vaimulaadi tagantjärele jälgides peaksime õieti küll otse aukar-

tust tundma oma endispõlvede sisejõu ja vitaalsuse ees, mis ei ole murdunud tegelikkuses ega kõdunud sentimentaalseks haletsemiseks, vaid on olnud mehiselt resolutne teotsemises, kord impulsiivselt süttiv, kord igatsevalt unelev, oma siselaadilt ja oma välistaktikalt äärmiselt osav üldise solidaarselt ja konsekventselt organiseeritud passiivse vastupanu võitluses. Seda väärib meenutada orjade vabadelle järglastele, kes võivad kergesti sattuda taas orjade asendisse tänapäeval, kus kogu maailma mitmelt poolt püütakse uuesti orjastada. Kuid vaevalt me enam oskaksime oma esivanemate ühisrinnet ja strateegiat taaselustada ja võiksim kergemategi vapustuste puhul end kohe kolepalju “õnnetumatenä” tunda kui meie eluvõitluses ja vastupanu paremini karastund esivanemad, kes isegi v a i k i m i s e g a panid kivid kisendama. Kas jaksame aga meie üldse enam mõnd lühikest kuud või aastakestki vaikida vanade roomlaste retsepti järgi “cum tacent — clamat” (sellega et vaikivad, nad kisendavadki). Jah, kas oskame enam elada õnnelikult igasugu t e g e l i k u l t antud võimalikus ja “võimatus” olukorras või kaotame kohe tasakaalu, kaotame isegi mõistuse ja meele, kuni pakume end võõra propaganda heliplaatideks?

Just sisemine t a s a k a a l on see, mis säilitab enesekindlust ja õnnetunnet, kuna tasakaalu kaotamine muudab õnnetuks nii üksiku kui ka kogu generatsiooni, sest tasakaalutus tekitab r a h u l o l e m a t t u s t. Rahulolemattuse peamiseks põhjustajaks on aga täitumatu isu, on soovid ja tungid, mis kihelevad ja ärritavad üht haletsema, teist hädaldama, kolmandat põrnitsema jne., — need on need pretensioonid puuduvalle, ambitsioonid enamalle ja ka “alamustunde kompleksid”, milledest nüüd viimasel ajal ülearu palju lobisetakse. Hingelise harmoonia puudus ja rahuldumatta jääv pretensioonikus kihutavadki m ä s s a m a nii üksikisikuid eraelus kui ka massi majanduslikus ja poliitilises võitluses. Oma kultuurilooliselt vaatlusis olen võind korduvalt veenduda, kui vähe revolutsioonilist kallakut ehk seda nüüd nii õhutavat mässumeelsust on osutand aastatuhandeid vana eesti rahvas, kelle vaimulaadile tunnukse igatahes ligem ja sobivam piibli retsept “kes on pandud orjama, see orjaku heameelega” kui revolutsionäride loosung “võitluses omandad sa õiguse”. Ma

pean seda aastatuhandete pühitsetud traditsiooni ausameelselt ja objektiivselt rõhutama, kuigi ma isiklikult kaldun enam mässu-meelsete kilda. Üldiselt aga meie rahvas on väga vähenõudlik ning jaksab idamaiselt palju ära kannatada ja kõigest hoolimatta siiski veel õnne nautida, sest tema nõudlikkus on idamaiselt väga väike, tema pretensioonid reaalsete võimalustega piiratud ja tasakaalustatud. Aastatuhandeid vana eesti rahvas on harjund mõõdukalt uut vastu võtma, ilma et hävitaks vana, vaid sulatades vana ja uut harmooniliselt kokku. Seda rabavam tunnukse kontrast, kui vaadelda meie ainult mõningaid aastakümneid noorukest t õ u - s i k u t e haritlaskonda: mida see kõike nõuab ja tahab! millele see kõikjale pretendeerib! ja mida kõike see on valmis vanast üleöö hävitama, et aga ahnitseda midagi tundmatut-teadmatut uut! Ühekülgne oleks seletada sellist tasakaalutust ambitsioones ja rabelemisi närvitsemist igasugu mässamistega ainult poliitiliste või muude nn. i d e e l i s t e teguritega, nagu meie kohvikumässajad ja demokratismiposöörid seda küll armastavad simuleerida. Ideelikkus ei ole meie haritlaskonnale sugugi enam nii tugevaks küljeks, nagu seda mõni pilgatud “akadeemilise ringhäälingu” elav propagandaheliplaat meid uskuma püüab sugereerida. Oh ei, hegeliaanlased on meie aja donkihottideks moondund ning ideede pärast mässab ja määratseb siiski üsna väike valimik, kuna valdav enamikul on inimlikumad põhjused, mis on puhtpsühholoogilist laadi, sageli isegi hoopis ilma igasugu eetilise kvaliteedita. Ning nende põhjuste hulgas ep seisavadki minu arust esikohal ebakriitiliselt liigne pretensioonikus ja sellest tingitud pretensioonide mittetäitumine ühelt poolt, teiselt poolt aga veelgi enam meie haritlaskonna enda sisemine lõhkikäristatus.

Iseendast ebakriitiline p r e t e n s i o o n i k u s on üldinimlik nähtus ja seda saadab tavaliselt enda egotsentriline eraldamine teistest nõndaviisi, et pindu teiste silmis nähakse, kuid palki oma silmas mitte. Sama pinnu-palgi ebasuhe häbistab ka meie haritlaskonna omavahel nääklevaid rindeid. Seda nähtust olen varem küllalt juba käsitlenud ega taha siin üksikasju enam meenu-

tada (vt. artiklitekogu “Oma rada”²). Vaadelgem nüüd edasi, mis on meie ajastulle iseloomustavat ja eht eestilikku meie haritlaskonna teises kurvas ja pahaendelises nähtuses — inimeste enesete sisemises v a s t o l u l i k k u s e s. Kui esitan siin mõningaid näiteid, siis ärgu kahtlustatagu nende taga isikuid, vaid ainult tüüpilist eri vooludes. Puudutan teadlikult niihästi kodanlikku kui ka pahempoolset suunda meie haritlaskonnas. Õieti just pahempoolsus meie haritlaskonna alles käärima ja diferentseeruma löi ning kõige omapärasema pitsati vajutab kogu meie kultuuriloole. Aja raamistikus see on ka täitsa arusaadav, sest meie haritlaskonna kujunemisprotsess langeb 19. sajandi lõpule, s.t. satub saatuskult just sellele ajale, kus lääne aristokraatia kui juhtiv eliit degenererub ja nn. noblessi elutunne mandub dekadentsiks, snobismiks, boheemitsemiseks. Sellele lisandub meil ehteestilise joonena veel matside tung saksteks saada ja just eriti peened, nooblid, aristokraatsed kui mitte olla, siis vähemalt näidagi — milline üllatavalt ühtlane kallak niihästi EÜS-i ja korporantide kui ka metsikute, niihästi rahvuslike põhihelide, nooreestlaste kui ka pahempoolsete ja isegi põrandaaluste ringkonnile! Balti olud ja venestusülikooli miljöö suurendavad veelgi sisemist kontrastsust: põranda all vormub maailmavaade punaseks või vähemalt opositsiooniliseks — tänaval aga demonstreeritakse oma elutunnet balti buršidelle võrdselt hoopis rohelisena nii stiilis kui ka eriti veel moraalilis. Selle asemel et rõhutada just m i t t e s a r n a - s u s t baltluselle, tuntakse hoopis kummalist kompensatsioonitarvet v ö r d u d a neile. Isegi sellised nonsensid võivad kujuneda ja süveneda, et rahvuslus ristsugutatakse kadaklusega (meenu-tagem kasvõi näit. meie ärkamisaja juhtide saksastund lapsi või hilisemategi rahvuslaste kodukeelt, kombeid, elustiili jne.), rahvalähedasem luterlus lämmatatakse eesti enda hingekarjaste poolt rahvavõõra härraskiriklusega, poliitiline liberaalitsemine ummistub täis balti sallimattust ja isegi pahempoolsete internatsionalism keeb üle rahvuslikust vihast.

²Vt Oskar Loorits. *Oma rada: Programmartikleid uue Eesti loomisel 1934–1938*. Tallinn: Kuldkiri, 1939. *Toim.*

Selles suhtes on K. A. Hindrey omaaegsed karrikatuurid “Sädemetes” selle sajandi esimesel aastakümnel haruldase kultuuri-loomulise väärtusega, sest nad paljastavad ja jäädvustavad kuriooslikke situatsioone: omakultuuri apostel Koodi-Jaan ei esinda siiski mitte pastlakultuuri, ei lase ennast pildistada mulgi vaimuses nagu C. R. Jakobson, vaid hoopis frakis ja tsilindris nagu balti rüütelkonna pealik! Sellises miljöös ei ole imestada, et deviisiks seatakse rahvakirik, kuna saavutatakse kadakluse ja vaimuvaesuse kants; loosungiks võetakse küll moepärast sotsialism, kuid tulemuseks on isoleerumine “pööblist”; paleuseks upitatakse rahvuslik kultuur, selle baasiks ent soperdatakse odavaid koopiaid ja plagiaate võõrsilt, mida hiljem aina paljastatakse nii kirjanduses kui ka ideoloogias. Ning nõnda seisamegi ehteestiliste tüüpide ees: oma vaimulaadilt nad tahaksid küll olla demokraadid, liberaalid või koguni sotsialistid, kuid oma hingelaadilt nad sarnanevad läbipõlend aadlivõsukestele, despootidelle ja türannidelle; oma programmis nad eitavad vihaselt võimu ja idealiseerivad vaimu, oma teotsemistaktikas aga nad ignoreerivad vaimu ja taotlevad pöörase auahnusega just võimu kramplikult oma monopoliks; teoreetiliselt nad võitlevad diktatuuri ja autokraatia vastu, tegelikult aga nad ise on otse sündind diktaatorid ja autokraadid. Jah, koguni nii hulluks on läind asi, et maailmavaateliselt sotsialistid on võind olla Eestis elutundeliselt täitsa asotsiaalsed “l’art pour l’art” boheemitsejad, kel pole vähimatki aimu ühiskondliku võitluse kohustusist ega sotsiaaleetikast kah mitte. Aga nagu Oscar Wilde’ist ega Knut Hamsunist pole saand inglise ega norra demokraatia eestvõitlejaid ega ammugi mitte päästjaid — kuidas pidi neid võrsuma Eestis “Siuru” ja “Tarapita” epigoonlikust koolkonnast või “Veljesto” kõhklevate agakultuurlaste eluargusest ja armetust ideoloogitsemisparoodiast?!

Ning iseseisvund Eesti saatuslikuks paradoksaalsuseks pidi saama, et nn. rahvavalitsust tahtsid siin üksteise võidu rajada eri voolude liidrid, kes faktiliselt aina süvendasid oma kambakraatiat ja mängisidki võimu kord ühe, kord teise kliki väiksearvulise oligarhia kätte. Igatahes liig ühekülgne on sotsialistidel ja muidugi ka kodanlikul opositsioonil süüdistada teisi, olusid, režiimi vaikiva olukorra päevil, — olud on ikkagi ka meie endi teha ja

mitte ainult teised pole süüdi nende kujunemises, vaid ka meie ise oma jõu või jõuetusega põhjustame fataalset arenguprotsessi. Olen puutunud aja jooksul palju kokku välismaiste pahempoolsete seltsimeestega, kes on kehitand õlgu meie sotsialistide võitlussteiriilsust seirates ja võõristusega imestand nende k a h e p a l g e - l i k k u s t: miitingul mõiratakse küll suuri sõnu, kuid sealt minnakse lokaali lakkuma ja mõiratakse edasi täitsa teise inimesena, kes kohtleb koguni kelnerit ja uksehoidjatki ebaseltsimeheliku ülbusega, kuna töörahva eest võitlemist ei peetagi südame-, vaid ainult ametiasjaks, liiati kui kongressitamisega teenitakse palju raha. Muidugi ei mõtle ma seepärast veel ühineda meie peaministri Eenpaluga, kes ühes oma hiljutises kõnes pidas võimalikuks ennustada sotsialismiidee hävinemist kogu maailmas. Ühe väikeriigi peaministri tulevikuprojektsioonid ei mõjusta tulevikku küll veel kuigi paljut, kuid salata ei saa, et meie man siiski suurem osa haritlassotse on põlend läbi väikekodanlikeks härrassotseks oma hingeliste vastolude tõttu ja on osutund tegelikus elus võimetuiks töölisliikumise positsioone säilitama või kindlustama. Sellepärast pole ka raske ette näha, kelle hooldamiselle ja juhtimiselle meie tööliskond võib sattuda.

Eelöeldust ärgu järeldatagu, et sisemine lõhkikäristatus ja väline kahepalgelikkus haarab ainult meie haritlaste pahempoolset tiiba, — ka keskel ja paremal tiival see ilmneb sageli liig irriteerivais vastoludes rahvuslike põhihelide teooria ja buršikadakluse praktika vahel, hoopis kõnelematta demokraatlikust maailmavaatest ja selle tegelikust tõlgitsemisest või kristluse, humaansuse, kollegiaalsuse, tolerantsi, solidariteedi ja muude õilsate ideede põhimõttelisest pooldamisest ja nende reaalsest rakendamisest täitsa ebakristlikult, ebahumaanselt, ebakollegiaalselt, ebasolidaarselt jne. Aga iga maailmavaate, idee ja printsiibi elujõudu garanteerivad ennekõike ikkagi selle tegelikud kandjad ja nende sisemine ühtlus. Kui kandjad on nõrgakesed ja ebaühtlased, siis pole parata, et asjad e i arene soovitavas suunas. Meie haritlaskonnas tunnen küll kõige vähem korporantlikku voolu, kuid kõrvaltvaatajana olen saand mulje, et just selles voolus näikse sisemine ühtlus ja tasakaal tugevam kui kuski mujal. Meie nn. “selt-side” akadeemilist haritlaskonda iseloomustab aga eriti häirivalt

tragikoomiline kontrast õhulosside illusoorsuse ja tegeliku abituse vahel: suuga tehakse suured imed, teoga peaaegu midagi. Võltsi ja teesklust, poseerimist ja simuleerimist on täis kõik kohad, nii et seda nagu ei märgatagi enam patuks pidada. Seltsis ja kohvikus, klubis ja kõrtsis või isegi mõnes “Tänapäeva”-taolises loba-lehes tehakse sõnadega sangarlikku sõitu — ilma märkamatta, et faktiliselt ei liiguta paigastki. P e e r g y n t l i k s a n g a r l u s ja e n e s e p e t e — see tunnukse kõige tüüpilisem just Tartu põhihelide ringkonnile. Nagu Peer Gynt oma ema surma puhul lööb ohjad vooditulpa ja simuleerib uhket täkutraavi — nõndasama tammub oma riigi surivoodil ka meie *quasi*-idealistik ja *quasi*-demokraatlik targutussangar ja simuleerib võitlusrünnakut. See targutussangar on hakand tänapäeval jälle nagu “Noor-Eesti” ajastulgi propageerima mingit ebamäära s i s i k u k a s v a t u s t ja i n d i v i d u a l i s m i vastukaaluks massi karjakasvatusele ja kollektivismile — ilma taipamatta, et isegi selle propaganda ta plagieerib ja jätkab taas mitte midagi muud kui balti buršivaimu kasvatuseaale! Mis demokraatia-värdjat te tahate õige veelkordselt välja haududa oma aristokraaditsevast ja osalt otse haiglaselt asotsiaalsest individualismist, mille all oleme üle aru palju juba ägand küll poliitilises, küll kultuurilises loomingu? Kas Kr. J. Petersoni, Kreutzwaldi, Tõnissoni, Suitsu ja nende epigoonide “härrasindividualistliku demokraatia” mitmekordne ä p a r d u m i n e ei ava juba kord teie silmi seniste vigade vältimiseks? Ma pooldan ka väga i s i k u kasvatust, kuid sean selle eelduseks kõigepealt i s e l o o m u kasvatust ja nõuan edasi selle laiendamist tingimatta i s i k s u s e kasvatamiseks. Teiste sõnadega — mitte individualismi, vaid p e r s o n a a l s u s e tähistel peaks toimuma meie uute ja demokraatlikumate sugupõlvade maailmavaateline ja elutundeline kasvatus vaimselt sirgeteks, selgeteks, meele- ja järjekindlateks, otsustusvõimelisteks, teo- ja tahtejoulisteks r e a l i s t i d e k s, mitte steriilseteks utopistideks ega skeptiliseks erakuiks, vaid teadlikeks ü h i s k o n n a liikmeiks, kes austavad, armastavad ja t e e n i v a d oma riiki ja rahvast, kes tunnevad end õ n n e l i k e n a kui just ühiskonnaliikmed ja i s e s e i s v a riigi kodanikud ning on valmis ka k a n n a t a m a ja kasvõi surema oma riiklike, rahvuslike, ma-

janduslike, sotsiaalsete, kultuuriliste jne. hüvede ja väärtuste vaba loominguvõimaluse eest, nimel ja huvides. [---] Eks erine selline haritlastüüp äratundmatuseni tänapäeva utilitaristist, karjeristist ja pugejast?

Meie haritlaste seni harrastatud individualismi ja demokraatia ristpaarituse äbarikuna kummitab meie ideoloogiliste vastolude võsastikus veel üks veidrik ja nimelt *quasi*-demokraatide täitsa ebademokraatlik suhtumine massisse. See suhtumine on peaaegu sajaprotsendiliselt halvustav, ülevalt alla kõrk ja taotleb upsaka rõhutamisega just eraldusjoot ehk nii-öelda isolatsioonipiiri enda ja massi, eliidi ja põobli, salooni ja tänav vahel. Mass-inimest peetakse kariloomaks ega taheta teadagi, et meie massinimesed on tavaliselt isikupärasemad kui šabloonilised musterharitlased, kes häbenevad massile sarnanemist ja püüavad sellest “üle jõuda” (kuigi see ka üle jõu käivaid kulusi peaks kaasa tooma!). Ja eriti solvavaks teotuseks peetakse tõusikute ringkonnis oma massist põlvnevate sugulaste või vanemate “sotsiaalse päritolu” meenutamist. Ei ole kuidagi kujuteldav, et selliselle üleolu ja halvakspanu süvendavalle suhtumisele võidaks rajada mingit demokraatiat. Aga meie vaimuaristokraatia pole siiamaani veel osand leida mingit normaalsemat suhet massiga koostööks. On hakatud küll targutama eluläheduse järele ka rahvalähedusest, kuid tegelikult pole mõeldudki siin midagi ette võtta peale paari paraadartikli ja pidukõne.

Kuni meie “demokraatia” valeprohveteil püsib ümbrusest eraldumise tahendiselt teotsemist ebateadlikult juhtiva printsiibina, pole midagi imestada, et teiselt poolt on teadlikult jõutud otsaga juba nn. juhitava demokraatia propagandani, mis muidugi on mõeldud maskiks autoritaarsusele. Kuid palun jälgige vähegi tähelepanelikumalt: kes on õieti meil selle “juhitava demokraatia” funktsionäärid ehk rakukesed, kes “trügivad” või “poevad” tegelikult siin juhtideks ja käsilasteks — kas tõesti mass-inimesed või ikka jälle need eliidi tagavaraväelased, need haritlased ja ennast massi “karjast” isoleerivad “individualistikesed”?! Jah, mis me enda eest tõde varjame ja salgame: mitte mass ei ole süüdi meie demokraatia kokkuvarisemises, vaid selles vastutav on täiel määral meie balti parunite mentaliteediga haritlas-

kond, kes lihtsalt ei mõista veel demokraatlikult mõelda. Kõige ebademokraatlikumad on aga need liberaalitsevad sõgesikud, kes poliitiliste jõudude keerises mitte ei taipa või lihtsalt ei taha näha, milline määratu jõud on paremini organiseeritud massil ka demokraatia hävitajate käes. Ning ärge lootke mingit demokraatia uuestitõusu enne, kui ei ole toimund põhjalik muutus meie haritlaskonna suhtumises massisse. Selle muutuse põhinõudeks on arusaam, et tõsitemokraatlik haritlane ei eralda end massist, ei aseta end kõrgemalle sellest, ei halvusta “tänavat” ega “karja”, vaid tunneb end kah võrdse lülina massis, tunneb end sellise massinimesena, kes vahetegemise asemel rakendab oma jõud vastupidiselt just selleks, et kaoks id vahed eliidi ja massi vahel. Teiste sõnadega see ei tähenda eliidi allakäiku ega “langust” madalamalle massi tasemelle, vaid kategoorilist nõuet, et eliit peab hoolitsema ja vastutama kogu massi tõusu eest eliidi kõrgemal tasemelle.

Teiseks, mass-inimest ei tohita milgi tingimusel kohelda ega käsitella põlglikult kui massinimest, kui automaati, kui mekaniseeritud robotti, vaid tingimatta kui elava hinge ja vaimuga sotsiaalselt värtust, kel on täieline õigus eliidi austuselle, armastuselle ja hoolekandele. Meie nn. opositsionääride pläralära demokraatiast on naeruväärt ja täitsa tulemusteta niikaua, kuni needsamad opositsionäärid otse totruseni ulatuva poliitilise harimattusega kogu aja paljastavad sealjuures omaenda täielikku ebademokraatlikkust seega, et nad “haritlastena” nõuavad endale riigilt isiklikke soodustusi, toetusi, abi jne. — ah, isegi eesõigusi ja privileege võrreldes massiga umbes samalaadselt, nagu ülahihid ehk varem “seisused” harrastasid seda feodaalajal! Riigi ja rahva hoolekannet oma eliidi ette peetakse meil iseendastmõistetavaks — kas peetakse aga nõndasama iseendastmõistetavaks ka eliidi hoolekannet riigi ja rahva ette? Ja milles meie haritlaste hoolekanne oma riigi olemasolu kindlustamiseks siis tegelikult õige on ilmnend? Kas tõesti sõandatakse uhkeldada sellega, et meie korporatsioonide liit on võimalikuks pidand “ohverdada” meie riigikaitse heaks suvel 1939 “tervelt” — mis te õige mõtlete?! — 1500 krooni, samal ajal kus Soomes kogu rah-

vas ehitas vabatahtlikult ja vaimustusega Mannerheimi liini? Kas see enam kui häbistav võrdlus ei lase meil juba ette aimata, kui-võrd lahkuminevad peavad olema meie mõlema vennasrahva saastused võib-olla juba kõige ligemas tulevikus? Meie riik ja rahvas on näind juba palju vaeva ja kulu selleks, et kasvatada meie haritlaskonda, — kui paljudest tahab aga meie haritlaskond vaeva ja kulu kanda selleks, et kasvatada ka rahvast ja kaitsta oma riiki, jah seda riiki, kellele meie haritlaskond võlgnebki kogu oma juhtiva eliidi positsiooni? Ja mispoolest õige see haritlaskond meil tunneb end massist “kõrgemal” seisvat — kas sellepoolest, et ta tänuks ja tasuks saadud hariduse eest loeb endal eesõiguse olevat pretendeerida... — mugavamalle elule ja küünilisemalle riigi “lüpsmiselle”?! Aga kas keegi julgeb väita, et eliidi eetiline teadvus, enesekriitika, meelekindlus, tahtejõud ja tegudeind on kõrgemad massi omast? Ja kui peaks juhtuma mõni raske katastroof, kas tõesti suudab siis eliit meie rahva ja riigi tulevikku päästa või siirdub see missioon ehk “rahvaliidumine” fataalselt taas meie tänapäeva haritlaste poolt nii ülekohtuselt alahinnatud massi kätte?

Ka “rahvaliidumiste” üleoleva ironiseerimisega paljastab meie eliit oma ebademokraatlikkust. Ma ei taha kellelegi näpuga näidata, vaid pihin iseenda patte, et demonstreerida rahvaliidumiste psükoosi ja siseloogikat. — See oli 23. juulil 1917, kui minu koduvalla magasiaidas pidi toimuma pühapäeval revolutsiooniline miiting. Hommikul enne seda sõitsin jalgrattal kirikumõisast mööda, kus “papiks” oli mu ristiisa. Pastoril oli üle valla kuulus koer, kes ei haukund ainult larinal, vaid tungis ka kohe kallale igale möödaminejalle. Juhtus siis minugagi õnnetus, et kirikumõisa koer kiskus mu püksisääre puruks ja miitingulle läksin kinniõmmeldud pükstega. Seal esitati ja võeti vastu igasugu suuri ja vägevaid resolutsioone. Vaimustus oli üldine, psükoos täitsa ekstaatiline. Äkki tuli siis ka minul — seitsmeteistkümnenda aastasel poisikesel — järsku mõte üht resolutsiooni esitada. Ronisin kõnepuldi manu ja pidasin maha sütitava kõne... — mis te nüüd mõtlete, millest? — Sellest, kuidas pappide kurjad koerad on vallarahva nuhtluseks, — mõirgav aplaus ja ovatsioonid! Loen ette resolutsiooni — veel suurem mõirgamine! Ja üldise vai-

mustusega otsustatakse “ühel häälel” saata pastorille protest kurja koera pidamise pärast! Esimesteks allakirjutajaiks — mäletan seda nii selgesti — tõttavad mitte maatamehed ega moonakad ega ammu mitte poisikesed, vaid taluperemehed terves reas, kes ise kirikumõisast mööda sõites kah koerale piitsa pidand andma ja toetavad nüüd revolutsioonilist viha ning kättemaksu. Selline on revolutsiooniline massipsühhoos — irratsionaalsed tunded, kirglikkus, kaootilisus, ebakriitilisus, ülesköetud meeleolu kuni eksaltatsioonini, mis haarab kaasa üksikisikuid valdava lainetusena tormitsemata. Tagantjärele võidakse muidugi ainult muiata koeraresolutsiooni üle, kuid egas te massi sellepärast ometi süüdistama hakka? Te õigustate massi ja vabandate heatahtlikult isegi poisikest, kes esitas nii lapsiku resolutsiooni? Aga miks te siis vihkate ja ei õigusta teps mitte teist rahvaliidumist 1933, kus mass hullutati jällegi ekstaasi ja kus ta uute poliitiliste poisikeste algatusel oli valmis “kaikaga” vastaskoerte kallale kargama?! Psükoos on ju sama. Samuti tungivad irratsionaalsed jõud mürtsu tegema ja samuti tunnukse määramine ekstaasis püha aktina. Mis revolutsiooni meeleoludes “vaimustab”, miks tõlgitsete sedasama rahulolematust kriisiajal “virisemistõveks”?! Kas ei ole õigem tõdeda, et revolutsioon ja iga rahvaliidumine vajab kah juhtimist ja onoleb selle laadist, mispärast andkem andeks massile ta mürtsud ja võtke vastutusele mürtsutamiste juhid!

Aga analüüsigem rahvaliidumiste psükoosi ja selle kaasnähtusi edasi. Kui sügisel 1917 läksin gümnaasiumi viimasesse klassi ja hakkasin kreeka vanu filosoofe lugema, lisaks veel usuõpetuse asemel Jaak Variku³ väga sisukaid eetilisi retsepte kuulama, siis läksid minu südametunnistuse piinad lõpuks nii valusaiks, et kirjutasin oma ristiisale pika kirja, kus palusin oma suvist kaabaklust andeks. Ja sain vanalt pastorilt südamliku vastuse, mille selge filosoofia hoiatas mind esmakordselt elus nii veenvalt taipama, et rahvaliidumise psükoos ei kõlba siiski mitte k o h t u m õ i s t -

³EELK vaimulik, pastor, praost ja EELK hooldaja Jaak Varik (1882–1941, mõrvatud kommunistide poolt), aastail 1917–1918 Hugo Treffneri Gümnaasiumi usuõpetuse õpetaja. *Toim.*

ja k s ühe või teise tegevuse üle, vaid ainult pealekaebajaks ja süüdistajaks, kusjuures liikumise juhid ja oraatorid süüdistusakti koostajatena suurimat v a s t u t u s t kannavad otsustegi pärast. Kainenesin ruttu ja tõmbusin tagasi, nii et minust ei saand mingit revolutsiooni edasiliigutajat, vaid hoopis edasimäratseva massi vastutustundetute ülesässitajate kritiseerija nn. “oktoobri-revolutsiooni” vastikuil päevil. Varem-hiljem r a h u n e s muidugi ka mass ja saavutas uue olukorra argielus taas oma t a s a - k a a l u ja uue harmoonia. Kuid jälle tüüpiline nähtus: osa meie haritlaskonnast oli niivõrd enesekriitikata, et ei saand ega saand ega saa veel siimaani lahti oma revolutsiooniaegsest hüpnoosist, vaid “märatseb” *alias* “viriseb” edasi, on kaotand oma tasakaalu ega leia seda üheski olukorras, vaid on muutund elule ülearus- teks ehk nn. “l i i g s e t e k s i n i m e s t e k s”, millise tüübi ve- ne kirjandus fikseeris juba aastakümnete eest.

Mispärast nad pole leidnud siis endale kohta ega õnne elus? — Paljud nendest on süüdistand meie neetud “olusid” ja osalt võib seda ka õigustada. Teised (neid on olnud küll võrdlemisi vähe) on eelistand püsida kogu aja kunstliku revolutsiooninarkoosi uimas, et joobuda oma kinnisideest ja kujutella end võitlejana ka vanglas või kohvikus. Kolmandad aga (ja neid on olnud kõige rohkem) on siiski ise süüdi oma elu äpardumises lihtsalt sellepärast, et nende täitumatud p r e t e n s i o o n i d p o l e l a h t u n d ega hajund, vaid vihaks ja vimmaks käärind. Nende nõuded ja isu on liialdatult suured ja nende tung elada mingit kujuteldud “täiselu” on eksitand neid vähemate võimaluste kitsalt rajakeselt reaalelu padrikusse täitsa huupi ja sihita ümberringi kobama. Ning nõnda polegi siis toimund kahjuks seda, mida iseseisvumise ja rahunemise aastad pidanuksid hädapärast kaasa tooma: pole toimund meie haritlaskonna tunduva osa sisemist tasakaalustumist ja harmooniat, vaid lõhkekäristattus on pidevalt süvenend, pretensioonid on paisund, nõuded ja isu aina veelgi kasvand — jah, spetside kaadri tihenemise asemel on hakand mingi võõrkehana meil vegeteerima tihenev leegion “õnnetuid” ja elule tarbetuid “u l a h a r i t l a s i”, kes võivad valmistada meile taevas teab milliseid üllatusi.

Sellise kurva nähtuse põhjusi jälgides tuleb langetada esimene süüdistus küll meie ilma suunata huupi aetud *h a r i d u s - p o l i i t i k a l l e*. Kõnelematta sellest, et on puudund üksikasjalikum konkreetne programm ja isegi andmestik, keda kuhu kunagi tööle vajatakse ja ette tuleks valmistada, ei ole uue haritlaspõlve kasvatusel üldse taoteldudki maailmavaate ja elutunde kooskõlastamist eesti rahva ja riigi huvide raamistikus. Otse sellevastu — maailmavaateline kasvatus on kängund, töö kvaliteedi tase on käind alla, laiutama on hakand riigi- ja kultuurielus ilmetu ja ainult nolke kaasakiskuv *e p i g o o n l u s*, kelle tunnuseks on ju ikka see, et ta kaotab lõpuks igasuguse ideoloogilise baasi, kaotab veendumuste süsteemi ja kogu oma väärtusteadvuse. Ja kuigi ma kindla demokraadina ei poolda praegust režiimi, siis pean ometi tunnustavalt möönma, et “vaikiva seisukorra” ideoloogel paistab vähemalt head *t a h e t* meie noorsoo maailmavaateliseks kasvatamiseks, — eks tulevased aastad näita, millist vilja see tahe on kannud ja kuidas see aitab meil kord likvideerida praegust põrnitsevate vastasrinnete ussisissisõda. Tuleb siiski hoiatada, et *p o l i i t i l i s t e* tegurite ülehindamisega ei tohitaks ka asjatut demagoogiat teha, — majanduslikud tegurid põhjustavad palju rohkem rahulolematust ja närvitsemist. Lõppude lõpuks elatakse ju ära igasugu režiimi all, mispärast oma elu mõttetust või tühjust ainult režiimiga vabandada küll kuidagi ei saa: loominguvõimeline isik ise juba ei jää lihtsalt rahule üheski olukorras enne, kui ta omale mingit rakendust ei leia, olgu kas osalist või ajutistki.

Selles ep meie ärahellitatud ulaharitlaste üks suurimaid enesepetteid avaldub, et nad kujutlevad endid *g e e n i u s t e n a* ja kiruvad *o l u s i d*, mis ei võimaldavat neil oma võimeid demonstreerida, kuid ühes asjas võib olla päris kindel: tulgu mis tahes olud ja režiimid, tulgu kasvõi kõige paremad ainelised võimalused — sellised “geeniused” ei suuda ega jaksa oma võimeid iialgi demonstreerida juba sellepärast mitte, et nad tühjad polegi mingid geniused, vaid täitsa steriilsed loominguks, enesekriitikata oma võimekeste väiksuse tunnetamiseks ja autosugestiooniga õritatud ainult näitlema ja simuleerima erandlike suuruste osasid. Ma ei ole vähe kokku puutund selliste ülearuste ja elutarbetute inimestega. Kõige tüüpilisem ja sagedasem nende juures on näh-

tus, et omaloominguga nad ei saa hakkama ja hakkavad siis. . . — a r v u s t a m a teiste loomingut. Kas te pole jälgind meie ajalehtedes ja ajakirjades, kui üliküllaselt ja otse ülearuselt (jah, isegi mitmekordselt mitmes kohas!) triumfeerib seal igasuguseid kultuurielu karnevalikloune ja lihtsalt monstumeid, kes kõik “arvustavad” kirjandust ja teadust, kunsti ja teatrit, kino ja mida neilt vaid tellitakse. Aga selle asemel et need haledad kitsed kärneritena taipaksid oma loomingulist impotentsi ja läheksid oma võimetele vastavalt kuhugi asutusse ametnikuks või lihtsalt kopistiks, nad logelevad aastast aastasse kohvikus (lõpetamatta isegi ülikooli!) ja hädaldavad, kui “raske” on nende elu meie “närustes” oludes, kuidas nad on “sunnitud” odavaid ridu tegema, kuidas nende “geenius” on elavalt maetud! Oh ei, mitte elavalt nad pole maetud, vaid surnud hingedena nad elavadki, ja oleks täitsa lapsik nendelt ka mis tahes teise režiimi all ja enam soodustatud oludes meie kultuurielu “ennenägematut tõusu ja õitsengut” loota. Selle asemel et pillata raha pretensioonikate ulaharitlaste toetamiseks ja nende “loomingu” soodustamiseks (*de facto* see tähendab küll meile eriti hädaohtliku “viienda kolonni” poputamist ja ussipesa põues kasvatamist), oleks tõsisemalt vaja reguleerida ametnik- ja õpetajaskonna p a l g a p o l i i t i k a t, et panna piiri meie pretensioonideta ja tagasihoidlikuma, kuid kultuurielu baasina seda olulisema haritlaskonna suurema osa vaesumisprotsessile. Viimane nähtus on selleks küllalt tõsine probleem, et koguda süstemaatset ülevaadet meie “keskmise” haritlase eluolu kohta. [---]

Ühtlasi on viimane aeg lammutada eelarvamused, nagu kõlbaks ja sünniks haritlasel oma “seisuse” kohaselt ainult “peent” ja “nooblit” tööd teha. Sellist eelarvamust süvendavad meil kõige enam just kohvikukultuurlased-tööpõlgurid, kes ei taha oma laiskuses üldse mitte töötada ja hädaldavad siis “väärika” töö puuduse üle. Haritlaste nn. h ä d a b i t ö ö d e l e rakendamine meie asutusi armetu palgaga orjama on küll kurb ja häbiväärne nähtus, kuid kardan, et paljusid meie haritlasi iseloomustab veel häbiväärsem nähtus: nad pole üldse töövõimelised ega kõlba ühtki kohta täitma. Ärge kahtlustage, et liialdan: viimase aastakümne jooksul olen sunnitud olnud selliste töövõimetutega ülearu palju

kokku pörkama ja nende kõlbmatust isegi hädaabitöödeks kogema.

Tööpõlgus ja töö distsipliinitus on raskesti parandatavad pahed, mis meile on pärandand häärasmeelik eelarvamus haritlase majanduslikust eesõigustattusest ja “kõrgemaist” funktsioonest ühiskonnas. Teiselt poolt ei tohita haritlaskonna sisemises lõhkikäristattuses alahinnata ka meie aja intelligentsile üsna rahvusvaheliselt pahaendelist kodu-mõiste ja perekonnaelusosatahtsuse järjekindlat langust. Esiteks juba mehe ja naisevaheline kontakt on lõtvund haritlasabeludes suhteliselt üsna tugevasti ja katkeb alatasa, sageli ilma sügavamat harmooniat üldse saavutamatta. Teiseks kah tugevasti lõtvund on vanemate ja laste suhe kuni üksteisest võõrdumiseni. Kuna kooligi kasvatav mõju on pahatihti pehmelt öeldes minimaalne, siis uus generatsioon kasvab üles peaaegu omapead. Nõnda seisame paradoksaalse tõsiasi ees, et meie ei tunne omaenda järglasi, kelledega aastaid koos oleme eland. Me ei tea ega oska aimatagi, milliseid üllatusi nad võivad meile järsku valmistada mõnel pöördelisel hetkel, kus paljastub äkki ja meid jahmatama panevalt nende uus elutunne, arusaamade süsteem, väärtusteadvus, maailmavaade, elamistaktika ja strateegia. Orgaanilise kontinuiteedi kadumine sugupõlvade vahel asetab normaalse arengu asemelle üha sagedamalt murrangu ja pöörete riisiko. Kui isegi ütlema jätta täitsa õigustatud etteheited koduse kasvatusel haritlaspererkondades, siis kasvõi juba ajapüüdis ennekõike ei võimalda ka parima tahtmise juures haritlasvanemal anduda oma laste kasvatusel tarvilikul määral. Loomulikult see põhjustab aina arusaamatusi ja suurendab vastolusid, närveerib ja disharmoneerib meie haritlaspererkondi ja kodusid õnnelikkuse meeleoludelt liiga sagedasti õnnetustunde minoori, niisama nagu seda kurdetakse tänapäeval rahvusvaheliselt. Isegi “õnnelikud skandinaavlased” ei ole oma olukorraga ses suhtes kaugeltki rahul.

Kolmandaks, me ei tohi mööduda veel ühest hellast küsimusest, mis meie haritlaskodusid saatuslikult ruineerib ning otse rüvetab. See on majasõprade ja üldse nn. seltskonna probleem, eriti veel sordiinaluse aja ehk nn. vaikiva seisukorra meele-

oludes ja miljöö. Mitte asjata ei hoiata vanasõna sõpru väärtustama: ütle mulle, kes on su sõbrad, ja ma ütlen, kes oled sa ise. Eriti veel kasvavad noored otse vajavad sõprust ja peavad seda pühaks, kust aga nad leiavad omale sõpru ja millised need on? Kas sõbrad arendavad üksteist ja tõstavad oma sisekvaliteeti või soodustavad kraadelikkuse sissetungi isegi sellistesse perekondadesse, kus vanemad seda küll ei võimalda? Aga kui kaugel on meie haritlasvanemad ise kraadelikkusest oma majasõprade vastuvõttudel ja olenguil, mis on nende laste esimeseks seltskondlikuks koolituseks? Kas ei ole Schopenhaueril õigust hoiatada, et igaüks on seevõrra seltsiv, kuivõrra ta on vaimselt vaene ja labane? Ja millised on üldse meie majasõbrad? Kui paljukest jätab elupraktika meile järgi selliseid sõpru, keda austame, armastame ja usaldame täiel määral, kelledega kokkupuude püsib läbi aastatepikkuste katsumuste ja mõjub vastastikku positiivselt, pakub rõõmu ja õnnetunnet, loob kõrgekvaliteetse liidu koostööks, võitluseks ja kannatuseks? Jah, siin seisame jällegi rahvusvahelise nähtuse ees: klassiline arusaam sõpradest on meie ajal hävinemas, sõpruse mõiste põeb rasket kriisi.

Sõpruse mõiste on ometi ainult üks lüli neist komponentidest, mis mõjustavad tänapäevase haritlase elu- ja isiksuse allakäiku. Ja kui mina senini meie haritlast individina analüüsides pidin juhtima teie tähelepanu sisemistele vastoksustele ja lausa vastoludelle, mis nõrgendavad tunduvalt meie haritlaskonna vaimset osatähtsust ja lõõgijõudu, siis haritlane ühiskonnaliikmena on nõrgenend tugevasti veel selle tõttu, et just haritlaskonna isiksuse lagastumisprotsess on arenend ma kardan kaugemalle kui mass-inimestes — s.t. *de facto* hoopis vastupidist tulemust meie kasvatusideaalidelle! Niiviisi ma järeldan tähelepanekuist, et mitte ainult maailmavaateline ja elutundeline baas pole haritlaskonnas palju rohkem kõikumalöönd kui massis, vaid isegi haritlase iseloom ja üle kõige tema eetilise teadvus ja teotsemist reguleerivad kõlblad kriteeriumid ja normid on paiskund segi hoopis enam kui massis, jah, koguni enesekriitika ja aumõiste üldse, hoopis kõnelematta siis usaldusest üksteise vastu, mis on muutunud ju nii üldiseks vastastikuseks umbusaks. See ei ole veel nii suur

häda, et sõpruse mõiste on meie ajal juba hoopis ja hoopis midagi muud kui omaaegsel — nüüd nii romantilisena tunduval — idealistliku maailmavaate ja elutunde hegemoonia ajastul. Kõige suurem häda on aga selles, et täielikult hävinemas ja kadumas on meie ajal a u s u s e mõiste, andes piiramatta lautamisvoli valedelle ja pettusele ehk moodsa terminoloogiaga laimavalle demagoogiale ja süüdistavalle propagandale. Seejuures saatuslik kogu ühiskondlikule struktuurile on nähtus, et isiksuse skalpeerimine ohvriks rühmale, klikile, kambale jne. on ruineerind kõigepealt küll isiksust ennast, kuid on maksnud pärast kätte ka r ü h m a t e a d v u s e eetilise langusega.

Üldtuntud tõsiasja illustreerigu mõningad objektiivsed k a t s e d, mida aastate jooksul tasapisi olen teind mõningate sõprade kaasabil, et kuidagi päevapildistada või filmida meie haritlaskonna tüüpilist palet ja hoiakut eri situatsioones. — Juba mõne aasta eest kõnelesin raadios nn. Flandria õnnekettidest,⁴ milledes vedasin sisse Tartu eneseuhke vaimuaristokraatia, samuti ka õpetajas- ja üliõpilaskonna. Selle katse tulemustest kavatsen kirjutada kord päris teadusliku artikli, [---] kuid siinkohal olgu rõhutatud kurva tulemusena meie haritlaskonna vaimsest tasemest see reaalne fakt, et sisemist meelekindlust ja üleolekut vähemalt kasvõi kõige primitiivsemastki ebausust ei osutand ei tudengid ega professorid, ei õpetajad ega kohvikukultuurlased, — no kelle abil ja kelle keskelt te tahate siis õige uut ja paremat haritlasgeneratsiooni kasvatada? Kui meie vaimueliit levitab aastal 1930 enesekriitikata õnnekette ja simuleerib seda tagantjärele asja paljastumisel kergemeelseks naljaks, — no milliste “kergemeelsete naljade” vastu võib siis meie riik ja rahvas ennast kindlustatud tunda selliste enesekriitikata õnneketitajate uue kultuurilise, poliitilise või mis tahes muu moenarruse vastu aastal 1940?!

⁴“Need on isesorti ja rohkelt levinud ebausukirjad, milledes nõutakse sama kirja ümberkirjutamist kindlas eksemplaride arvus, ning nii saadud ärakirjade saatmist headele sõpradele-tuttavatele, kellele soovitakse õnne. Õnneketi korralik jätkamine toovatkis õnne majja, keti katkestamisele aga järgnevat jalamaid õnnetus.” Vt “Dr. O. Looritsa õnneketid: Eesti haritlaskond olevat tublisti ebausklik?”. — *Uus Eesti*, nr 265, 30. IX 1936, lk 4. *Toim.*

Nagu muiste levines oheldamatu ebausk, nii levineb ja vallutab nüüd “eliidi” meeli kuuldsus ja klatš. Nagu ebausku kantsiks alles hiljuti veel oli vallavaestemaja, nii on nüüd kuulujuttude ja klatši parimaks levitajaks k o h v i k, see meie haritlaskonna vaimne vaestemaja. Just kohvikumiljööks nii Tartus kui ka Tallinnas olen teindki sellepärast palju k l a t š i l e v i n e m i s e k a t s e i d igasugu haritlasrühmades ja kihtides, küll isiklikult otseteed, küll veelgi enam kaudselt teiste vahendusel. Vaatluse alla olen võtnud eri generatsioonid ja klikid, kultuurilise, poliitilise ja majandusliku elu juhtivad ringkonnad, alates vana kooli kuldburšidest kuni uue kooli “raseeritud popsideni”, nagu üks Tartu vaimu haritlane ([---]) 10. XII 1938 omaenda hingesugulasi upsaka vihaga tituleeris. Katsed grupeerisin kahte rühma: eraelu ja avaliku elu probleemid. Eraelu nähtusist jälginis kõige süsteemaatselt, kuidas levineb klatš ühe või teise isiku sugu- ja abielu anormaalsustest (armuke, lahutus, pummelung vuhvadega) ja kuidas usutakse kellegi majanduslikku aumeelt (rahaasjad rikked, altkäemaksud, kroonuvargus). Avaliku elu nähtusist on kõige tül-gastavamaks paisund kadeduse õhutatud intriigitsemine ja poliitiline müüdavus: üldise sosina valitsuse osalisest kriisist ühendasin katsega, keda siis kõiki peetakse õige ka kõlbavat ministrikan-didaatideks, kuna jõulu ajal 1937 katsetasin ühenduses eeloleva-te valimistega, keda kõiki usutakse kandideerivat ühes või teises nimekirjas, hoolimatta nende senisest meelsusest ja parteilisest kuuluvusest. Lasksin liikvele ka mitmed anekdoodid, mis levi-nesid kulutulena, kusjuures ilmnes huvitav üksikasi: poliitilised mõistatused seevastu ei osutund elujõulisiks, vaid sumbusid ko-he. Palun nüüd tagantjärele andeks meie seltskonna narritamist, mille eest võidakse teha mulle ka õigustatud etteheiteid, kuid kin-nitan, et minu katsed pole olnud kuritahtlikud ega meie julgeolekut häirivad. Nad ei ole millegi poolest erinevad t a v a l i s e s t tuttavatevahelisest kohvikuklatšist, vaid ainult selle nii-öelda po-pulaarsemaid jututüüpe fikseerida püüdnud. Ja kui mul lubatakse endisaja rahvajutte koguda ja uurida, siis tunnen endal õiguse ole-vat ka tänapäeva seltskonnas liiklevaid jutte jälgida ja tüüpideks rühmitada, uurida nende tekkimist niihästi psükoloogilisest kui ka sotsioloogilisest lähtekohast.

Ja millised on tulemused meie tänapäeva kohvikufolkloori jälgimisel? Mida siit edasi järeldada meie haritlaste olemuse ja vaimsuse kohta? — Jah, 75% meie intelligentsist on niivõrd arenematta kriitilise meelega, et usuvad kõike, mida neile ette klatšitakse, ja 80% on selliseid, kelle kohta usutakse kõike klatši; ainult 20–25% on selliseid, kellest igasugu klatši ei usuta või kes ise kõike ei usu, mida ette räägitakse. Kuna katsealuste arv ei ulatu täie tuhandeni, siis ei ole siin protsentide statistika veel matemaatiliselt kohustav, kuid esialgselt fikseerib siiski: ta on igatahes õpetlik ja silmi avav klatšiprobleemi ühiskondlikku osatähtsust tõsisemalt võtma ja meie eliidi vastupanujõudu igasugu kuulujuttudelle (*mutatis mutandis* poliitilistele jne. moevooludele) mitte ülehindama.

Muidugi võiksime veel küllalt uhked olla, kui ka tervelt 20–25% selgroolist eliiti leiduks meie riigi ja rahva tulevikku kindlustamas. Aga ligemal kontrollil ja analüüsil paljastub traagilisem üksikasi: usaldust ei osutata mitte isiku pärast ega isikuse vastu, vaid rühma kuuluvuse pärast omaenda mees- te kamba vastu. Ning isegi rühmateadvuses ei seisa esikohal kaugeltki mitte maailmavaade ega meelsus, vaid domineeriv on siin üle kõige siiski samasse akadeemilisse jne. organisatsiooni kuuluvus. Kas see ei ole otse rabav paljastus koguni ka meie kurikuulsa “klikevaimu” meelekindluse kohta, kui isegi omameeste kambast ainult 20% osutub täiesti kindlaks ja usaldatavaks?! Sellises õhkkonnas pole raske kabuhirmu juba ette kujutella, kuidas mõne teise režiimi puhul kogu juhtiv eliit võib pugejaks, nuhiks ja äraandjaks saada mitte ainult oma ligemate nn. “sõprade” ringile, vaid kogu meie rahvale ja riigile. Kas olete arvestanud selle tulevikuperspektiiviga ja mida mõtlete teha selle vältimiseks, et praegune oma vaheline pugemistõbi ei muutuks meie riigi ja rahva massiliseks reetmiseks võõraste meeleheaks? Ja mitu protsenti meie haritlaskonnast jääb meelekindlaks ka veel võõraste vastu?...

Eelpool oleme fikseerinud põhifaktorid, mis soodustavad eliidi eetilise teadvuse laostumist: usaldus üksteise vastu muutub umbusuks, kuna usaldamattus süvendab kergeusklikkust. Loomulikult tekib nüüd kurb küsimus: mispärast usutakse siis kõike kuuldust

nii kergesti? — Küllap sellepärast, et praegusel ajal tõepoolest kõike võib juhtuda, kindlat ei ole midagi. Just kindlustunde ruineerumine ongi saatuslik: elu on muutunud esimese aprilli naljaks. Seejuures hingeline ummistus areneb traagiliseks selles suunas, et kõike usutakse, aga kedagi ei juleta enam usaldada. Ja mida rohkem mingi režiim või ideoloogia kindlustusetunnet süvendab, seda haiglasemaks ta terroriseerib ühiskonna hinge ja viib varem või hiljem ühiskonna psüholoogiliselt hävitavale inkvisitsiooni-tuleriidale.

Et mitte huupi targutada kindlustuse hädaohust, pihin jälle omaenda katsest omandatud tüüpilist kogemust. [---] Ühest näitest ei kõlbavat üldistavaid järeldusi teha, aga kas see ongi nii erandlik üksikjuhus? Kas ei ole nii paljudel meie hulgast analoogilisi mälestusi ja kogemusi, et suhted oma lähimagi ümbursega võivad puruneda ja katkeda üsna kergekese vapustuse puhul? Ja mida oodata siis raskemate ning üldisemate vapustuste puhul? Mina olen läbi aastatepikkuse kogemuse ja jälgimise küll täitsa kindlale ja kategooriliselle seisukohale jõudnud, et igasugu eraelu kui ka ühiskondliku elu normaalsuhete reguleerimise tingimatta vajaliseks eelduseks on vastastikune usaldus ja respekt. Kes minu vastu alatud on olnud ja keda ma ei jaksa enam usaldada, nendega ma ei hakka tülitsema ega arveid õiendama, vaid lihtsalt ignoreerin neid, niisama nagu ma ignorantsiga kohtlen iga asutist, ajakirja, kultuurilist või poliitilist voolu, režiimi jne., keda ma ei usalda ega austa. Aga kas ma isegi selles suhtes olen mingi erand? Võib-olla teostan ma seda küll järjekindlamalt, kuid kas ei iseloomusta lõppude lõpuks selline vastastikku põrmitsev ignorants üldse meie lõhenend haritlaskonna eri rindeid? Ja kas siis tõesti on vaja veel erilisi katastroofe või Jeeriku pasunaid, mis alarmeeriksid meid taipama, et meie kõigi ühishuvides on vaja jalule seada vastastikune usaldus ja respekt? Kuni seda pole teostatud, ärgu huupi loodetagu meie haritlaskonna toibumist psüholoogiliselt, poliitiliselt ega kultuuriliselt haigevoodilt, vaid oldagu valmis koristama teda surivoodilt armetusse hauda, mis jääb häbiks meie tulevikule. Sest on ju päevaselge, et võimatu on usaldada ja respektierida pugejaid ja meelemuutjaid või kraadesid ja pät-

te, — me vajame kord ometi eetilisi kriteeriume, et teha vahet, kes kuulub meie vaimsesse eliiti ja kes mitte.

Kõige öeldu sümboolseks kokkuvõtteks lubatagu veel üks võrdpilt. Olen eelpool rõhutanud, et meie haritlaskonna sisemist lõhkikärastattust iseloomustab ühelt poolt tasakaalutus maailma-vaatelise ja elutundelise vastolu või lihtsalt arenemattuse tõttu ja pretensioonide täitumatta jääk, teiselt poolt eetilise teadvuse laostumine niihästi kergeusklikkuse kui ka usaldamattuse suunas. Kui nn. vaimuinimene sattus vanasti hingelisse kriisi, siis ta läks seda lahendama kas kõrbesse või kloostrisse ja tuli sealt tagasi hüüdvaa häälega hoiatama, manitsema ja koguni “sõimama” oma patust rahvast. Nüüd ta läheb kohvikusse või kõrtsi ja tuleb sealt välja pugema ja võõraste kintse kaapima, nuhkima ja reetma oma rahvast. Kuhu selline situatsioon meid fataalselt juhib, sellele tulevikku ennustavale küsimuselle andku vastust mälestus lapsepõlveminevikust.

See oli aastail pärast 1905. a. revolutsiooni, kui sõitis meie vallas ringi potisetu ja tuli ühel ilusal suvepäeval ka vallamajja, kus mu isa oli kirjutajaks. Rahvast kogunes ümber koorma, ja setu hakkas oma kaupa reklaamina. Kuid miskipärast ta häbenes tarvitada sõna “pott” ja ütles (küllap vist peenema või moodsama terminina) “kruus”. [---] Koorem oli täis tüüpilisi vene kause ja potte, ja kaval setu reklaamis neid siis niisama demagoogiliselt nagu nüüd nn. ideid reklaamitakse: “kõll-kõll-kõll, illos nigu isamaa!” Publik puhkes naerma, kuid mina lapsena süttisin sellest võrdlusest ja palusin oma isa, ostku see pott või kruus. Isa hakkas naljaviluks setut narritama, et pott olevat mõrane, ei kõlisevat hästi, vaid sisisevat nagu s-täht sõnas isamaa. Setu koputas uut potti ja hüüdis oma kavaluses: “kõll-kõll-kõll, kõlap nigu imämaa!” Inimesed hakkasid veel lõbusamalt naerma ja vana “Vigur” (üks armas vallavaene) heitis roppu nalja, nii et setul hakkas piinlik. Kuid ruttu ta otsis nüüd veel uue poti, koputas taas seda ja hüüdis: “kõll-kõll-kõll, kallis nigu kodumaa!” ning ostetigi siis see kallis pott või kruus odava hinnaga ära ja tal ei leitud ühtki mõra.

Nüüd on toimund paari iseseisvuse aastakümnega huvitav kultuurimurrang ja osade vahetus: potisetukesi enam ei liigu, vaid setu üliõpilased töötavad Tartus ja setu majades on mitmel pool

raadioaparaat ikoonide asemel nurgas. Aga — meie haritlaskond ise on muutund nüüd otsekui potisetuks, kes pugemisi kobab ringi igasugu ideid oma elukruusi ehteks otsides ja reklaamides: “kõll-kõll-kõll, rahvuslus! kõll-kõll-kõll, vaimuaristokraatia! kõll-kõll-kõll, demokraatia! kõll-kõll-kõll, riigisotsialism!” jne. jne. Aga mis pagana viga see on — meie haritlaskruus ei kõlise enam nii puhtalt nagu setukese pott, vaid aina sisiseb veel nagu ussipesa. Mispärast? — Selle pärast, et meie hariduskruus on katki. Mõrad on sees! Mõrad on hingelised ja kasvatuslikud, mõrad on ideoloogilised ja eetilised. Ja sellepärast pole midagi parata — mõrased kruusid peavad kord varem või hiljem ikkagi purunema.

Nõnda siis võib ennustada juba ette: niisama nagu Soomes, Leedus, Lätis, nõnda ka Eestis meie vanurite ja keskurite generatsioonid on annud oma prima, enamat neilt loota ei maksa. Mingit suurt missiooni nad sooritada ei jaksa ka ettenähtava Euroopa katastroofi järelkriisi aegadel. Meie vaimse ja poliitilise vabaduse ja iseseisvuse kaitsmise ja kindlustamise suur missioon kandub paratamatult järgnevaile generatsioonile — meie nii-öelda Vabadussõja aegu sündinute sugupõlvele ja nooremaile. Iseküsimus on muidugi, kuidas nemadki saavad oma ülesandega hakkama, kui tõsiselt nad seda üldse võtavad ja kuivõrd nad ise on ennekoike vabaduse ja iseseisvuse väärlised. Vaat seda et tulebki meie nn. vaikiva seisukorra opositsioonile südamele panna: vabaduse nõude liialdatud lärmamise asemel peaksime oma südametunnistuse ees tõsisemalt kaaluma, kuivõrd me vabadust ka ise väärt oleme. Ja kui me ise ei oska oma paiseid leplikult ravida, kas tahate tõesti, et tuleksid võrad väljastpoolt ja opereeriks meid seda drakoonilisemalt ilma valutuimendava narkoosita, vaid otse teadlikult meid piinates ja nautides meie valudest?

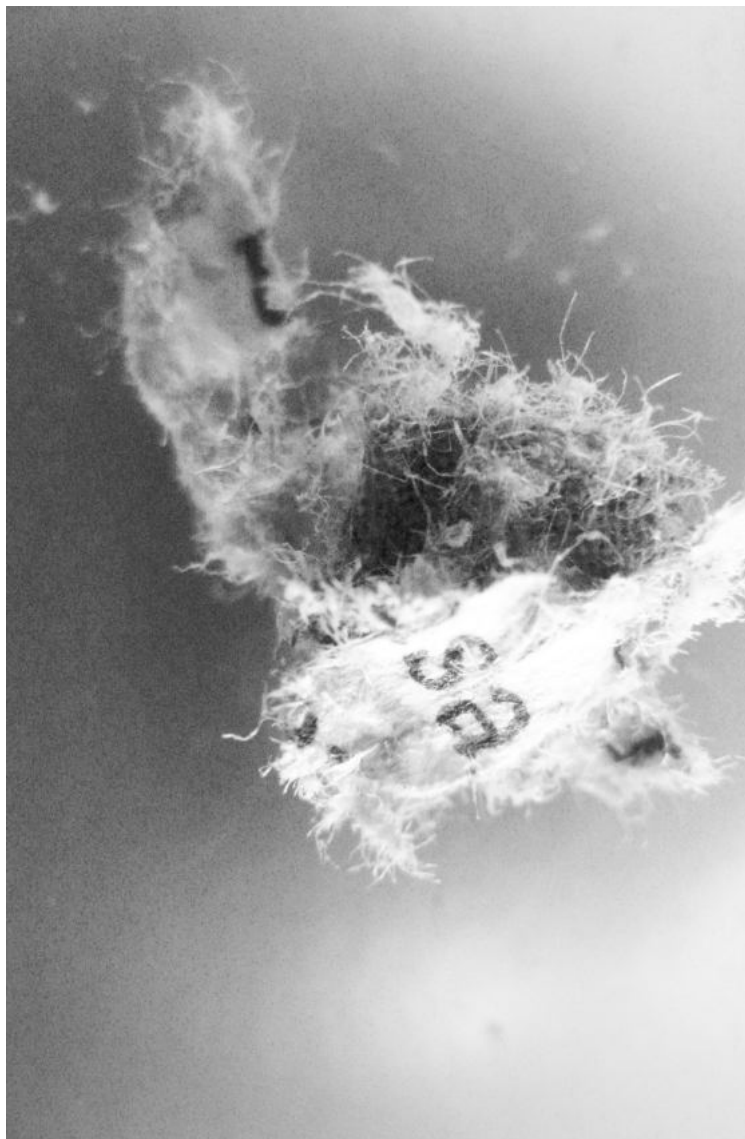
*

Järele sõna. Mõni nädal pärast eelseisvate ridade trükivalmis kirjutamist “Varamu” jaoks toimus Vene vägede okupatsioonimarss Eestisse 17. juunil 1940, mille varjul lavastati siis tsirkuse-numbrina veel mingi halenaljakas 21. juuni “revolutsioon”. Ning alles pärast seda selgus mulle meie keskurite generatsiooni “mis-

sioon” ja elutöö armetus sellise jätkusega, mida ma siiski ei osand ette kujutella. Meie riiklikus elus senini nii ilmetuna varjus seisnud 1900. a. ümber sündinute generatsioon paljastas nüüd seda markantsemalt oma äraandlust, orjalikkust ja meisterlikku oskust segases vees kalu püüda. Mõningad neist meestest 40-ndais eluaastais osutasid poliitiliselt veel täitsa imikuiks ja tormasid õhinal a p p i (*sic!*), et kaosest luua süsteemi, mis kavakindlalt neelaks meid endid elavate laipadena! Oma piiritus kergeusklikkuses ja kriitilise meele puuduses liiaks paljud meie “haritlased” hõiskasid ja hosiannatasid meie riigi ja rahva matustel, nad suutsid end isegi õnnelikena tunda, sest ühe hetkega nad olid ära ostetud ja valmid teenima oma uusi ebajumalaid. Ma siiski ei suutnud ette uskuda, et mu enda kaasgeneratsioon nii haisva häbipleki jätab eesti rahva ajalukku. Teiselt poolt aga olgem seda enam valvel: kui Vabadussõja vabatahtlikud paarkümmend aastat hiljem on niivõrd pettund ja tüdinend “vabadusest” ja iseseisvusest, et hulgaviisi siirduvad oma riigi ja rahva reetjate ridadesse, siis küllap ikka selles iseseisvas Eestis pidi ka palju p õ h j u s i olema ja põhjusi a n t a m a pettumiseks ja reetmiseks. Järelikult: õpitage kord ometi juba uusi vigu vältima ja vanu vigu parandama! Kes aga on need, kes osutuvad veel võimelisiks midagi õppima? Kas vaimselt kängund papakesed või vaimselt veel arengujõulised ja alles elava südametunnistusega pojad? Ja kuigi ma ise olen muutund vahepeal juba vanaks, jään kindlasti oma kogemuse ja veendumuse juurde, et just p u h t a d noored ja massist üleskerkivad u u e d n ä o d peavad tõrjuma kolikambrisse määritud hingede ja rikutud nägudega tegelinskid ning peavad võtma oma teostada meie elu edendamise tulevase Eesti nimel.

Tartus, VIII 1941.

OSKAR LOORITS (1900–1961) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1922, *mag. phil.* 1923, *dr. phil.* 1926, Eesti Teaduste Akadeemia liige 1938. TÜ rahvaluule eradotsent 1927–1937, dotsent 1938–1939, eesti ja võrdleva rahvaluule professori kt 1939–1941; Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja 1927–1944. Põgenes 1944. a septembris Rootsi, 1944–1947 arhiiviassistent ja 1947–1961 riiklik stipendiaat Uppsala murde- ja rahvaluulearhiivis. *Akadeemias* on temalt ilmunud taastrükk “Koodi Jaan: Kuidas tekivad kangelasmüüdid?” (1989, nr 9, lk 1949–1963).

JEVGENI ZOLOTKO. Tolm III (2020)

USKUMISE EETIKA

William Kingdon Clifford

Tõlkinud Eve Kitsik

I. UURIMISE KOHUSTUS

Laevaomanik oli laeva väljarändajatega merele saatmas. Ta teadis, et laev on vana ega ole algusest peale liialt hästi ehitatud; et see on näinud palju meresid ja ilmu ning tihti parandamist vajanud. Talle oli avaldatud kahtlusi, et laev ei pruugi merekõlblik olla. Need kahtlused tükkisid talle mõttesse ja tegid teda rahutuks; ta mõtles, et oleks ehk pidanud laskma laeva põhjalikult üle vaadata ja korrastada, kuigi see oleks väga palju maksma läinud. Enne laeva teeleasumist sai ta aga neist melanhoolsetest mõlgutustest üle. Ta ütles endale, et kuna laev oli nii palju rännakuid tervena läbi teinud ja nii palju torme talunud, oleks mõttetu karta, et ta ka sellelt reisilt tervena tagasi ei tule. Ta otsustas usaldada jumalikku ettehooldust, mis ei saaks ju jätta kaitseta kõiki neid õnnetuid peresid, kes jätsid oma isamaa, et mujal paremat põlve otsida. Ta heitis peast kõik väiklased kahtlused ehitajate ja töömeeste aususes. Niimoodi omandas ta siira ja mugava veendumuse, et ta sõiduk on täiesti turvaline ja merekõlblik; ta vaatas tema väljumist kerge südame ja heade soovidega, et lahkujaid nende tulevases tundmatus uues kodus edu saadaks; ja ta sai oma kindlustusraha, kui laev keset ookeani vaikselt põhja läks.

The Ethics of Belief. — William K. Clifford. *Lectures and Essays.* Ed. by Leslie Stephen, Frederick Pollock. London: Macmillan and Co., 1886. [Esmakordselt ilmunud: *Contemporary Review*, 1877.]

Mida peaksime laevaomaniku kohta ütlema? Kindlasti seda, et ta oli nende inimeste surmas vägagi süüdi. On teada, et ta uskus siiralt oma laeva tugevusse; kuid tema veendumuse siirus ei räägi kuidagi tema kasuks, sest *tema ees oleva tõendmaterjali alusel polnud tal õigust nii uskuda*. Ta ei omandanud oma uskumust mitte seda kannatliku uurimisega ausalt välja teenides, vaid oma kahtlusi summutades. Ja kuigi lõpuks võis ta tunda end asjas nii kindlana, et ei saanuks teisiti mõelda, siis kuivõrd ta oli teadlikult ja tahtlikult ennast sellesse meeleseisundisse viinud, peab teda selle eest vastutavaks pidama.

Muudame seda lugu veidi ja oletame, et laev polnudki puudulik; et ta läbis oma rännutee ja palju järgmisi pärast seda tervena. Kas vähendaks see omaniku süüd? Mitte kübetki. Kui tegu on ükskord tehtud, on see igaveseks õige või vale; selle heade või halbade viljade juhuslik tulematajäämine ei saa seda kuidagi muuta. Mees polnuks siis süütu, ta lihtsalt ei oleks vahele jäänud. Küsimus õigest või valest on seotud uskumuse päritoluga, mitte selle sisuga; mitte mis see oli, vaid kuidas ta selle sai; mitte kas see osutus tõseks või vääraks, vaid kas tal oli õigus uskuda tõendmaterjali alusel, mis ta ees oli.

Oli kord saar, mille mõned elanikud kuulutasid religiooni, mis ei õpetanud pärispatu ega igavese karistuse doktriini. Välismaale jõudis kahtlus, et selle religiooni pooldajad olid kasutanud ebaausaid vahendeid, et nende doktriine lastele õpetataks. Neid süüdistati oma maa seaduste väänamises, et lapsed oma loomulike ja seaduslike hooldajate käest ära võtta; ja isegi nende röövimises ning sõprade ja tuttavate eest peitmises. Hulk mehi moodustasid seltsi eesmärgiga avalikkust sel teemal üles ärgitada. Nad avaldasid ränki süüdistusi kõrges ametis ja väärika iseloomuga kodanike kohta ja tegid kõik mis suutsid, et neid kodanikke nende töös segada. Seltsi tehtav lärm oli nii suur, et asja uurimiseks moodustati komisjon; ent kui komisjon oli hoolikalt uurinud kogu saadaolevat tõendmaterjali, paistis, et süüdistatavad olid süüdistatud. Mitte ainult polnud neid süüdistatud ebapiisava tõendmaterjali põhjal, vaid tõendid nende süütuse kohta olnuks süüdistajatele kergesti saadaval, kui nad oleksid vaid püüdnud asja ausalt uurida. Pärast neid leide vaatasid selle maa elanikud süüdistaja-

te seltsi peale mitte ainult kui inimeste peale, kelle hinnanguid ei peaks usaldama, vaid kui au kaotanute peale. Sest kuigi nad olid oma etteheiteid siiralt ja südametunnistust järgides uskunud, *polnud neil siiski õigust uskuda nende ees oleva tõendmaterjali alusel*. Nende siirad veendumused polnud ausalt teenitud kannatliku uurimisega, vaid varastatud, kuulates eelarvamuse ja tunnete häält.

Muudame ka seda lugu ja oletame, et muu jääb samamoodi, kuid veelgi lähem uurimine näitas, et süüdistatavad olid tõesti süüdi. Kas see muudaks nende süüdistajate süüd? Kindlasti mitte; küsimus pole, kas nende uskumus oli tõene või väär, vaid kas nad uskusid valedel alustel. Nad ütleksid kindlasti: “Nüüd näete, et meil oli siiski õigus; järgmine kord ehk usute meid.” Ja neid ehk usutakski, aga nad ei saaks seeläbi auväärseks. Nad ei oleks süüitud, nad poleks vaid vahele jäänud. Igaüks neist, kui ta võtaks end *in foro conscientiae** uurida, mõistaks, et on uskumuse omandanud ja seda toitnud, kuigi tal polnud tema ees oleva tõendmaterjali alusel õigust uskuda; ja seega teaks ta, et on käitunud valesti.

Võidakse aga öelda, et mõlema kujutletava juhtumi puhul pole see mitte uskumus, mida valeks peetakse, vaid sellele järgnev tegu. Laevaomanik võiks öelda: “Ma olen täiesti kindel, et mu laev on heas korras, aga pean siiski oma kohuseks lasta see enne üle vaadata, kui talle nii paljude inimeste elu usaldan.” Ja süüdistajale võidakse öelda: “Ükskõik kui veendunud te ka olite oma eesmärgi õigsuses ja oma veendumuste tõesuses, poleks te pidanud avalikult kedagi ründama, uurimata enne suurima kannatlikkuse ja hoolega mõlema poole tõendmaterjali.”

Kõigepealt tunnistame, et iseenesest on see vaade asjale õige ja tarvilik; õige, sest isegi kui inimese uskumus on nii kindel, et ta ei saagi teisiti mõelda, on tal ikka valik sellele vastava teo osas, ja niisiis ei pääse ta oma veendumuste tugevuse aluse uurimisest; ja tarvilik, sest neil, kes ei suuda veel oma tundeid ja mõtteid kontrollida, peab olema selge reegel avalike tegude kohta.

Kuid selle tarvilikkust eeldades saab ometi selgeks, et see pole piisav ja et meie eelnevat hinnangut on vaja seda täiendada. Sest

*Lad k ‘südametunnistuse kohtu ees’. *Tlk.*

pole võimalik niimoodi uskumust sellele vastavast teost eemaldada, et üht ilma teiseta hukka mõista. Mitte keegi, kelle uskumus kaldub mingis küsimuses tugevalt ühele poole või kes isegi soovib üht uskuda, ei saa küsimust uurida sellise aususe ja täielikkusega nagu tõesti kahtlevana ja kallutamatuna; nii et uskumus, mis ei põhine ausal uurimisel, teeb inimese selle tarviliku kohuse jaoks sobimatuks.

Pealegi pole tegemist üldse uskumusega, kui sellel pole mõju uskuja tegudele. Kes tõeliselt usub midagi, mis teatud tegu ajendab, on vaadanud teo poole seda himustades; ta on oma südames seda juba teinud. Kui uskumus ei realiseeru kohe avalikes tegudes, on see talle järgimiseks tulevikus. See moodustab osa uskumuste kogumist, mis on igal meie eluhetkel ühenduseks aistingute ja tegude vahel ja on niimoodi korraldatud ja kokku sobitatud, et ühtki osa ei saa ülejäänust eraldada, vaid iga uus lisandus muudab terviku ülesehitust. Mitte ükski tõeline uskumus, kui tahes tühine ja killukeseladne see ka näiks, pole kunagi päriselt ebaoluline; see valmistab meid teisi samasuguseid vastu võtma, kinnitab neid endisi, mis temaga sarnanevad, ja nõrgendab ülejäänuid; ja niimoodi tasapisi rajab see salajase tee meie kõige sügavamatesse mõtetesse, mis võivad ühel päeval vallanduda avalikes tegudes ja alati meie iseloomule oma jälje jätta.

Ja nii või teisiti pole mitte ühegi inimese uskumus isiklik asi, mis ainult teda puudutaks. Meie kõigi elu juhib ühiskonnas ühiskondlikel eesmärkidel loodud üldine arusaam asjadest. Meie sõnad, meie väljendid, meie mõtlemise vormid, protsessid ja laadid on ühisomand, mida igal ajastul kohandatakse ja täiustatakse; perekonnareliikvia, mille iga järgmine põlvkond pärib kui väärtusliku hoiuse ja püha varamu, mida järgmisele edasi anda, mitte muutmatult, vaid suurema ja puhtamana, selgete jälgedega korralikust käsitööst. Olgu see hea või halb, kuid sellesse reliikviasse on kootud iga oma kaaslastega kõneleva inimese iga uskumus. On tohutu privileeg ja kohutav vastutus, et peame aitama luua maailma, kus järeltulevad põlvkonnad elavad.

Kahe eelnevalt vaadeldud kujuteldava juhtumi puhul leidsime, et on vale ebapiisava tõendmaterjali põhjal uskuda või kahtlusi alla surudes ja uurimist vältides uskumust toita. Selle hin-

nangu alust pole raske leida: mõlemal juhul oli ühe inimese uskumus väga tähtis teistele inimestele. Aga kuna ühegi inimese ükski uskumus, kui tahes näiliselt tühine see uskumus ja kui tahes tundmatu see uskuja ka oleks, pole kunagi tegelikult tähtsusetu ega ilma mõjuta inimkonna saatusele, siis pole meil muud valikut kui laiendada oma hinnangut kõigile uskumustele. Uskumine, see püha võime, mis ajendab meie tahte otsuseid ja ühendab harmooniliseks koostööks kõik meie olemise tihendatud energiad, pole meil mitte meie enda, vaid inimkonna jaoks. Seda kasutatakse õigesti tõdede puhul, mis on kindlaks tehtud pika kogemuse ja ootamise vaevaga ning vastu pidanud vaba ja julge küsimise kirkas valguses. Siis aitab see inimesi siduda ning nende ühist tegutsemist toetada ja juhtida. Seda rüvetatakse, kui see omistatakse tõestamata ja kahtluse alla seadmata väidetele, uskuja lohutuseks ja isiklikuks rõõmuks; et lisada elu lihtsale sirgele teele kassikulla sära ja näidata kauguses helget kangastust; või isegi, et uputada inimsoo ühised raskused enesepettusse, mis võimaldab neil meid lisaks heidutamisele ka alandada. Kes tahab ses asjas oma kaaslastelt hea kohtlemise ära teenida, see valvab oma uskumise puhtust fanaatiliselt kiiva hoolega, juhaks kui see peaks eales langema vääritle esemele ja saama pleki, mida ei saa kunagi maha pühkida.

Mitte ainult inimeste juht, riigimees, filosoof ega poeet ei võlgne seda kindlat kohust inimkonnale. Iga talunik, kes küla-kõrtsis oma aeglasi, harvu lauseid kuuldavale toob, võib aidata oma sugu kammitsevaid hukatuslikke ebauske kas tappa või elus hoida. Isegi käsitöölise hoolas naine võib oma lastele anda edasi uskumusi, mis ühiskonda kas kokku seovad või seda tükkideks rebivad. Mitte mingisugune lihtsameelsus ega kuulsusetu amet ei päästa üldise kohustuse eest seada kahtluse alla kõike, mida usume.

On tõsi, et see kohustus on raske ja et kahtlus, mis sellest tekib, on tihti väga kibe asi. See jätab meid paljaks ja nõrgaks seal, kus pidasime end kaitstuks ja tugevaks. Millestki kõike teada tähendab teada, kuidas sellega igas olukorras toimida. Me tunneme end palju rõõmsama ja kindlamana arvates, et teame täpselt, mida teha, mis iganes ka juhtub, kui tee kaotanuna ja teadmatuses, ku-

hupoole pöörata. Ja kui oleme arvanud, et teame millestki kõike ja oskame sellega talitada nagu vaja, siis loomulikult ei meeldi meile avastada, et oleme tegelikult teadmatuses ja nõrgad, et peame uuesti algusest alustama ja püüdma õppida, mis asi see on ja kuidas sellega toimida — kui selle kohta saab üldse midagi õppida. See on teadmise tundega seotud võimutunne, mis paneb inimesed uskumist soovima ja kahtlemist kartma.

See võimutunne on naudingutest kõrgeim ja parim, kui uskumus, millel see põhineb, on tõene uskumus ja ausalt uurimisega välja teenitud. Sest siis võime õigusega tunda, et see on ühisomand ja kehtib ka teistele, mitte ainult meile. Siis võime olla uhked, mitte et *mina* olen saanud teada saladused, mis mind kaitsevad ja tugevamaks teevad, vaid et *meie, inimesed*, valdame suuremat osa maailmast; ja me ei saa tugevaks mitte enda jaoks, vaid Inimese ja tema tugevuse nimel. Ent kui uskumus on vastu võetud ebapiisava tõendmaterjali alusel, on see nauding varastatud. See mitte üksnes ei peta meid, andes meile kujutluse võimust, mida meil tegelikult pole, vaid on ka patune, sest on varastatud, eirates meie kohust inimkonna ees. See kohus on kaitsta end niisuguste uskumuste justkui epideemia eest, mis võib viivuga meie keha vallutada ja seejärel levida üle kogu linna. Mida mõtleb see, kes magusa vilja nimel meelega riskib viia katku oma perele ja naabritele?

Ja nagu muudel sellistel juhtudel, pole risk ainus, mida peab kaaluma; kuna halb tegu on selle tegemise ajal alati halb, ükskõik mis pärast juhtub. Iga kord, kui laseme endal sobimatutel alustel midagi uskuda, nõrgendame oma enesekontrolli, oma võimet kahelda, tasakaalukalt ja õiglaselt tõendeid kaaluda. Kannatame kõik juba päris palju väärade uskumuste alalhoidmise ja soodustamise ning hukatuslikult valede tegude tõttu, milleni need viivad, ja kurjus, mis ühe sellise uskumuse hellitamisest sünnib, on suur ja lai. Aga veelgi suurem ja laiem kurjus tõuseb, kui hoitakse ja soodustatakse kergeusklikku iseloomu, kui edendatakse ja muudetakse alaliseks sobimatutel alustel uskumise harjumust. Kui me kelleltki raha varastan, siis pelgalt omandi vahetumisest ei pruugi mingit kahju sündida; ta ei pruugi kaotust tunda või vargus võib hoida teda raha halvasti kasutamast. Kuid ma ei saa vältida seda

suurt ülekohust Inimesele, et teen end ebaausaks. Ühiskonda ei kahjusta mitte omandist ilmajäämine, vaid et sellest saab röövliikoobas, sest siis poleks see enam ühiskond. Seepärast ei tohi me hea nimel kurja teha; sest igal juhul on sündinud see kurjus, et oleme teinud kurja ja seeläbi paheliseks saanud. Samamoodi, kui ma luban endal midagi uskuda ebapiisava tõendmaterjali alusel, siis pelk uskumus ise ei pruugi suurt kahju tekitada; see võib ju ikkagi tõseks osutuda või pole mul kunagi juhist seda avalikes tegudes näidata. Aga ma ei saa vältida seda ülekohust Inimesele, et muudan end kergeusklikuks. Oht ühiskonnale pole üksnes see, et ta usub valesid asju, kuigi ka see oht on küllalt suur; vaid et ta muutub kergeusklikuks ning kaotab harjumuse asju kontrollida ja uurida; sest siis vajub ta tagasi metslusse.

Inimese kergeusklikkuse tehtav kahju ei piirdu teistes kergeuskliku iseloomu soodustamisega ja seeläbi väärade uskumuste toetamisega. Harjumuslik vähene hoolsus mu enda uskumuste suhtes viib teistes harjumusliku vähese hoolsuseni mulle öeldu tõesuse osas. Inimesed räägivad üksteisele tõtt, kui igaüks neist austab tõde enda vaimus ja teise vaimus; aga kuidas saab mu sõber austada tõde minu vaimus, kui olen ise selles osas hooletu, kui ma usun asju, sest tahan neid uskuda ja kuna need on lohutavad ja meeldivad? Kas ei õpi ta siis mulle hüüdma “Rahu”, kui rahu ei ole? Sellisel moel ümbritsen end vale ja pettuse paksu õhuga ning pean selles elama. Mulle oma magusate illusioonide ja armsate valede õhulossis võib see vähe korda minna; ent Inimesele tähendab palju, et olen teinud oma ligimesed petmisvalmiks. Kergeusklik mees on valetaja ja petise isa; ta elab oma pere rüpes ja pole ime, et ta muutub selliseks nagu nemad. Meie kohustused on nii tihedalt seotud, et kes kõigist seadustest kinni peab ja vaid ühes asjas eksib, on ometi kõiges süüdi.

Kokkuvõttes: alati, igal pool ja igaühe jaoks on vale uskuda midagi ebapiisava tõendmaterjali alusel.

Kui inimene, hoides uskumust, mida talle lapsepõlves õpetati või milles teda hiljem veendi, surub alla ja tõrjub eemale oma vaimus selle kohta kerkivad kahtlused, meelega hoidub lugemast raamatuid ja veetmast aega inimestega, kes seda kahtluse alla seavad või arutavad, ja peab jumalakartmatuks küsimusi, mi-

da ei saa uskumust häirimata kergesti küsida — siis selle inimese elu on üks pikk patt inimkonna vastu.

Kui see hinnang näib karm nende lihtsate hingede suhtes, kes pole osanud paremini toimida, keda on kasvatatud hällist saati õudusega kahtlemise ees ja õpetatud, et nende igavene õndsus sõltub sellest, *mida* nad usuvad, siis viib see ühe väga tõsise küsimuseni: *kes saatis Iisraeli pattu tegema?**

On ehk sobilik võimendada seda hinnangut Miltoni ütlusega:

“Inimene võib ka tões ketser olla: kui ta usub kõiksugu asju seepärast, et tema hingekarjane nii ütleb, või nõukogu nii otsustab, ilma mingi muu põhjuseta, siis muutub tema tõde ketserluseks, isegi kui tema usk õige on.”¹

Ja selle kuulsa aforismiga Coleridge’ilt:

“Kes hakkab armastama kristlust enam kui tõde, jätkab armastades oma sekti või kirikut enam kui kristlust ning lõpuks armastab ta kõige rohkem iseennast.”²

Õpetuse tõendeid ei tule uurida vaid üks kord ja seejärel asja lõplikult otsustatuks pidada. Pole kunagi õiguspärane kahtlust summutada; sest kahtlusele saab juba läbiviidud uurimise abil kas ausalt vastata või siis näitab kahtlus, et uurimine polnud täielik.

“Aga,” ütleb keegi, “ma olen hõivatud inimene; mul pole aega pikaks õpiteeks, mida oleks tarvis, et saaksin teatud küsimuste üle natukegi pädevalt otsustada või isegi argumentide loomust mõista.” Siis ei peaks tal olema aega ka uskumiseks.

II. AUTORITEEDI KAAL

Kas peaksime siis saama üleüldisteks skeptikuteks, kaheldes kõiges ning kartes panna üht jalga teise ette, kuni oleme tee kindlust ise kontrollinud? Kas peaksime end ilma jätma maailmas iga

*Viide Piiblile: 1Kn 12 jj, eriti 14:16, 15:30, 21:22. *Toim.*

¹John Milton. *Areopagitica: Kõne Inglise parlamendile piiramata trükivabaduse kaitseks*. Tlk Henno Rajandi. (Loomingu Raamatukogu, nr 36.) Tallinn: Perioodika, 1987, lk 32.

²Samuel Taylor Coleridge. *Aids to Reflection*, 1825.

päevaga kasvava tohutu teadmistepagasi abist ja nõust, kuna ei meie ega ükski teine inimene saaks kuidagi sajandikkugi sellest otsese katse või vaatlusega kontrollida, ja isegi kui saaks, poleks see ikka täielikult tõestatud? Kas peaksime varastama ja valetama, kuna meil pole piisavalt laia isiklikku kogemust õigustamaks uskumust, et selline käitumine on vale?

Tegelikult pole ohtu, et rangest hoolsusest ja enesevalitsemisest uskumises sellised tagajärjed tuleneksid. Inimesed, kes sel alal oma kohuse täitmisele kõige lähemale on jõudnud, on leidnud, et mõned suurepäraseid põhimõtted ning need, mis kõige enam sobivad elu suunamiseks, on paistnud üha selgemalt välja, mida enama hoolsuse ja aususega neid kontrollitud on, ning on niimoodi omandanud praktilise kindluse. Uskumused õige ja vale kohta, mis suunavad meie tegusid ühiskonnas inimeste kohtlemisel, ning uskumused füüsilise looduse kohta, mis suunavad meie tegusid elusate ja elutute kehade kohtlemisel, need ei kannata kunagi uurimise tõttu; nad saavad enda eest seistud ilma “usuaktide” toeta, kinnimakstud kaitsjate kisata või vastupidisele osutavate tõendite summutamiseta. Pealegi on palju juhtumeid, kus meie kohus on käituda tõenäosuste alusel, isegi kui tõendmaterjal praegu uskumust ei õigusta; kuna just selliste tegude ja nende viljade vaatlemise abil saab tõendmaterjali, mis võib tulevikus uskumist õigustada. Niisiis pole meil põhjust karta, et vastutus-tundliku uurimise harjumus meie igapäevaseid tegusid halvaks.

Ent kuna ei piisa ütlemisest “On vale uskuda ebasobiva tõendmaterjali põhjal”, kui me ei ütle, missugune tõendmaterjal on sobiv, jätkame nüüd uurimisega, millistel tingimustel on õiguspärane uskuda teiste tunnistuse alusel; ja seejärel uurime üldisemalt, millal ja miks võime uskuda omaenda kogemusest või isegi inimkonna kogemusest väljapoole jäävat.

Küsime siis kõigepealt: millistel juhtudel pole inimese tunnistus uskumist väärt? Ta võib öelda midagi ebatõest kas teadlikult või teadmatult. Esimesel juhul ta valetab ja süüdistada tuleb tema moraalsel iseloomu; teisel juhul on ta teadmatuses või eksib ning viga on ainult kas tema teadmises või otsustusvõimes. Et meil oleks õigus võtta tema tunnistust alusena uskumaks ta öeldut, peab meil olema mõistlikke aluseid usaldada tema *tõe-*

truudust, et ta tõesti proovib rääkida tõtt, niivõrd kui ta seda teab; tema *teadmist*, et tal on olnud võimalusi asja kohta tõtt teada; ja tema *otsustusvõimet*, et ta on neid võimalusi kohaselt kasutanud oma kinnitatava järelduseni jõudmisel.

Kui tahes lihtsad ja ilmsed need alused ka oleksid, nii et ükski tavapärase intellektiga inimene ei saaks asja kaaludes millegi muu kui nendeni jõuda, on siiski tõsi, et väga paljud inimesed jätavad need tunnistuse kaalumisel harjumuspäraselt kõrvale. Kaks küsimust on tunnistaja usaldusväärsuse puhul võrdselt tähtsad, nimelt “Kas ta on ebaaus?” ja “Kas ta võib eksida?”, aga enamik inimekonnast on täiesti rahul, kui *ühele* neist paistab vastus olevat tõenäoliselt eitav. Inimese suurepärase moraalse iseloomu esitatakse alusena aktsepteerimaks tema väiteid asjade kohta, mida ta poleks kuidagi saanud teada. Näiteks muhameedlane ütleb meile, et tema prohvet oli loomult nii üllas ja majesteetlik, et see nõuab lugupidamist isegi neilt, kes tema missiooni ei usu. Tema moraalne õpetus oli nii austusväärne, tema loodud suurepärase ühiskondlik masinavärk nii targalt kokku pandud, et suur osa inimkonnast mitte ainult et nõustub tema ettekirjutustega, vaid neile ka tegelikult allub. Tema institutsioonid on ühelt poolt päästnud neegrid metslusest ja teisalt õpetanud tsivilisatsiooni arenevale Läänele; ja kuigi rahvad, kes pidasid kinni tema usu kõrgeimatest vormidest ning kõige täielikumalt kehastasid tema vaimu ja mõtet, on kõik barbaarsete hõimude poolt vallutatud ja ära pühitud, on nende imeliste saavutuste ajalugu islami hävimatu ohkus. Kas peaksime kahtlema nii suure ja hea mehe sõnas? Kas peaksime arvama, et see imepärase geenius, see hiilgav moraalne kanglane, on meile kõige tõsisemate ja pühamate asjade kohta valetanud? Muhamedi tunnistus ütleb selgesti, et on ainult üks jumal ja et tema, Muhamed, on ta prohvet; et kui temasse usume, naudime igavest õnne, aga kui mitte, saame neetud. See tunnistus toetub kõige aukartustäratavamale alusele, taeva enda ilmutusele; sest kas ei külastanud teda ingel Gabriel, kui ta oma kõrbekoopas paastus ja palvetas, ja kas ei lubatud tal siseneda paradiisi õnnistatud väljadele? Kindlasti jumal on jumal ja Muhamed on jumala prohvet.

Mida peaksime sellele moslemile vastama? Kõigepealt on meil kahtlemata kiusatus protestida tema vaate vastu prohveti iseloomu ja islami üheselt kasuliku mõju osas: näib, et enne, kui saaksime neis asjus temaga täiesti kaasa minna, peaksime unustama paljud hirmsad asjad, millest oleme kuulnud või lugenud. Ent kui otsustaksime talle kõiki neid eeldusi lubada, argumendi kaalumise nimel, ning kuna nii usklike kui ka uskmata jaoks on raske neid eeldusi ausalt ja kiretult arutada, oleks meil ikka midagi öelda, mis ta uskumuse aluse ära võtab ja seeläbi näitab, et on vale seda uskumust omada. Nimelt see: Muhamedi loomus on suurepärane tõend, et ta oli aus ja rääkis tõtt, nii nagu ta seda teadis; kuid see ei tõenda üldse, et ta teadis, mis on tõsi. Mis vahendid saanuks tal olla teada, et kuju, mis talle ilmnis ingel Gabrielina, polnud meelepete ja et tema näiv külaskäik paradiisi polnud unenägu? Oletades, et ta ise oli täiesti veendunud ja uskus siiralt, et teda suunasid taevased nõuanded ja et ta oli üleloomuliku ilmutuse vahendaja, kuidas sai ta teada, et see tugev veendumus polnud eksitus? Paneme end tema asemele: leiame, et mida enam püüame mõista ta vaimus toimunut, seda selgemini tajume, et prohvetil ei saanud olla ühtki kohast alust enda inspireeritust uskuda. Väga tõenäoliselt ei kahelnud ta ise ses asjas kunagi ega mõelnud seda küsimust küsida; kuid meie olukord on nende oma, kellelt seda küsimust on küsitud ja kes peavad sellele vastama. Meditsiinihuvilistele on teada, et üksindus ja toidupuudus on võimsad vahendid meeletete esilekutsumiseks ja vaimuhaiguse kalduvuse soodustamiseks. Oletame siis, et mina, nagu Muhamed, lähen asustamata paikadesse paastuma ja palvetama; mis asjad võivad minuga juhtuda, mis annaks mulle õiguse uskuda, et ma olen jumalikult inspireeritud? Oletame, et saan teavet, nähtavasti taevaselt külaliselt, mis järelekontrollimisel leitakse olevat tõene. Kõigepealt ei saa ma olla kindel, et taevane külaline pole mu oma vaimusünnitis ja et teave ei tulnud mulle sel ajal mu teadvuse eest varjatult mõne peidetud meelekanali kaudu. Ent kui mu külaline oli tõeline ja andis mulle pika aja vältel usaldusväärseks osutunud teavet, siis oleks see tõesti hea alus teda tulevikus usaldada sellistes asjades, mis langevad inimlike kontrollimisvõimete piiridesse; aga see poleks alus usaldada tema

tunnistust mis tahes muudes asjades. Sest kuigi tema järeleproovitud loomus õigustaks minu uskumist, et ta rääkis tõtt niivõrd, kui ta seda teadis, kerkiks siiski seesama küsimus: mis alust on arvata, et ta teab?

Isegi kui mu oletatav külaline andnuks mulle sellist ja hiljem minu poolt kontrollitud teavet, mis näitaks, et tal on minu omasid kaugelt ületavad kontrollitavate asjade kohta teadmise saamise viisid, ei õigustaks ka see, et ma usuksin ta ütlusi asjade kohta, mida praegu inimene kontrollida ei saa. See oleks alus huvitavaks oletuseks ja lootuseks, et võiksime kannatliku uurimise viljana lõpuks omandada sellised kontrollimisvahendid, mis õigusega oletuse uskumuseks muudaks. Sest uskumus kuulub inimesele ja inimasjade suunamisele: ükski uskumus pole tõeline, kui see ei suuna meie tegusid, ja needsamad teod pakuvad selle tõesuse kinnitust.

Aga võidakse vastata, et islami kui süsteemiga nõustumine on just see tegu, mida kutsub esile prohveti missiooni uskumine ja mis on selle uskumuse tõesuse kinnituseks. Kas on võimalik uskuda, et nii edukas süsteem rajaneb tegelikult meelepetetele? Mitte ainult pole üksikud pühakud leidnud uskumisest rõõmu ja rahu ning kinnitanud neid vaimseid kogemusi, mida usklikele lubatakse, vaid ka rahvaid on tõstetud metslusest või barbaarsusest kõrgemasse ühiskondlikku seisundisse. Kindlasti on meil vabadus öelda, et siin on käitunud uskumuse järgi ja et uskumust on kinnitatud.

Ent on vaja vaid veidi järelemõtlemist näitamaks, et tegelikult pole kinnitatud üldse mitte prohveti missiooni taevast iseloomu ega tema autoriteedi usaldusväärsust asjades, mida me ei saa ise kontrollida, vaid ainult tema praktilist tarkust teatud väga argistes asjades. Tõik, et usklikud on leidnud usust rõõmu ja rahu, annab meile õiguse öelda, et õpetus on mugav ja hingele meeldiv; aga see ei anna meile õigust öelda, et see on tõene. Ja küsimus, mida meie südametunnistus alati küsib selle kohta, mida meil on kiusatus uskuda, pole “Kas see on mugav ja meeldiv?”, vaid “Kas see on tõene?”. Et prohvet teatud doktriine õpetas ja ennustas, et neist leitakse vaimset rahulolu, tõestab ainult tema osavõtlikkust inim-

loomuse suhtes ja tema teadmist sellest; aga see ei tõesta tema üleiniimlikku teadmist teoloogiast.

Ja kui me argumendi huvides nõustume (sest paistab, et enamat me teha ei saa), et moslemi rahvaste edusammud toimusid teatud juhtudel tõesti tänu Muhamedi loodud ja maailma saadetud süsteemile, pole meil vabadust sellest järeldada, et ta oli inspireeritud ütlema tõtt asjade kohta, mida me ei saa kontrollida. Meil on ainult vabadus järeldada tema moraalsete ettekirjutuste eeskujulikkust või nende vahendite eeskujulikkust, mida ta lõi, et mõjutada inimesi neid ettekirjutusi järgima, või tema üles seatud ühiskondliku ja poliitilise masinavärgi eeskujulikkust. Ja oleks vaja nende rahvaste ajaloo väga hoolikat uurimist, et teha kindlaks, millistel neist asjadest oli tulemuses suurem osa. Nii et siin on jälle prohveti teadmine inimloomusest ja tema osavõtlikkus selle suhtes asi, mis saab kinnitatud, aga mitte tema taevalik innustus või tema teadmine teoloogiast.

Kui oleks ainult üks prohvet, võiks tõesti paista raske ja isegi tänamatu ülesandena otsustada, millistes punktides teda usaldada ja mis puhul tema autoriteedis kahelda — nähes, millist abi ja toetust kõik inimesed kõigil aegadel on saanud neilt, kes nägid selgemini, kes tundsid tugevamini ja kes otsisid tõe kindla-meelsemalt kui nende nõrgemad vennad. Ent meil pole ainult üks prohvet; ja kuigi paljude nõustumine sellega, mida neil inimestena oli tõesti võimalik teada ja mida nad teadsid, on lõpuni vastu pidanud ja austusväärselt lõimitud inimteadmise suurde ehitisse, jäävad eriarvamusel tunnistajad ses osas, mida nad ei teadnud ega saanud teada, meile hoiatuseks, et prohvetliku autoriteedi ülepaisutamine on selle väärkasutamine ja lugupidamatus nende vastu, kes on ainult püüdnud meid oma võimu kohaselt aidata ja edendada. On vaevalt inimloomuses, et inimene päris täpselt iseenda tarkuse piire hindaks; kuid tema tööst kasu saajate kohustus on hoolikalt kaaluda, kus võis ta neist piiridest kaugemale kanduda. Hoides tema võimalikke vigu tallel koos väarikate saavutustega ja kasutades tema autoriteeti ettekäändena selle uskumiseks, mida ta ei saanud teada, teeme tema headusest patuvõimaluse.

Kaalugem vaid üht sellist teist tunnistajat: Buddha järgijatel on vähemalt sama palju õigust Ida päästja autoriteedi toetamiseks

üksikule ja ühiskondlikule kogemusele osutada. Tema religiooni eriline tunnus, milles kuuldavasti pole seda kunagi ületatud, on rahulolu ja lohutus, mida see annab haigetele ja kurbadele, õrn kaastunne, millega see leevendab ja tasandab kõiki inimeste loomulikke valusid. Ja kindlasti ei saaks ühegi ühiskondliku moraali triumf olla suurem või üllam kui selle oma, mis on hoidnud peaaegu poolt inimkonda religiooni nimel taga kiusamast. Kui usaldada tema varaste järgijate sõnu, uskus ta, et on tulnud maale jumaliku ja kosmilise missiooniga seaduseratas veerema panna. Printsina tagandas ta end oma kuningriigist ja sai oma vabast tahtest tuttavaks kannatusega, et õppida, kuidas sellega toime tulla ja seda ületada. Kas selline mees saaks tähtsatest asjadest väärtalt kõneleda? Ja mis tema teadmisse puutub, kas polnud ta inimene üleiniimlike, imeliste võimetega? Ta sündis naisest ilma mehe abita; ta tõusis oma hõimlaste ees õhku ja muutis oma kuju; ja viimaks läks ta Aadama mäetipult kehalisena taevasse. Kas tema sõna ei peaks uskuma, kui ta tunnistab taevaste asjade kohta?

Kui oleks ainult tema ja mitte kedagi teist, kes selliseid väiteid esitab! Aga on Muhamed oma tunnistusega; meil ei jää muud üle, kui neid mõlemat kuulata. Prohvet ütleb meile, et on ainult üks jumal ja et me elame igavesti kas rõõmus või õnnetuses vastavalt sellele, kas usume prohvetisse või mitte. Buddha ütleb, et jumalat ei ole ja et me hävime lõpuks, kui pole piisavalt head. Mõlemad ei saa olla eksimatult inspireeritud; üks või teine pidi olema meelepette ohver ja arvama, et teab seda, mida ta tegelikult ei teadnud. Kes julgeb öelda, kumb? Ja kuidas saame endale õigustada uskumist, et teine polnud samuti meelepette kütkes?

Me jõuame niisiis järgmiste otsustusteni. Inimese headus ja suurus ei õigusta uskumuse aktsepteerimist tema autoriteedi tagatisel, kui pole mõistlikku alust oletada, et ta teadis oma öeldu tõesust. Ja ei saa olla alust oletada, et inimene teab midagi, mida meie, lakkamata olemast inimene, ei saaks kontrollida.

Kui keemik ütleb mulle, kes ma pole keemik, et teatud ainet saab teha kaht muud ainet teatud vahekordades kokku pannes ja nendega teatud toiminguid läbi viies, siis usun ma seda tema autoriteedi põhjal päris õigustatult, välja arvatud juhul, kui tean midagi, mis räägiks tema iseloomu või otsustusvõime vastu. Sest tema

kutsealane väljaõpe on selline, mis tavaliselt soodustab siirust ja ausat tõepüüdlust ning muudab rutakad järeldused ja lohaka uurimise vastumeelseks. Ja mul on mõistlik alus oletada, et ta teab oma öeldu tõesust, sest kuigi ma pole keemik, saab mulle selle teaduse meetodid ja protsessid piisavalt arusaadavaks teha, et saaksin mõista tema öeldu kontrollitavust ilma inimene olemast lakkamata. Ma ei pruugi seda kunagi tegelikult kontrollida ega isegi mitte näha ühtki katset, mis seda kontrollida aitaks; aga siiski on mul täiesti piisavalt alust õigustatult uskuda, et tõendus jääb inimlike vahendite ja võimete piiresse, ja konkreetsemalt, et mu allikas on tõenduse tegelikult läbi teinud. Tema tulemus, uskumus, milleni tema uurimised ta viisid, ei kehti mitte üksnes tema enda, vaid ka teiste jaoks; seda jälgivad ja kontrollivad inimesed, kes töötavad samal alal ja teavad, et teadusele ei saa teha suuremat teenet kui puhastada aktsepteeritud tulemusi vigadest, mis võivad neisse hiilinud olla. Sel moel saab tulemusest ühisomand, uskumiseks sobiv objekt, mis on ühiskondlik ja avalik asi. Niisiis saab järeldada, et tema autoriteet kehtib, kuna on olemas inimesed, kes seda küsimuse alla seavad ja kontrollivad; et just see ülevaatamise ja puhastamise protsess hoiab uurijate seas elus armastuse selle vastu, mis kestab läbi kõigi võimalike katsete, nimelt vastutustunne avalikkuse ees inimestena, kelle hästi tehtud töö jääb inimkonna püsivaks pärandiks.

Aga kui mu keemik ütleb mulle, et üks hapniku aatom on olnud muutumatu kaalu ja võnkesagedusega olemas kogu ajaloo jooksul, pole mul õigust seda tema autoriteedi alusel uskuda, kuna see on asi, mida ta ei saa teada, inimene olemist lõpetamata. Ta võib päris ausalt uskuda, et seda väidet saab tema katsetest järeldada, kuid sel juhul on viga tema otsustusvõimes. Katsete iseloomu väga lihtne kaalumine näitaks talle, et need ei saaks iial selliste tulemusteni viia; et olles ise ainult umbkaudsed ja piiratud, ei saa nad anda meile teadmist täpsest ja universaalsest. Kui tahes väljapaistev isiksus ja geniaalsus ei saa anda inimesele küllalt autoriteeti, et õigustada meil tema uskumist, kui ta esitab väiteid, mis eeldavad täpset või universaalset teadmist.

Või siis võib Arktika uurija meile öelda, et mingite laius- ja pikkuskraadide juures on ta kogenud teatud külmataset ning

et meri oli teatud sügavusega ja jää teatud iseloomuga. Teeksi-me täiesti õigesti teda uskudes, kui miski ta tõetruudusele varju ei heida. On mõeldav, et võiksime inimeseks olemist lõpetama-ta sinna minna ja tema väidet kontrollida; seda saab kontrollida tema kaaslaste tunnistustega ja meil on kohane alus oletada, et ta teab enda öeldu tõesust. Ent kui vana vaalapüüdja ütleb meile, et jää on kuni pooluseni välja 300 jalga paks, poleks tema usku-mine õigustatud. Sest kuigi seda väidet on ehk võimalik inimesel kontrollida, pole kindlasti *temal* võimalik seda kinnitada enda kä-sutuses olnud vahendite ja seadmetega; ja ta peab olema end selle tõesuses veennud viisil, mis ei anna tema tunnistusele mingit tõe-pära. Niisiis, isegi kui väidetud asi jääb inimteadmise piiridesse, pole meil õigust seda tema autoriteedi alusel aktsepteerida, kui see pole meie allika teadmise piirides.

Mida öelda selle autoriteedi kohta, mis on lugupidamisväär-sem ja väljapaistvam kui mis tahes üksik tunnistaja, nimelt oma pikaalisuse tõttu austust vääriv inimkonna traditsioon? Meie esiisade töö ja vaev on kujundanud uskumuste ja arusaamade õhk-konna, mis võimaldab meil hingata keset oma elu mitmesu-guseid ja keerulisi asjaolusid. See on meie ümber ja meie kohal ja meie sees; me ei saa mõelda muidu, kui ainult selle pakutava-tes mõttevormides ja -viisides. Kas on võimalik selles kahelda ja seda kontrollida? Ja kui see on võimalik, kas see on õige?

Leiame alust vastata, et see pole mitte ainult võimalik ja õige, vaid meie vältimatu kohus; et traditsiooni enda peaesmärk on anda meile vahendid küsimuste küsimiseks, asjade kontrollimiseks ja uurimiseks; et kui me seda väärsti kasutame ja võtame seda kui valmiskujul väiteid, mida tuleb edasise uurimiseta aktsepteerida, ei kahjusta me siin mitte ainult ennast, vaid keeldudes tegemast oma osa selle kanga kudumises, mille meie lapsed pärivad, soo-dustame enda ja oma rahva väljalõikamist inimajaloost.

Saagu kõigepealt esile toodud üks traditsioonitüüp, mis eriti nõuab läbivaatust ja kahtluse alla seadmist, kuna see eriti kaldub uurimist tõrjuma. Oletame, et Kesk-Aafrika arstija ütleb oma hoi-mule, et teatud imerohi tema telgis hakkab toimima, kui nad oma kariloomad tapavad, ja hõim usub teda. Neil pole võimalik kont-rollida, kas rohi hakkas toimima või mitte, aga kari on läinud.

Hõimus võib siiski püsida uskumus, et rohi on niimoodi toimima pandud; ja hilisemat põlvkonda on mõnel arstijal veelgi lihtsam veenda sarnaselt tegutsema. Siin on ainus uskumispõhjus see, et kuna kõik on asja nii kaua uskunud, peab see tõene olema. Ja ometi põhines uskumus pettusel ja seda aitas levitada kergeusklikkus. Kahtlemata teeb õigesti ja on inimeste sõber see, kes selle uskumuse küsimuse alla seab ja näeb, et sellele pole tõendeid, see, kes aitab oma ligimestel näha, mida tema näeb, ja kui vaja, läheb isegi pühasse telki ja hävitab arstimi.

Reegel, mis meid sellistel puhkudel juhtima peaks, on piisavalt lihtne ja ilmne: et meie ligimeste tunnistuste kogumile kehtivad needsamad tingimused mis igaühele neist üksikult. Nimelt pole meil õigust uskuda, et miski on tõene, kuna kõik nii ütlevad, kui pole alust uskuda, et kellelgi ühel inimesel on vähemalt võimalik tõde teada ja ta räägib tõtt, niivõrd kui ta seda teab. Ükskõik kui palju rahvaid ja põlvkondi tunnistajapinki tuuakse, ei saa nad tunnistada millegi kohta, mida nad ei tea. Igaüks, kes on väite kellelegi teise käest vastu võtnud ilma ise seda kontrollimata ja kinnitamata, tuleb kohtust välja saata: tema sõna pole midagi väärt. Ja kui jõuame viimaks tagasi väite tegeliku sünni ja alguseni, peab selle esmaütleva kohta küsima kaht tõsist küsimust: kas ta eksis mõeldes, et *teadis* asjast, või kas ta valetas?

See viimane küsimus on kahjuks isegi meile tänasel päeval ja siin riigis väga aktuaalne ja praktiline. Meil pole vaja minna La Salette'i ega Kesk-Aafrikasse ega Lourdes'i,* leidmaks näiteid ebamoraalsest ja inimväärikust alandavast ebausust. Lapsel on liigagi võimalik Londonis üles kasvada, ümbritsetuna ainult metslastele sobivatest uskumustest, mis meie ajal on rajatud pettusele ja levivad kergeusklikkuse abil.

Jättes niisiis kõrvale traditsiooni, mis kontrollimata põlvkonnalt põlvkonnale edasi antakse, kaalume sellist traditsiooni, mis

*La Salette'is Kagu-Prantsusmaal nägid kaks last 1846. a väidetavalt neitsi Maarjat; Lourdes'is Edela-Prantsusmaal nägi teismeline Bernadette Soubirous 1858. a 18 korda ilmumas samuti neitsi Maarjat. Mõlemat juhtumit tunnistab katoliku kirik ilmutusena ning mõlemast paigast on katoliiklastele saanud palverännu sihtkoht. *Toim.*

on tõesti rajatud inimkonna ühisele kogemusele. See suurepärase ehitis suunab meie mõtteid ja nende kaudu meie tegusid nii moraalses kui ka materiaalses maailmas. Näiteks annab see moraalses maailmas meile arusaamad õigest üldiselt, õiglusest, tõest, õilsusest ja muust sellisest. Need antakse edasi arusaamadena, mitte väidete või propositsioonidena; nad vastavad teatud selgetele instinktidele, mis on kindlasti meie sees, kuidas iganes nad sinna tulid. Et on õige olla õilis, on vahetu isikliku kogemuse küsimus; sest kui inimene süüvib endasse ning leiab sealt midagi oma üksikust isikust laiemat ja püsivat, mis ütleb “Ma tahan käituda õigesti” ja “Ma tahan inimesele head teha”, saab ta otse- se vaatlusega kinnitada, et üks instinkt rajaneb teisel ja sobitub sellega täielikult. Ja tema kohus on niimoodi seda ja kõiki sellesarnaseid väiteid kontrollida.

Traditsioon ütleb ka teatud kohas ja ajal, et mingit laadi teod on õiglasel või tõesel või õilsal. Kõigi selliste reeglite puhul on tarvis täiendavat uurimist, kuna need põhinevad mõnikord muul autoriteedil kui kogemusele rajatud moraaltundel. Kuni hiljutise ajani õpetas meie oma maa — ja tegelikult kogu Euroopa moraaltaditsioon, et on õilis valimatult raha kerjustele anda. Aga seda reeglit küsimuse alla seades ja uurides nägid inimesed, et tõeline õilsus aitab inimesel teha tööd, milleks ta kõige paremini sobib, mitte ei võimalda ega innusta ta jõudeolekut; ja et sellest eristusest olevikus möödavaatamine valmistab tulevikuks ette sandielu ja õnnetust. Sellise kontrollimise ja arutamise läbi pole mitte ainult käitumistavasid puhastatud ja õilsamaks muudetud, vaid ka arusaam õilsusest on saanud avaramaks ja targemaks. Siin koosneb suur ühiskondlik pärandvara kahest osast: õilsuse instinkt, mis paneb teatud külje meie loomusest, kui see külg meid valdab, tahtma inimestele head teha; ja intellektuaalne arusaam õilsusest, mida saame asetada kõrvuti mis tahes väljapakutud teguviisiga ja küsida: “Kas see on õilis või mitte?”. Selliste küsimuste pideva küsimise ja neile vastamise teel muutub arusaam laiemaks ja selgepiiriliseks ning instinkt tugevamaks ja puhtamaks. Niisiis näib, et arusaama ehk pärandvara intellektuaalse osa peamine kasu seisneb selles, et see võimaldab meil küsimusi küsida; et need küsimused kasvatavad seda ja hoiavad õigel teel; ja kui me aru-

saama enam sel eesmärgil ei kasuta, kaotame aegamööda selle täielikult ja meile jääb alles vaid eeskirjade koodeks, mida pole õige üldse moraalsiks nimetada.

Sellised kaalutlused kehtivad veelgi ilmsemalt ja selgemalt, kui see on võimalik, materiaalsel maailma käsitlevate uskumuste ja arusaamade kogumi kohta, mille meie isad on meie jaoks üles ehitanud. Oleme valmis naerma selle austraallase rusikareegli üle, kes ikka seob oma kirvetera varre külge, olgugi et Birminghami meister on talle just varre jaoks augu teinud. Tema inimesed on kirveid niimoodi kaua aega sidunud: kes on tema, et nende tarkuse vastu minna? Ta on nõnda madalale langenud, et ei suuda teha seda, mida mõned neist pidid kauges minevikus tegema — seada küsimuse alla vana tava ja leiutada või õppida midagi paremat. Ometi leiame siin, teadmise hämaras alguses, kus teadus ja kunst on üks, ainult sama lihtsa reegli, mis kehtib selle kosmilise puu kõrgemate ja sügavamate otsteni; selle avaramatele õites harudele samuti nagu selle kaugematele peidetud juurtele; nimelt reegli, et talletatud ja meile edasi antut kasutavad õigesti need, kes käituvad, nagu käitusid selle tegijad seda talletades; need, kes kasutavad seda, et küsida edasisi küsimusi, kontrollida, uurida; kes püüavad ausalt ja tõsiselt leida, mis on õige viis asju vaadata ja nendega talitada.

Õigesti küsitud küsimus on juba pooleldi vastatud, ütles Jacobi;* võime lisada, et lahenduse meetod on teine pool vastusest ja et tegelik tulemus pole midagi nendele kahele lisanduvat. Näite leiame telegraafi juurest, kus teooria ja praktika, mis kumbki otsustusküpse eani arenenud, imelises koosluses inimeste huve teenivad. Ohm leidis, et elektrivoolu tugevus on otseselt võrdeline seda tootva toiteallika võimsusega ning pöördvõrdeline traadi pikkusega, mida mööda see peab liikuma. Seda nimetatakse Ohmi seaduseks; kuid see tulemus, mõistetuna väitena, mida tuleb uskuda, ei ole siin väärtuslik osa. Esimene pool on küsimus: mis suhe on nende suuruste vahel? Niimoodi esitatuna sisaldab küsimus juba arusaama voolutugevusest ja toiteallika võimsusest

*Tõenäoliselt peab autor silmas saksa matemaatikut Carl Gustav Jacob Jacobit (1804–1851). *Toim.*

kui suurustest, mida tuleb mõõta ja võrrelda; see vihjab selgesti, et need on asjad, mida tuleb elektrivoolu uurides tähele panna. Teine pool on uurimismeetod: kuidas neid suurusi mõõta, mis instrumente on katseks vaja ja kuidas peaks neid kasutama? Elektri alal õpingute alustajal ei kästa Ohmi seadust uskuda; ta pannakse küsimusest aru saama, ta asetatakse aparaadi ette ja teda õpetatakse seda seadust kontrollima. Ta õpib asju tegema, mitte mõtlema, et ta asju teab; instrumente kasutama ja küsimusi küsima, mitte traditsioonilise väitega nõustuma. Küsimusele, mille õigesti küsimiseks oli vaja geeniust, vastab algaja. Kui kõik inimesed äkitselt Ohmi seaduse kaotaks ja unustaks, samas kui püsiks küsimus ja lahendamise meetod, saaks tulemuse tunniga avastada. Aga tulemus üksi, kui seda teavad inimesed, kes ei saa küsimuse väärtusest või selle lahendamisviisidest aru, oleks nagu kell metslase käes, kes ei oska seda üles keerata, või raudne aurulaev, mille kallal töötavad Hispaania insenerid.

Inimkonna püha traditsiooni kohta saame niisiis teada, et see ei seisne mitte propositsioonides või väidetes, mida tuleb aksepteerida ja uskuda traditsiooni autoriteedi alusel, vaid õigesti küsitud küsimustes, arusaamades, mis võimaldavad meil edasi küsimusi küsida, ja küsimustele vastamise meetodites. Kõigi nende asjade väärtus sõltub nende igapäevasest kontrollimisest. Hinnalise hoiuse pühadus ise paneb meile kohuse ja vastutuse seda kontrollida, puhastada ja suurendada, kuidas vähegi suudame. Kes selle tulemusi oma kahtluste summutamiseks või teiste uurimise takistamiseks kasutab, on süüdi pühaduseteotuses, mida sajad ei suuda eales ära kustutada. Kui ausate ja vaprate inimeste töö ja küsimised on püstitanud teadaoleva tõe ehitise hiilgusse, mida meie põlvkond ei oska loota ega kujutleda, siis selles puhtas ja pühas templis pole temal osa ega paika, vaid tema nimi ja tema tööd peavad saama igavesti unustusepiimedusse heidetud.

III. JÄRELDAMISE PIIRID

Küsimus, millal võime uskuda oma kogemuse piiridest väljapoolle jäävat, on väga lai ja mitmetahuline, hõlmates kogu teaduslikku meetodit ja nõudes selle palju rohkemat rakendamist, enne

kui sellele saab vastata millegi täielikkusele lähenevaga. Kuid üht reeglit, mis paikneb teema lävepakul ning on äärmiselt lihtne ja ülima praktilise tähtsusega, saab siin puudutada ja lühidalt esitada.

Asja veidi kaaludes näeme, et iga uskumus, isegi lihtsaim ja põhilisim, ulatub kogemusest kaugemale, kui mõtleme sellest tegude suunajana. Põletada saanud laps kardab tuld, sest usub, et tuli põletab teda ka täna just nagu eile; aga see uskumus läheb kogemusest kaugemale ja eeldab, et tänane teadmata tuli on nagu eilne teadaolev tuli. Isegi uskumus, et laps sai eile põletada, läheb kaugemale *praegusest* kogemusest, mis sisaldab ainult põletamise mälestust ja mitte põletamist ennast; see eeldab niisiis, et mälestus on usaldusväärne, kuigi teame, et mälestus võib sageli ekslik olla. Ent kui seda peaks kasutama käitumise suuniseks, vihjena, milline tulevik saab olema, peab see eeldama midagi selle tuleviku kohta, nimelt et see on kooskõlas oletusega, et põletamine tõesti eile aset leidis; mis läheb kogemusest kaugemale. Isegi fundamentaalne “Ma olen”, milles ei saa kahelda, ei suuna tegusid, kui sellele ei lisandu “Ma saan olema”, mis läheb kogemusest kaugemale. Küsimus pole seega “Kas võime uskuda kogemusest kaugemale minevat?”, kuna see kaasneb uskumuse olemuse endaga, vaid “Kuivõrd ja mil viisil võime uskumusi moodustades oma kogemusele midagi lisada?”.

Ning ülimalt lihtne ja universaalne vastus ilmneb kasutatud näitest: põletada saanud laps kardab tuld. Võime minna kogemusest kaugemale, oletades, et mida me ei tea, sarnaneb sellega, mida teame; või teisisõnu, võime lisada midagi oma kogemusele, eeldades looduse ühetaolisust. Mis see ühetaolisus täpselt on, kuidas me oma teadmist selle kohta põlvkonnast põlvkonda kasvatame, need küsimused jätame praegu kõrvale, rahuldudes kahe näite uurimisega, mis võivad reegli loomuse mõistmisele kaasa aidata.

Teatud spektroskoobiga tehtud vaatlustest järeldame vesiniku olemasolu Päikesel. Vaadates spektroskoopi, kui Päike paistab selle pilusse, näeme teatud kindlapiirilisi eredaid jooni: ja Maal kehadega tehtud katsed on meile õpetanud, et kui neid eredaid jooni on näha, on nende allikaks vesinik. Me oletame siis, et need

teadmata eredad jooned Päikesel on nagu teadaolevad eredad jooned laboris ning et vesinik Päikesel käitub samuti nagu vesinik sarnastes oludes käituks Maal.

Aga kas me ei usalda mitte spektroskoopi liiga palju? Leidnud selle olevat usaldusväärne maaapealsete ainete puhul, kus selle väiteid saab inimene kinnitada, oleme kindlasti õigustatud selle tunnistust teistel sarnastel juhtudel vastu võtma; aga mitte siis, kui see annab meile teavet Päikesel olevate asjade kohta, kus selle tunnistust ei saa inimene otseselt kinnitada?

Tõepoolest tahame teada veidi enam, enne kui järeldus õigustatuks saab; ja õnneks me teame seda. Spektroskoop tunnistab mõlemal juhul täpselt sama asja: nimelt et sellest saadetakse läbi teatud sagedusega valgusvõnkeid. Selle ehitus on niisugune, et kui see eksiks nimetatud asjas ühel juhul, eksiks see ka teisel juhul. Asja uurides leiame end olevat tegelikult eeldanud, et Päikese mateeria on nagu Maa mateeria, tehtud teatud hulgast erinevatest ainetest; ja et igal juhul neist, kui see on väga kuum, on erinev võnkesagedus, mille järgi seda saab ära tunda ja teistest eristada. Kuid seda laadi eelduse kasutamine kogemusele lisamisel on õigustatud. See on looduse ühetaolisuse eeldus ja seda saab piirata ainult võrdluses paljude teiste sarnaste eeldustega, mida peame teistel sellistel juhtudel tegema.

Ent kas see uskumus vesiniku olemasolu kohta Päikesel on tõene? Kas saab see inimtegude õigel suunamisel aidata?

Kindlasti mitte, kui seda aktsepteeritakse sobimatutel alustel ja ilma arusaamiseta protsessist, millega selleni jõutud on. Aga kui seda protsessi mõistetakse uskumuse alusena, saab sellest väga tõsine ja praktiline asi. Sest kui Päikesel pole vesinikku, siis peab spektroskoop — see tähendab, võnkesageduste mõõtmine — olema ebakindel vahend erinevate ainete äratundmiseks; ja järelikult ei peaks seda keemilises analüüsis — näiteks metallisalduse analüüsil — kasutama, säästmaks suuresti aega, vaeva ja raha. Samas pole spektroskoopilise meetodi usaldusväärsena aktsepteerimine rikastanud meid mitte üksnes uute metallidega, mis on suur asi, vaid uute uurimisviisidega, mis on veel palju suurem.

Teise näitena kaalugem viisi, kuidas me tuletame ajaloolise sündmuse tõesuse — näiteks Sürakuusa piiramise Peloponnesose sõjas. Meie kogemus on, et on olemas käsikirjad, mis öeldakse olevat Thukydidese ajaloo käsikirjad ja mis ennast nii nimetavad; et teistes käsikirjades, mis väidetavalt on hilisemate ajaloolaste kirjutatud, kirjeldatakse teda tolle sõja ajal elanuna; ja et raamatud, mis peaksid pärinema hariduse taassünni ajast, ütlevad meile, kuidas neid käsikirju säilitati ja need seejärel leiti. Leiame ka, et inimesed ei võltsi üldjuhul raamatuid ja ajalugu ilma erilise motiivita; eeldame, et ses osas olid mineviku inimesed nagu tänapäeva inimesed; ja täheldame, et käesoleval juhul mingit erilist motiivi ei olnud. See tähendab, et lisame midagi oma kogemusele, eeldades inimeste iseloomude ühetaolisust. Kuna meie teadmine sellest ühetaolisusest on palju vähem täielik ja täpne kui meie teadmine füüsikas kehtivast ühetaolisusest, on ajaloolised järeldused ebakindlamad ja vähem täpsed kui järeldused paljudes teistes teadustes.

Aga kui on mingi eriline alus kahtlustada teatud raamatuid kirjutanud või edasi andnud inimeste iseloomu, siis asi muutub. Kui dokumentide kogum pakub sisemisi tõendeid, et need loodi inimeste keskel, kes võltsisid teiste nimel raamatuid ja sündmusi kirjeldades summutasid endale sobimatuid asju ja võimendasid endale sobivaid; kes mitte ainult ei pannud neid kuritegusid toime, vaid olid nende kui alandlikkuse ja innukuse tõestuse üle uhked; siis peame ütleva, et sellistele dokumentidele ei saa rajada ühtki tõest ajaloolist järeldust, vaid ainult ebapiisavaid oletusi.

Võime seega oma kogemusele midagi lisada, eeldades looduse ühetaolisust; võime täiendada oma kogemuse esitatavat pilti olevast ja olnust viisil, mis sobitab tervikut selle ühetaolisusega. Ja praktiliselt tõestav järeldamine — mis annab meile õiguse tulemust uskuda — on selgelt näitamine, et looduse ühetaolisust ei saa päästa ühelgi muul viisil kui selle tulemuse tõesusega.

Seega ei saa ükski tõendmaterjal õigustada sellise väite uskumist, mis looduse ühetaolisusega vastuollu läheb või sellest väljapoole langeb. Kui meie kogemus on selline, et seda ei saa ühetaolisusega kooskõlas täiendada, siis on meil vaid õigus mõelda, et kusagil on midagi valesti; aga järeldamise võimalus on ära

võetud; peame rahulduma oma kogemusega ja sellest üldse mitte kaugemale minema. Kui tõesti leiaks aset sündmus, mis pole osa looduse ühetaolisusest, oleks sel kaks omadust: ükski tõendmaterjal ei saaks anda õigust seda uskuda kellelegi peale nende, kelle tegelik kogemus see oli; ja sellele ei saaks rajada mitte ühtki uskumisväärsset järeldust.

Kas peame siis uskuma, et loodus on absoluutselt ja universaalselt ühetaoline? Kindlasti mitte, meil pole õigust midagi sellist uskuda. Reegel ütleb meile ainult, et oma kogemusest kaugemale minevaid uskumusi moodustades võime eeldada, et loodus on meid puudutavas osas enam-vähem ühetaoline. Inimese tegude ja kinnitamise piires võime selle eelduse abil tõelisi uskumusi moodustada; neist piiridest väljaspool ainult hüpoteese, mis võimaldavad täpsemaid küsimusi küsida.

Kokkuvõttes:

Võime uskuda oma kogemusest kaugemale minevat ainult siis, kui seda saab kogemusest järeldada eeldusel, et meile teadmata olev on nagu meile teadaolev.

Võime uskuda teise inimese väidet, kui on mõistlik alus oletada, et ta teab seda, millest räägib, ja et ta räägib tõtt, niivõrd kui ta seda teab.

Igal juhul on vale uskuda, kui pole piisavalt tõendeid; ja seal, kus kahelda ja uurida on häbematu, on uskuda häbematusest halvemgi.

KERGEUSKLIKKUSE PATUST JA PÜHAST UURIMISKOHUSEST

Inglise matemaatiku ja harrastusfilosoofi William Kingdon Cliffordi* "Uskumise eetika" on ühtaegu nii oma aega kuuluv kui ka ajatu tekst.

*W. K. Clifford (1845–1879) oli Inglise matemaatik. Õppis Londoni King's Kolledžis ja Cambridge'i Trinity Kolledžis, aastast 1868 viimase *fellow*. Alates 1871 oli Londoni University Kolledži matemaatikaprofessor, alates 1874 Kuningliku Seltsi liige. Võttis kasutusele *geomeetrilise algebra*, mis on tema järgi nimetat algebra erijuht. *Toim.*

Ühest küljest ründas Clifford ajaomaselt, evolutsiooniteooria võidukäigust hoogu saanuna, religioosset dogmat. Metafüüsilises seltsis, kus Clifford essee 1876. aastal ette kandis, arutasid poliitikud, teadlased ja kirikumehed põhiliselt just religiooni staatust ning muretsesid, kas eetika ilma usuta on võimalik: kas saab rääkida moraalsest kohustusest ja patust, kui me ei tunnista jumala käsku? Clifford pööras selle küsimuse pea peale ning seadis kahtluse alla pimesa usu eetilise. Ta leidis, et eetika mitte ei vaja religioonilt abi enda põhjendamiseks, vaid hoopis nõuab religioosse traditsiooni kritiseerimist ühes meie kõigi teiste uskumustega.

Teisalt on essee vaatluse all religiooniteemast laiem ja küllap ajatungi küsimus, mida tähendab vastutustundlik suhtumine oma mis tahes uskumustesse ja kelle ees me seejuures vastutame. Cliffordi keskne seisukoht on, et vastutame uskumusi omandades ja alal hoides kogu inimkonna, nii oma kaasteeliste kui ka järeltulevate põlvede ees ja peame seetõttu asjasse erilise hoolega suhtuma. Siin keskendun Cliffordi uskumise eetikale laiemalt, mitte selle rakendamisele religiooniväitluses, ning avan ja täpsustan tema vaateid võrdluses pealtnäha sarnaste vaadetega tänapäeva epistemoloogias.

Uskumine, tõendmaterjal ja tõendmaterjali alusel uskumine

Cliffordi põhiteesiks võib pidada seda loosungit, mille järgi ta esseed teatakse: “Alati, igal pool ja igäihe jaoks on vale midagi ebapiisava tõendmaterjali alusel uskuda.” Kuna Clifford mõistete eritlemisele palju tähelepanu ei pööra, alustan mõne selgitusega, kuidas võiks selle väite kontekstis saada aru uskumisest, tõendmaterjalist ja tõendmaterjali alusel uskumisest.

Uskumist mõistetakse filosoofias tavaliselt kui kellegi teatud suhet mingi väitega, täpsemalt väite tõeseks pidamist. Väite tõeseks pidamine võib omakorda tähendada näiteks *käitumist*, nagu väide oleks tõene, või väitele mõeldes *tundmist*, et see väide on tõene, või mõlemat. “Tõendmaterjal” tähendab mittefilosoofidele tavaliselt füüsilisi objekte, näiteks sõrmejälgi, verist nuga, väljakaevamistel leitud kivist kirvest või arhiivist avastatud dokumente. Filosoofid on aga pidanud uskumuste tõendmaterjaliks midagi meie vaimus olevat, nagu meie meeleanandeid, meie teadaolevate propositsioonide kogumit või meie vaimuseisundite kogumit uskumuse moodustamise hetkel — niisiis mitte relval olevaid sõrmejälgi endid, vaid näiteks meie teadmist nendest sõrmejälgedest. Tõendmaterjal annab alust väidet tõeseks pidada ehk uskuda, kinnitades, et väide on tõene. Näiteks kui ma tean, et püstolil, millega Toomas

tapeti, olid Jaanuse sõrmejäljed, siis see on teatav, ehkki võib-olla mitte piisav alus pidada tõeseks, et Tooma tappis Jaanus.

Evidentsialism, mille esindajaks ka Clifford liigitub, ütleb, et meie uskumused peavad olema kooskõlas meie tõendmaterjaliga. Näiteks kui minu ainus teadmine Tooma ja Jaanuse kohta on, et Jaanusele ei meeldinud Toomas ja Toomas tapeti, siis see tõendmaterjal nähtavasti ei kinnita piisavalt, et Jaanus Tooma tappis; ja evidentsialismi järgi ma niisiis ei tohiks seda uskuda. Peaksin olema selles küsimuses kas neutraalne või uskuma, et Jaanus ei tapnud Toomast. Võib-olla tundub, et neid valikuid jääb väheks: kuigi ma ei peaks oma napi tõendmaterjali põhjal Jaanuse süüd uskuma, ei peaks ma olema ses osas ka täiesti neutraalne ega täiesti eitav. Sel juhul on võimalik kasutada *uskumuse määra* mõistet. Näiteks kui tean vaid, et Jaanusele ei meeldinud Toomas ja et Toomas tapeti, siis peaksin uskuma, et Jaanus tappis Tooma, (ütlemel) määral 0,02; aga kui lisandub ka teadmine, et mõrvarelval olid Jaanuse sõrmejäljed, siis võiks sobiv uskumuse määr olla juba (ütlemel) 0,78.

Evidentsialismi mittetriviaalsusest

Siin võib tekkida küsimus: kuidas saab üldse keegi *mitte* evidentsialist olla? Kas tegemist pole täiesti triviaalse seisukohaga, et peaksime uskuma ehk tõeseks pidama ainult ja kõike seda, mille tõesuse kohta meil on piisavalt kinnitust? Asja teeb aga keerulisemaks see, et kõne alla võib tulla ka muid aluseid midagi tõeseks pidada peale tõesust kinnitavate aluste ehk tõendmaterjali. Näiteks oletame, et pean Jaanuse süü üle aru olukorras, kus Jaanusega hästi läbisaamine oleks mulle ametialaselt kasulik, ning mul on lihtsam temaga hästi läbi saada, kui ma ei usu (ehk ei pea tõeseks), et ta Tooma tappis. Mul on siis teatav alus *mitte* pidada tõeseks, et Jaanus Tooma tappis; ent see pole alus, mis tegelikult näitaks, et see väide *pole* tõene. Evidentsialist tunnistab ainult viimast sorti aluseid uskumiseks ehk tõendmaterjali. Ja võib-olla tõesti pole vajadus uskuda head inimestest, kellega soovime hästi läbi saada, piisavalt väärikas alus ega õõnesta seega evidentsialismi. Ehk on aga mõjusam see standardne näide: arst ütleb patsiendile, et viimane sureb peaaegu kindlasti nädala jooksul; aga kui patsient usub, et saab kindlasti terveks, on võimalused pisut (aga mitte palju) paremad. Kas tõesti peab patsient jääma järjekindlaks evidentsialistiks ega tohi oma võimaluste vähesekski parandamiseks neist ülemäära optimistlikult mõelda?

Kui ka see näide ei veena, sest ikkagi on mängus vaid uskuja enda huvid (kuigi eluliselt olulised huvid), kaalugem järgmist. Kuri tulnukas ähvardab mind: "Siin on sulle üks tablett. Kui selle sisse võtad, hakkad

uskuma, et ühel kaugel planeedil elab väike roosa lammas, kelle nimi on Leila. Aga kui sa tabletti sisse ei võta, siis pühitakse inimkond mõne tunni jooksul väga piinarikkal moel maa pealt.” Kui ma tableti sisse võtaksin, hakkaksin midagi uskuma ebapiisava (lausa olematu) tõendmaterjali põhjal ja evidentsialistina ma niisiis ei tohiks seda teha. Aga kas põhimõttekindel evidentsialism on tõesti inimkonna hävimist väärt?

Tänapäeva evidentsialisti vastus: episteemiline vaatepunkt ja uskuja roll

Nende näidete valguses ei paista evidentsialism enam nii triviaalne. Aga tänapäeva evidentsialistil on vastus varuks. Vaatame seda Richard Feldmani näitel. Ta sõnastab oma evidentsialismi järgmiselt: Mis tahes propositsiooni p , aja t ja isiku S korral, kui S -il on p suhtes ajal t üldse mingi doksastiline hoiak (näiteks uskumine, mitteuskumine või otsustusest hoidumine), siis peaks (episteemiliselt) S -il olema ajal t propositsiooni p suhtes hoiak, mida S -i tõendmaterjal ajal t toetab (Feldman 2000: 679). Mida tähendab, et *episteemiliselt* peaks meil olema hoiak, mida tõendmaterjal toetab? Siin peitubki evidentsialisti võti uskumust mitte tõendavate, näiteks pragmaatiliste või eetiliste uskumisaluste käsitlemiseks. Evidentsialist saab nimelt öelda, et kui me hindame uskumist *episteemilisest* vaatepunktist, siis loeb ainult vastavus tõendmaterjalile. Aga moraalsest või pragmaatilisest vaatepunktist võib meil olla ka muid arvestatavaid aluseid midagi uskuda või mitte uskuda.

“Episteemiline” on sõna, mida Clifford ei kasuta, ja võib-olla parem ongi. Epistemoloogide päevakorras on nimelt mure, et hoolimata selle sõna tihedast esinemisest ja olulisest rollist mitmete uurimisküsimuste ja lahkarvamuste sõnastamisel ei tea ka epistemoloogid ise, mida “episteemiline” tähendab (Hazlett 2016; Cohen 2016). Mõnikord peetakse selle all silmas midagi teadmise või tõega seonduvat, mõnikord midagi uskumustega või laiemalt intellektuaalse eluga seonduvat. Säärase ebamäärasuse taustal tekib küsimus, kas selle sõna mängutoomine ikka aitab evidentsialismi päästa. Feldmanil on episteemilise vaatepunkti kohta siiski veel midagi öelda. Meie episteemilised kohustused on nimelt need, mis tulenevad meie rollist uskujatena. Uskumuste moodustamine on miski, mida kõik inimesed teevad, ja sellest paratamatust rollist tuleneb kohustus seda õigesti täita, isegi kui me mingil põhjusel pole selleks võimelised. Samuti on näiteks õpetajal rollist tulenev kohustus hästi õpetada, isegi kui ta seda ka parima tahtmise korral sugugi ei oska (Feldman 2000: 676). Ja õigesti uskumine tähendab tõendmaterjaliga vastavuses uskumist.

Feldmani meelest ei tohiks ma niisiis oma uskuja rolli silmas pidades ilmselt tulnuka pakutud tabletti vastu võtta, küll aga peaksin tegema seda moraalsest vaatepunktist, et inimkonda päästa. Nõnda mõistetuna jääb evidentsialism üsna õhukeseks seisukohaks, nõudes küll vastavalt tõendmaterjalile uskumist, kuid seda ainult teatud vaatepunktist, mille asemel muud kaalutlused võivad kergesti otsustavaks saada. Selline evidentsialism ei ütle näiteks, et jumala olemasolu ei tohi uskuda, kui meil selle kohta tõendeid pole — see ütleb ainult, et *teatud* mõttes pole õige pidada tõseks seda, mille tõesust kinnitavaid aluseid meil piisavalt pole. Cliffordi evidentsialism seevastu on “episteemilise” vaatepunktiga piiramata ja sellisena eeltoodud vastunäidetega kergemini rünnatav. Samas annab Clifford omanäolise ja heatahtliku tõlgenduse korral küllaltki veenva põhjenduse, miks meil on teiste inimeste ees kohustus teha kõik võimalik, et meie tõseks peetav seda ka oleks — ehk uskumisel püüdlukult tõendmaterjali koguda ja järgida. Selle põhjenduse juurde nüüd pöördungi.

(Mitte)uskumine inimkonna heaks

Ka Cliffordi võib mõista nii, et ta lähtub evidentsialismi põhjendamisel meie rollist uskujatena; aga tema lõimib selle uskuja rolli meie laiemasse rolli inimkonna liikme ja teenrina: “Uskumine, see püha võime [---] pole meil mitte meie enda, vaid inimkonna jaoks.” Selle inimkonna teenri rolli lõimitud uskuja rolli hästi täitmine ei tähenda Cliffordile mitte ainult oma hoiaku kohandamist olemasolevatele tõenditele vastavaks, vaid ka tõendite juurdeotsimist ja üldisemalt kahtlevat, uurivat hoiakut. Selline harjumuspärane hoolikus uskumisel on meie kohus, kuna muidu võime oma uskumustega kergesti ohustada peale enda ka teisi.

Kõigepealt võib hooletult omandatud uskumus kergesti vääraks osutuda ja väärade uskumustega võivad omakorda halvad tagajärjed kaasneda: näiteks kui laevaomanik usub piisava aluseta, et laev on merekõlblik, võivad reisijad hukkuda. Kui vääral uskumusel endal ka vahetuid halbu tagajärgi pole, kipub väärus meie uskumuste võrgustikku sattudes seal paljunema: revideerime teisi olemasolevaid uskumusi selle valguses ja kaalume nõnda kannatada saanud uskumuste terviku valguses edaspidi uusi uskumuse kandidaate. Näiteks oletame, et minu muidu tore, kuid geograafias nõrk sõber ütleb mulle, et Läti pealinn on Vilnius. Mina mõtlen, et nii hea sõber ometi ei valetaks, ning usun teda. Nüüd aga hakkab ebapiisava tõendmaterjali põhjal uskuma mitte ainult, et Läti pealinn on Vilnius, vaid ka, et inimesed, kes mulle varem on öelnud, et see on Riia, on ebausaldusväärsed; ja kui nüüd üks neist mulle ütleb

(tõeselt), et Itaalia pealinn on Rooma, tõrgun ma ka seda tõest uskumust omandamast ja võib-olla koguni hakkan uskuma, et mis iganes on Itaalia pealinn, Rooma see kindlasti pole. Ühe väära uskumusega tuleb niisiis palju teisi kaasa ja need teised võivad omakorda avaldada halba mõju minu tegudele; samuti võin ma neid sõnadega teistele edasi anda.

Clifford ei jäta tähelepanuta ka võimalust, et ebarahuldav uurimine võib siiski tõese uskumusega päädida. Siis seisneb põhiprobleem aga selles, et kinnistame endas kehvi uskumisharjumusi ja anname oma eeskujuga neid teistelegi edasi. Cliffordi esituses jääb see mehhanism pisut segaseks, aga Scott Aikin (2014: 37) seletab seda järgmiselt. Uskumine on inimese jaoks kiusatus, sest sellega kaasneb meeldiv kindlustunne (Cliffordi sõnul “teadmise tundega kaasnev võimutunne”), millest oleme omamoodi sõltuvuses. Uskumiskiusatusale korra järeleandmine viib aga sõltlase libeda nõlvani, kus järgmistele kiusatustele vastuseisimine on aina raskem. Seetõttu peame põhimõttekindlalt vältima mõtet, et luban hooletut uskumist endale “ainult see üks kord” — seda enam, et nõnda libastudes haarame oma allakäigutrepile ka lähikondsed kaasa.

Kuna meie vastutustundetus uskumisel teisi mitmel moel mõjutada võib, on meil niisiis kohustus oma uskumusi harjumuspärase hoolikusega tõendmaterjali põhjal uurida. See pole mitte ainult kohustus nende ees, kellega isiklikult kokku puutume, vaid terve inimkonna ees, kuna meie hooletuse tagajärjed ulatuvad mõjutama ka järeletulevaid põlvi.

Rääkides nõnda läbisegi tagajärgedest, kohustustest ja harjumustest, nagu Clifford seda ka ise teeb, on paslik mainida, et Cliffordi kommenteerijad pole üksmeelel, kas teda peaks tõlgendama konsekventsialisti, deontoloogi või vooruseetikuna. Ent võib-olla polegi mõtet igat eetikast kõnelejat ühte neist kastidest paigutada. Tavaliselt öeldakse, et konsekventsialistid rõhutavad tagajärgi, deontoloogid tegusid endid ja vooruseetikud tegija iseloomu. Clifford muretseb hooletu uskumise tagajärgede pärast inimkonnale; nende võimalike tagajärgede eiramine muudab ebapiisava tõendmaterjali põhjal uskumise kui teo iseeneest halvaks (isegi kui halbu tagajärgi ei järgne); ja oma kohuse täitmine inimkonna ees tähendab harjumuslikult kahtleva ja uuriva karakteri arendamist. Oma tähtis koht on siin nii tagajärgedel, tegudel kui ka iseloomul.

Wardi kriitikast: mõtteainet spordifännidele

Cliffordi maalitav pilt on üldjoontes päris mõistlik. Mõistliku osa esiletoomiseks vaatame paari vastuväidet, mis kumbki ei kriimusta tõsiselt Cliffordi evidentsialismi tuuma, aga aitavad seda täpsustada.

Cliffordi varane kriitik W. G. Ward (1878: 532–533) küsis muu hulgas: kas oma küla kriketimeeskonda ühegi hea aluseta teise küla omast paremaks pidav mees teeb ikka nii suurt pattu? Ward täpsustab, et kõnealune talumees on muidu mõistlik, aus ja korralike elukommetega ning kasvatab oma lapsigi samas vaimus. Kriketimeeskonna kohta käiva uskumuse osas pole ta aga mingit uurimist üritanudki; see põhineb ainuüksi “kohalikul eelarvamusel” ja *esprit de corps*’il.

Tõepoolest, Cliffordi lugejal võib kergesti tekkida küsimus, kas igal tühisemalgi tõenditega põhjendamata uskumusel on ikka nii hirmsad tagajärjed. Ent Cliffordi üks peamine mõte ongi, et mitmed mehhanismid teevad ka pealtnäha tühise alusetu uskumuse ohtlikuks. Pisut järele mõeldes on võimalik osutada mitmele riskile ka Wardi näite puhul. Kui mehe usk meeskonna paremusse on tõesti siiras, võib eeldada, et ta on valmis meeskonna võidule raha panustama, ohustades nõnda peale iseenda ka oma pere finantsseisu. Samuti võib tal tekkida vajadus revideerida muid uskumusi, näiteks kui meeskond hoolimata usutud paremusest aina teisele meeskonnale kaotab, võib ta selle seletamiseks hakata vääralt uskuma, et kohtunikud on kallutatud või et koduküla meeskonnale ei sobi need Inglismaa kliimatingimused, milles nad tavaliselt mängivad. Ja isegi kui uskumus juhtumisi tõeseks osutub ja meeskond ongi teise küla omast parem (aga mees ei usu seda mitte tõendmaterjali, vaid kogukonnatunde alusel), siis on ikkagi võimalik, et ta on oma uskumiskiusatusale järele andes oma vaimset distsipliini nõrgendanud ning anna ka oma perele ja sõpradele sellega halba eeskuju.

Samas on Wardil õigus selles, et võib kahelda, kas need mehhanismid, mille kaudu evidentsialistlikku põhimõtet rikkuvad uskumused teistele inimestele ohtlikuks osutuvad, on ikka nii valdavad. Näiteks väärase vaimus levimise mehhanismi saab tänapäevaste teadmiste valguses kritiseerida. Alan Hazlett (2013: 2. ptk) kinnitab ohtrate sotsiaalpsühholoogia uurimistulemuste toel, et inimestel on tavapärastel enda kohta pisut ebarealistlikult positiivsed uskumused, et see kaitseb meid masenduse eest ning et need (küll mitte radikaalselt) väärad ja tõendmaterjaliga mitte parimas kooskõlas uskumused ei ohusta meie uskumuste süsteemi tervikuna, vaid püsivad omaette, isolatsioonis. Üldisemalt paistab, et meie mõnetine irratsionaalsus aitab paradoksaalsel moel meid väära uskumuse nakatava mõju eest kaitsta. Kui me iga uue uskumuse valguses kogu oma eelneva uskumuste süsteemi üle vaataks ja selle uue tulijaga täiuslikku kooskõlla viiks ning seejärel igat edaspidi uksele koputavat uskumust kogu olemasoleva süsteemi valguses kaaluks, siis võiks ühe pahareti sisse lipsamine tõesti palju kahju teha. Aga nii me tegelikult ei toimi. Ma võin näiteks sõbra sõnade põhjal õigustamatult ja vääralt uskuda, et Läti pealinn on Vilnius, aga samas mitte

muuta uskumusi nende inimeste usaldusvääruse kohta, kes varem teistsiti on öelnud. Samuti võib kriketifänn uskuda, et tema küla meeskond on teise küla omast parem, aga samas siiski uskuda sedagi, et poleks hea mõte oma küla meeskonna võidule raha panustada.

Sellist laadi kriitika Cliffordi kirjeldatud mehhanismide kohta ei kummuta ta kesket ideed, vaid aitab seda täpsustada. Iga hooletu uskumusega ei pruugi halbu tagajärgi kaasneda (ei otseselt, uskumuste võrgustiku nakatamise ega uskujas endas või teistes halbade uskumisharjumuste soodustamise kaudu), aga see oht on siiski piisavalt üldine ja suur, et meid uskumisel harjumuslikuks hoolsuseks kohustada. Ja kuna tagajärjed võivad ootamatult kaugele ulatuda, tabades meid ümbritsevaid inimesi või lausa järeltulevaid põlvi Cliffordi kirjeldatud kaugteid pidi, pole võimalik pelgalt uskumuse sisu põhjal otsustada, et vaadeldava uskumuse puhul niisuguseid ohte ei ole.

Jamesi kriitikast: miks julge hundi rind ei puutu asjasse

Tuntuimaks kriitikaks Cliffordile võib pidada William Jamesi 1896. aastal ilmunud “Uskumistahet”, ehk nagu James seda ise kirjeldas, “kaitsekõnet meie õigusele võtta religiooniasjades usku hoiak, hoolimata tõsiasjast, et meie loogiline intellekt ei pruugi olla selleks sunnitud” (James 2005: 265). Siin jätan religiooniküsimuse spetsiifika kõrvale ja keskendun sellele, mida Jamesil on öelda Cliffordi uskumise eetika kohta üldisemalt. Jamesi meelest pole Clifford nimelt märganud, et lisaks väärade uskumuse ohule tuleb kaaluda ka uskumuse tõseks osutumise võimalust. (Seda juhtudel, kus tõendmaterjal ei otsusta asja üht-ea teistpidi — ka James ei soosi tõendmaterjalile risti vastu minnes uskumist.) Jamesi sõnul:

[Clifford] ütleb: ära usu midagi, jätta oma otsus alati lahtiseks, selle asemel et seda ebapiisavate tõendite põhjal sulgedes võtta endale kohutav risk uskuda valesid. Teie jälle võite omalt poolt mõelda, et eksimise risk on väga tühine asi, võrreldes tõelise teadmise õndsusega, ning olla valmis oma uurimistöös pigem korduvalt alt minema kui tõe äraarvamise võimalust määramatult edasi lükkama. (James 2005: 282.)

Christos Kyriacou (2016: 387) võrdleb “Jamesi probleemi” ehk valikut tõe taotlemise ja vääruse vältimise vahel jalgpallimeeskonna strateegilise valikuga: kas keskenduda rohkem rünnakule või kaitsele? Rünnakut (tõde) eelistades võime küll saada rohkem väravaid, aga neid lüüakse ka meile rohkem — ehk saame oma madala tõendamislävendi tõttu lisaks enamatele tõestele uskumustele ka rohkem vääri kaasa. James rõhutab, et Cliffordi moodi aina kaitstes passides kaob võidulootus sootuks. Aga

kas ta kriitika on õiglane? Leian, et mitte: James vaatab mööda Cliffordi põhiideest, et vastutustundlik uskumuste haldus on eelkõige meie kohustus *teiste inimeste* ees. Üks kõnekas näide Jamesilt on järgmine:

Kui paljude naiste südameid on võidetud kõigest mehe optimistliku pealekäimisega, et nad **peavad** teda armastama. Ta ei lepi hüpoteesiga, et nad ei saa teda armastada. Iha teatud laadi tõe järele toob sel juhul kaasa selle tõe olemasolu; ja nõnda on ka loendamatutel muudel juhtumitel. (James 2005: 288.)

Tänapäeva lugeja küsib muidugi: kas igasuguse aluseta naise huvisse uskumine ja selle alusetu usu põhjal jõuline pealekäimine ei või ihaldatud südame võitmise asemel viia ahistamiseni? Jamesi küsitavale kuraimeerimisnõule juhivad tähelepanu ka Brian Zamulinski (2002: 448) ja Scott Aikin (2014: 145). Kuid tegu pole lihtsalt Jamesi ühe ebaõnnestunud näitega, vaid see illustreerib tema Cliffordist möödarääkimist laiemalt. Kaaludes, kas peaksime napi tõendmaterjali põhjal midagi uskuma (näiteks, et meie lähenemiskatsed on teretulnud), ei tule meil kalkuleerida ainult, mida *meie* seeläbi kaotada või võita võime. Irratsionaalselt julge pealehakkamine võib küll uskujale endale kasu tuua ja mõnikord võib see olla ainuke võimalus soovitud tulemust saada, ent oluline on ka see, kuidas tema julgus teisi mõjutab. Kes ei riski, see šampust ei joo, ütleks James. Aga kui varalähkunud Clifford saanuks vastata, öelnuks ta, et riskides mängime inimkonna ühise rahakotiga, mitte enda omaga. Clifford ei räägi sellest, kui rasvane või haavleid täis võib olla julge hundi rind, aga miskipärast paistab James teda just selles võtmes tõlgendavat, heites Cliffordile ette, et võimalike haavlite kõrval tuleks mõelda ka võimalikule rasvale. Cliffordi aga mõistagi ei huvita mitte võimalikud haavlid julge hundi enda, vaid teiste rinnas.

Tõetera leiab siiski ka Jamesi kriitikast: Clifford ei lahka küsimust, milline on uskumist õigustav optimaalne tõendamislävend. Mingil määral pöörab ta küll tähelepanu murele, ega tema nõutud uuriv ja kahtlev vaimsus meid sootuks tegutsemisvõimetuteks skeptikuteks ei tee, kui-võrd tegutsemine peaks põhinema uskumisel. Tegutsemise halvamine kahjustaks nähtavasti ka inimkonda, mitte vaid iga nõnda halvatu enast, ja selle kahju vältimiseks ei tohiks tõendamislävendit liiga kõrgele seada. Jamesi kriitikat võiks siin arendada nii: *inimkonnale* pole vaja ainult seda, et me vääri uskumusi väldiks (kas või selle hinnaga, et me midagi ei usu), vaid ka seda, et meil oleks olulistest asjades piisavalt tõeseid uskumusi. Cliffordi mõtted selles küsimuses on napivõitu: ta ütleb, et tegutsemine võib põhineda ka mingil esialgsel tõenäosushinnangul, mitte uskumisel, ja et kõige olulisemad tegutsemist suunavad uskumused moraali ja materiaalse maailma kohta elavad meie kahtlemise ja

uurimise üle. Õhku jääb küsimus, kui kindel ikka peaks milleski olema, et seda *tõeliselt* uskuda, ja kui palju tõelisi uskumusi ühel korralikul kodanikul (umbkaudugi) olema peaks.

Ent nagu ka Aikin (2014: 23) ütleb, pole Cliffordi põhieesmärk esitada teooriat tõendmaterjali hindamise kohta, vaid teooriat selle kohta, miks tuleb piisava tõendmaterjali olemasolust uskumisel üldse hoolida. See teooria on küllaltki selge ja usutav: meie uskumustel ja uskumisharjumustel pole tihti ootamatult kaugeleulatuvad tagajärjed mitte ainult meile endale, vaid ka teistele. Cliffordi teooria sellisel üldisel kujul ei väida, et igal lohakalt omandatud uskumusel oleksid katastroofilised tagajärjed, ning see ei välista, et peaksime tõendmaterjali piisavuse hindamisel kaaluma väära uskumuse võimalike halbade tagajärgede kõrval ka tõeselt uskumise häid tagajärgi, mis igaks juhuks otsustusest hoidudes saamata jääks. Cliffordi vaatenurgast peaksime aga muidugi kaaluma mõlemal juhul peamiselt tagajärgi *teistele*, mitte iseendale.

Veel kord lammas Leilast

Wardi ja Jamesi kriitika niisiis ei ohusta Cliffordi kesksel mõtet, et meil on inimkonna ees kohustus uskumisel hoolikalt tõendmaterjali kaaluda. Aga tuleme tagasi alguses esitatud loo juurde kurjast tulnukast ja lammast Leilast. Kas see vastunäide ohustab põhimõttelisemalt Cliffordi evidentsialismi? Clifford ei saa ju ometi tõsimeeli väita, et mitte ükski meie muu kohustus teiste inimeste ees (näiteks kohustus mitte lasta inimkonnal hävida, kui meie võimuses on seda ära hoida) ei saa üles kaaluda kohustust uskumusi ainult tõendmaterjali valguses kaaluda? Lammas Leila juhtumi puhul paistab selge, et inimkonna huvides peaksin tulnuka pakutud tableti vastu võtma ja hakkama uskuma, et see roosa lammas seal kaugel planeedil elab: ükskõik mis kahju sellest õigesti põhjendamata uskumusest sündida võib, on raske kujutleda, et see oht võiks üles kaaluda inimkonna kindla hävimise.

Seda tüüpi probleemi saab illustreerida ka vähem ulmeliste näidetega. Epistemoloogide seas on viimasel ajal tekitanud omajagu elevust ja nõutust järgnev näide Tamar Gendlerilt (2011). Ajaloolane John Hope Franklin oli 1995. aastal korraldanud peenes klubis, mille liige ta oli, sõpradele õhtusöögi. Ta oli parajasti koos sõpradega klubis väiksel ringkäigul, kui üks naine ta poole pöördus ning palus oma mantli tuua — kuna Franklin oli mustanahaline, eeldas naine, et tegemist on teenindajaga. Paistab, et naine poleks tohtinud uskuda, et Franklin oli teenindaja. Ometi paistab ka, et naisel oli piisavalt tõendmaterjali: klubil oli väga vähe mustanahalisi liikmeid ja peaaegu kõik teenindajad olid mustana-

halised. Jätan näite siin lähemalt lahkamata; see peaks vaid illustreerima üht tulnukanäitega võrreldes elulähedasemat võimalust, kuidas meie kohustused teiste inimeste ees võivad minna vastuollu nõudega uskuda seda, mida tõendmaterjal kinnitab. Olgu aga mainitud, et selle näite puhul tekib küsimus, kas piisava tõendmaterjali olemasolul võib meil siiski olla teiste inimeste ees moraalne kohustus *mitte* uskuda. Lammas Leila näite puhul oli küsimus selles, kas meil võib olla ebapiisava tõendmaterjali korral siiski teiste ees moraalne kohustus uskuda. Mõlemad näited viitavad sellele, et kohustused teiste inimeste ees võivad minna vastuollu evidentsialistliku nõudega uskuda kooskõlas oma tõendmaterjaliga.

Kokkuvõtteks

Mitmed Cliffordi väited vajavad nähtavasti täpsustamist ja pehmendamist. Seejuures tasub mõistva suhtumise huvides silmas pidada ajaloolist konteksti, kus “teaduslike püüdluste kaitsmisest oli saanud ommoodi ristsõda” (Madigan 2009: 16). Kuigi “Uskumise eetika” hoidub religioonist ja eriti kristlusest otsesõnu märklauda tegemast, osales Clifford teaduse ristsõdalasena ühiskondlikus maailmavaatelistes võitluses. Ta ei peljanud kasutada vastase enda relvi, sealhulgas jutluslikku stiili koos sellele omase põlgusega halltoonide, kõhklaste ja kitsenduste vastu. Seepärast pole üllatav, et kriitikud on teda süüdistanud nappidel tõenditel põhinevate uskumuste ohu üledramatiseerimises.

Tõepoolest, mõned “magusad valed”, näiteks oma võimete ja väljavaadete mõõdukas ülehindamine, on ehk vaimse tervise hoidmiseks vajalikud ega tee teistelegi liiga. Samas on Clifford siiski juhtinud tähelepanu millelegi olulisele, mis kipub tähelepanuta jääma: inimese vaim, tema uskumused ei ole eraterritoorium, kus ta võib käituda, nagu heaks arvab. Meie vaimus toimuv mõjutab teisi, tihti peale ettearvamatul moel, ja meil on kohustus seda arvestada ning oma vaimu eest hoolt kanda, tehes mis suudame, et meie tõseks peetav seda ka oleks, ning jälgides, et mõnest magusast valest ei saaks hoogu sisse inimsivilisatsiooni ohustav vaimne rasvumine.

Peale siin käsitletud evidentsialismipõhjenduse on Cliffordi essee veel palju intrigeerivat näiteks tunnistuse ja traditsiooni põhjal uskumise ning üldse oma isiklikust kogemusest kaugemale minevate uskumuste kohta. Märkimist väärt on tema arusaam teadusliku ja kultuurilise traditsiooni väärtusest ja õigesti väärtustamisest: sellesse pärandisse ei tohiks suhtuda ebakriitiliselt, sest traditsiooni lugupidav kohtlemine tähendab just selle kahtluse alla seadmist, vigadest puhastamist ja täiendamist ehk eelkäijate töö jätkamist. Küllap nõustuks Clifford, et ka

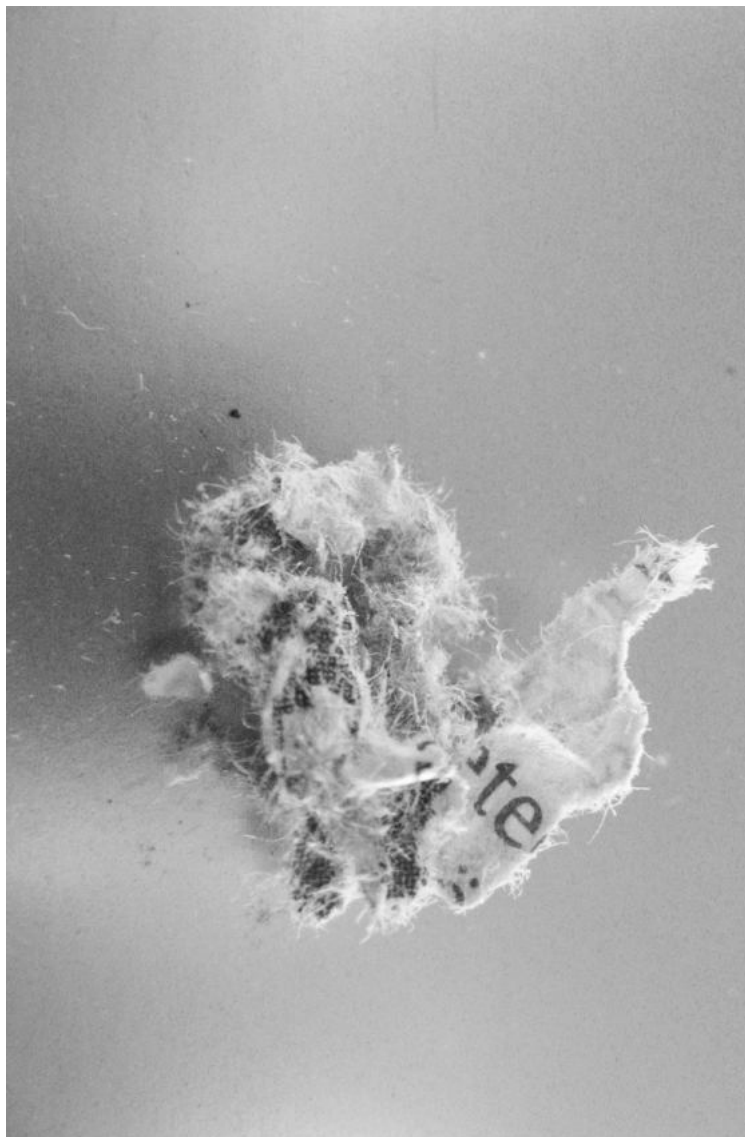
tema enda tööst tuleb lugu pidada seda jätkates: küsides, puhastades ja täiendades.

Tänuavaldus. Autor tänab Alexander von Humboldti fondi saatesõnaga seonduvate teemade uurimise rahastamise eest.

Eve Kitsik

Kirjandus

- A i k i n, Scott F. 2014. *Evidentialism and the Will to Believe*. London etc.: Bloomsbury
- C l i f f o r d, William K. 1999. *The Ethics of Belief and Other Essays*. Amherst, NY: Prometheus Books
- C o h e n, Stewart 2016. Theorizing about the Epistemic. — *Inquiry*, Vol. 59, No. 7–8, pp. 839–857
- F e l d m a n, Richard 2000. The Ethics of Belief. — *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 60, No. 3, pp. 667–695
- G e n d l e r, Tamar S. 2011. On the Epistemic Costs of Implicit Bias. — *Philosophical Studies*, Vol. 156, No. 1, pp. 33–63
- H a z l e t t, Alan 2013. *A Luxury of the Understanding: On the Value of True Belief*. Oxford: Oxford University Press
- H a z l e t t, Alan 2016. What Does “Epistemic” Mean? — *Episteme*, Vol. 13, No. 4, pp. 539–547
- J a m e s, William 2005. Uskumistahe. — *Pragmatism ja elu ideaalid*. Tlk Märt Väljataga. Tallinn: Vagabund, lk 263–295
- K y r i a c o u, Christos 2016. Ought to Believe, Evidential Understanding and the Pursuit of Wisdom. — M. Grajner, P. Schmechtig (eds.). *Epistemic Reasons, Norms and Goals*. Berlin/Boston: De Gruyter, pp. 383–406
- M a d i g a n, Timothy J. 2009. *W. K. Clifford and “The Ethics of Belief”*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing
- Z a m u l i n s k i, Brian (2002). A Re-evaluation of Clifford and His Critics. — *The Southern Journal of Philosophy*, Vol. 60, pp. 437–457
- W a r d, W. G. 1878. The Reasonable Basis of Certitude. — *Nineteenth Century*, Vol. 3, pp. 531–547

JEVGENI ZOLOTKO. Tolm IV (2020)

METSAKÜSIMUS MUU RIIGIELU KÜSIMUSENA

Toomas Kiho

Laurile ja Antile

kõik hea mis on see tulla saab läänest
ei jutt mis on see ungarist poolast

mäsu siin äkki näha võis säänest
madrusesärkki märg veresoolast

INIMESED JA ENERGIA: EESTI TULEVIKUVAADE

Andres Kollist

Edenemiseks on tarvis kahte lihtsat asja: inimesi ja energiat. See kehtib üksikisiku, perekonna, kogukonna, linna kohta. Ka riik, maailma riigid, kogu inimkond edeneb siis, kui on inimesi ja on energiat. Inimesi peab olema parasjagu ja neil peab minema hästi. Energia peab olema kättesaadav kogu aeg, võimalikult väheste tõrgetega. Energia eest makstav hind peab olema mõistlik. Inimeste kõht peab olema täis.

Elu Maal ei saa eksisteerida energiata, võimeta energiat kasutada, seda muundada. Energiat kasutab oma elutegevuseks viirus (või peaksime tema puhul ütleva, lihtsalt tegevuseks), kõige väiksem bakter, iga taim, iga loom. Energiata ei hüppa konna-poegki, ei laula lõoke, ei jookse jaaguar ega uju vaal. Sedasi ka inimene. Iga inimene kasutab oma elutegevuseks energiat. Aga inimesed ei kasuta energiat ainult oma elutegevuse tagamiseks. Tänu oskusele energiat ühest vormist teise viia, seda vääringdada, energiat eesmärgipäraselt kasutada suudavad inimesed kui mõistlikud ühiskondlikud olendid luua midagi sellist, millega ei tule toime ükski teine eluvorm.

INIMESED

Edenemiseks on tarvis inimesi. Aga et asjad oleksid hästi, peab täidetud olema hulk vajalikke tingimusi.

Inimesi peab olema parasjagu. Pikemalt seletamatagi tajume ju, et hädas on nii need riigid, need paigad, kus inimesi on liiga tihedasti koos, kui ka need, kus rahvastik kipub kokku kuivama. Kus on piir, millest alates on "liiga palju" või "liiga vähe", ei ole-

gi nii lihtne öelda. 360 000 inimesega Islandil elab 3,5 inimest ruutkilomeetril ja kõik on hästi. 17,3 miljoni inimesega Hollandis elab 416 inimest ruutkilomeetril ja sealgi on kõik hästi. 1,3 miljoni inimesega Eestis elab 29 inimest ruutkilomeetril ja ega meilgi pahasti ole. Siin on rahvast umbes 10 korda tihedamalt kui Islandil ja umbes 10 korda hõredamalt kui Hollandis.¹ Eesti rahvastiku tihedus justkui ei pruugiks probleem olla. Paraku on rahvastiku taastootmine Eestis hääbumise piiril. Diagnoos on “liiga vähe”; Eesti probleem on, kuidas sündimust suurendada.

Inimesed peavad olema targad. Tarkust on keeruline mõõta. Lihtsam on mõõta haritust. Pisa testid ja muu statistika on ikka näidanud meie harituse kõrget taset. Aga õpetajate palgad, laste-aedades eesti keele õpetamine, ülikoolide ja teaduse rahastamise allakäik? Üldpildil pole ju väga viga, ent kui asjasse sügavamalt sisse vaadata, läheb lugu keeruliseks.

Inimesed peavad olema terved. Me oleme üles ehitanud väga-gi arvestataval tasemel meditsiini- ja sotsiaalhooolekande süsteemi. Aga ravijärjekorrad, taastusravi, omastehooldus? Päevakajaliselt peab küsima: kas pensioni- ja apteegireform suurendavad inimeste turvatunnet, meie kindlustunnet, et ka tulevikus on kõik hästi? Inimestel peab olema elurõõmu. Indu ja tahtmist, vurtsu peab olema.

Inimeste omavahelised suhted peavad olema head. Ega need riigid ei edene, kus peetakse kodusõda, kus inimestevahelised konfliktid on läinud äärmuseni. Aga “peavad olema head” tähendab ka seda, et ei oleks ohtliku piirini minna võivaid konflikte selliste poolte vahel nagu maa ja linn, rikkad ja vaesed, põliselanikud ja sisserrändajad, haritud ja vähese haridusega inimesed. Eestis on samuti tingimuseks vene emakeelega inimeste täielik kaasamine, seda takistavate seaduste muutmine, ühise eestikeelse kultuuri ja komberuumi poole liikumine ning Eesti patriotismi kasvatamine. Eesti tulevikuohud on pigem Eesti sees kui idapiiri taga.

¹Vt https://et.wikipedia.org/wiki/Riikide_loend_rahvastiku_tiheduse_j%C3%A4rgi.

Ja veel — ning see on ühise riigi pidamise juures küllap kõige olulisem —, inimestel peab olema tahtmine seda riiki üheskoos pidada.

Inimestest tuleb muidugi rääkida kõigepealt. Inimesteta pole riiki, pole arengut. Nii peaks ka inimest, tema olukorda ja arengut kõige põhjalikumalt käsitlema. Siin piirdume siiski vaid ülaltoodud põgusa ja väga ebatäieliku, eeskätt Eesti olusid silmas pidava lühikonspektiga.

ENERGIAALLIKAD

Kui energiaallikate otsimisega päris lõpuni minna, jäävad järele tuumaenergia ja gravitatsioon. Ning peale nende veel Maa enese pöörlemise kineetiline energia (Freiberg 2005).

Päikesevalgus on Maad kogu aeg energiaga varustav kiirgus. Päikeselt 8 minuti ja 20 sekundiga Maani jõudev lühilaineline kiirgus kannab endas energiat, mis tekib kergete vesinikuaatomite ühinemisel heeliumiks. Päikesel toimuv termotuumareaktsioon on energiaallikaks nii Maale kui ka kogu ülejäänud Päikesesüsteemile.

Praegu on energia saamiseks enim kasutusel fossiilkütused: nafta, gaas, kivisüsi, põlevkivi, pruunsüsi. Fossiilkütustest saadav energia on kogunenud sadade miljonite aastate jooksul kunagi Maal olnud ja päikeseenergiat eluks tarbinud organismide ladestumisel. Fossiilkütused on päikeseenergia konserv. Fossiilkütused on taastumatu energiaallikas.

Tuuleenergia on samuti Päikese energia. Päike soojendab õhku, tekivad temperatuurierinevused ja sellest omakorda tuul, olgu see malbe briis või purustava jõuga orkaan. Kuni on päikesevalgust ja õhku, on tuul taastuv energiaallikas.

Hüdroenergia on kaudselt samuti päikeseenergia, mida kasutatakse gravitatsioonijõu abiga. Jõesid voolavad gravitatsioonijõu toimel allamäge, mere poole. Aga merre või mere poole voolav vesi ei jää sinna. Tänu Päikese energiale toimub veeringe. Päike aurustab vee, tekivad pilved, mis liiguvad ringi ja millest sajab alla vihm või lumi. Nii jõuab vesi tagasi jõgede ülemjooksule. Kui

ei oleks vee ringkäiku, jookseksid jõed õige pea tühjaks. Tammi taha ülespaisutatud vesi vajub raskustungi ehk gravitatsioonijõu mõjul allapoole ja paneb liikuma elektrijaama turbiinid. Kuni on päikesevalgust, ja muidugi, kuni maailmaruumis valitseb gravitatsioonijõud, on hüdroenergia taastuv energialiik.

Maa ja Kuu vahelise külgetõmbejõu ehk siis samuti gravitatsioonijõu mõjul tekib meredes tõus ja mõõn. Sellist vee liikumist saab kasutada loodete energiat pruukivates elektrijaamades. Tõusu- ja mõõnaenergiat on seni siiski kasutatud tagasihoidlikult. Kuni ookeanide vesi on vedel ja kuni Kuu tiirleb ümber Maa, on looded taastuv energiaallikas.

Gravitatsioonienergia on tohutu. See hoiab koos ja liikumises kogu meie Päikesesüsteemi ning samaviisi miljoneid teisi päikesesüsteeme, galaktikaid ja kogu maailmaruumi. Paraku on meie suutlikkus gravitatsioonijõudu mõista ja tema energiat ära kasutada seni veel väga kesine.

Maa pöörlemise kineetilise energia kasutamine inimese juhitava energiaallikana on peaaegu olematu. Mõnel puhul seda siiski tehakse. Näiteks kosmoselaeva on otstarbekas üles lennutada pigem ekvaatori lähedalt kui kaugemalt. Nii saab startivale kosmosesõidukile hoo andmiseks rakendada ka Maa pöörlemise joonkiirust. See on ekvaatoril suurem kui teistel laiuskraadidel.

Geotermiline ehk geotermaalenergia on Maa sisemise soojuse energia. Varem arvati, et maakera seesmine soojus on Maa kui algse tulekera jahtumisel selle sisemusse alles jäänud kuumus. Praegune seisukoht on, et ka Maa sisemise soojuse allikas on tuumaenergia: see on soojus, mis tekib uraani ja tooriumi radioaktiivsel lagunemisel.² Maapõue sügavuse suunas tõuseb temperatuur iga 100 meetri kohta umbes kolme kraadi võrra. See kipub aga praktiliseks kasutuseks liiga väikeseks jääma. Geotermaaielektrijaamade soojusvõtu vastuvõetavaks sügavuseks peetakse enamasti kuni 3 km. Selliseid jaamu tasub ehitada vaid tektooniliselt aktiivsetesse piirkondadesse. Näiteks Islandil kütavad geisrid maju ning Maa sisesoojuse arvel töötavad elektrijaamad.

²Vt www.ene.ttu.ee/elektrijamid/oppeinfo/materjal/AAV3300/Energiatehnika5-2.pdf.

Bioenergiat saadakse bioloogilise materjali kasutamisel energia saamiseks. Põhiliselt mõtleme siin biomaterjali põletamist, sellest gaasi valmistamist. Kuni on päikesevalgust, oleks bioenergia justkui taastuv energiaallikas. Kuid nii on see ainult seni, kuni peale päikesevalguse ja õhus leiduva süsihappegaasi jätkub ka maapinnas või vees leiduvaid aineid organismide kasvamiseks ja arenemiseks. Kui mullas pole huumust, et kasva ka taimed. Puhtas liivas, milles puuduvad taime arenguks vajalikud ained, ei kasva ükski taim. Bioenergiast tuleb juttu veel artikli lõpus.

Energiaallikaid saab liigitada mitut moodi. Praktikas jagatakse need enamasti taastuvateks ja taastumatuteks, samuti nendeks, mis emiteerivad kasvuhoonegaase, ja nendeks, mis neid ei emiteeri.

Igavikulises plaanis lõpeb ükskord kõik. Kõik muutub kunagi. Ometi võime veel miljardeid aastaid püsivat Päikest ja tema kiirgust pidada igaveseks. Nõnda on taastuvad nii tuuleenergia, päikeseplatereid energia saamiseks kasutatav päikeseikiirgus, hüd-roenergia kui ka bioloogilisest materjalist saadav energia. Taastumatu on varem nafta, gaasi, kivisöe ja põlevkivina ladestunud päikeseenergia. Taastumatu on ka tuumaenergia. Täpsemalt see tuumaenergia, mis saadakse raskete tuumade, uraani või plutooniumi isotoopide lagundamisel. Sisuliselt ammendamatu võiks olla see tuumaenergia, mis tekib kergete tuumade ühinemisel ehk termotuumareaktsoonil. Vesinikupommi plahvatuses vallandub ühekorraga tohutu hulk energiat. Inimene on suuteline termotuumareaktsooni vallandama. Kuid me ei oska seni veel termotuumareaktsooni nii juhtida, et seda energiat ka praktiliselt kasutada saaks.

Siiski on käimas suurejooneline, miljardeid eurosid maksev ja paljusid partnereid kaasav projekt EUROfusion.³ Selle eesmärk on ehitada 20–30 aastaga seade, milles kergete tuumade ühinemisel vabanevat energiat saaks kasutada elektri tootmiseks (European... 2018). Päikesel toimuvates termotuumareaktatsioonides ühinevad vesiniku tuumad heeliumiks ja ainete laialipihustumise hoiab ära Päikese tohutu gravitatsioonijõud. EUROfusioni projektis on kergeteks tuumadeks deuteerium ehk raske vesinik ja

³Vt www.euro-fusion.org.

tritium ehk ülaske vesinik. Plasma temperatuuril, 100 miljoni Celsiuse kraadi juures toimuva protsessi juhtimiseks kasutatakse ülitugevat magnetvälja genereerivat seadet, nn tokamakki.⁴

Päikesekiirgus, juhitav termotuumareaktsioon, gravitatsiooni jõud, Maa sisesoojus ja Maa pöörlemise energia on ammendamatud energiaallikad.

ENERGIA KASUTAMINE JA JÄÄKSOOJUS

Termodünaamika esimene seadus ütleb, et tööd ei saa teha eimillegi arvelt. Igiliikurit, esimest liiki *perpetuum mobile*'t, ei ole võimalik ehitada.

Termodünaamika teine seadus ütleb, et kogu soojust ei ole võimalik muundada mehaaniliseks tööks. Energiaülekandel tekib jääksoojus. Ei saa ehitada mootorit, milles energia ülekanne toimuks 100%-se kasuteguriga. Teist liiki igiliikur pole samuti võimalik.

Aurumootori kasutegur on 10%, bensiinimootoril ja päikeseptatareil kuni 30%, diiselmootoril 40–45%, tuulegeneraatoril kuni 50% jne. Aga mitte kunagi ei ole kasutegur 100% ja alati eraldub jääksoojus. Ka kogu elusloodus eraldab jääksoojust. Samaviisi ka inimene bioloogilise organismina.

Inimene ei tekita aga jääksoojust vaid bioloogilise organismina. Mõistusliku olendina on inimene korraldanud oma elu nii, et energiat kulub ja jääksoojust tekib paari suurusjärgu võrra rohkem, kui on inimese puhtbioloogilised vajadused. Olid ajad, mil saadi hakkama iseenese ja oma hobuse kondiauruga, lisaks “sütt” nii palju, et kütta saaks. Edaspidi vaatame seda põhjalikumalt.

ENTROOPIA

Hästi lihtsustatult võib öelda, et entroopia on korratuse mõõt. Reegel on, et kinnistes süsteemides entroopia kasvab. Lihtsustatult võime öelda: põhjus on selles, et korratuse tekkimiseks, selle

⁴Vt <https://et.wikipedia.org/wiki/Tokamak>.

tekitamiseks on alati tarvis vähem energiat kui korra loomiseks. Millegi ehitamine on ikka töömahukam kui korrastatud struktuuri lõhkumine. Entroopia ja selle vastandmõiste negentroopia on väga põhjanevad mõisted maailma ülesehituse kirjeldamisel (Rebane 1980).

Kui võtame näiteks klaasitäie punast liiva ja teise klaasitäie valget liiva, valame need ühte suuremasse klaasi kokku ja raputame, saame roosaka liiva. See on üsna lihtne, mitte kuigi palju mõistust ega kätetööd nõudev, mitte kuigi energiamahukas tegevus. On võimalik sooritada ka vastupidine protseduur, nii et punane ja valge liiv oleksid jälle eraldi. Kuid selleks kulub märkimisväärselt palju aega ja visadust ning hoopis rohkem energiat, kui kulus korratuse, ühetaolise roosa liiva tekitamiseks. Kui kujutada sedasama tegevust ette mitut värvi liivakogustega, saame segades ühtlase hallika aine. Endise värvikireva maailma taastamiseks kulub aga juba väga palju energiat. Kõige segamini pööramine on hõlbus. Keeruka ja kauni maailma loomine vajab ohtralt jõudu ja mõistust.

Nagu öeldud, kinnises süsteemis entroopia kasvab. Temperatuurierinevused vähenevad ehk temperatuur ühtlustub, korrastatud struktuurid, sealhulgas inimese loodud majad, autod, infosüsteemid jms, laguneb. Seda juhul, kui nende “elushoidmiseks” ei kulutata energiat.

Entroopia kasvu tasakaalustamiseks, korrastatuse hoidmiseks ja uue korrastatuse loomiseks on vaja negentroopiat, s.t energiat, mida saaks muundada: on tarvis sellist energiat, mida saaks ja mida me oskaksime kasutada.

Entroopia mõiste selgitamist alustasime kõige lihtsamast asjast, öeldes, et entroopia on korratuse mõõt. Nüüd võime öelda täpsemalt: entroopia mõõdab energia kvaliteeti. Mida väiksem on entroopia, seda parem on energia kvaliteet.

Energia tootmisest kõneldes on meil tavaliselt mõttes energia muundamine, energia väärindamine. Hüdroelektrijaamades muundatakse kehva kvaliteediga hüdroenergia hea kvaliteediga elektrienergiaks. Sama toimub soojuselektrijaamades, kus elektrienergiat toodetakse halvakvaliteedilisest soojusenergiast. Ener-

gia muundamisel on kadude kujul oma hind. Näiteks soojuselektrijaamades tuleb vabanev jääksoojus keskkonda hajutada. Narva soojuselektrijaamad kütavad Narva veehoidlat, aga tavaliselt näeme soojuselektrijaamade ümber suuri “tünne” — jahuteid, kus vabanev jääksoojus hajutatakse õhku.

Kust tuleb energia ja kuhu kaob senine keskkond? Kust tuleb tolm ja kuhu kadus raha? Keerulised, väga sisulised küsimused. Kui pole energiat, võimegi jääda nii küsima. Kõik saab tasapisi tolmuks. Meie “raha” elamiseks, ülesehitustööks, loominguks on energia.

Kui asjad võimalikult lõpuni läbi mõelda, jõuame järeldusele, et Maal elutegevust tagava negentroopia allikas on Päikeselt Maale saabuv lühilaineline kiirgus. Meie “raha” tuleb Päikeselt.

MAAKERA SOOJUSBILANSS

Päikesevalgusega saabub Maale suure negentroopiasisaldusega energia. See energia kütab Maad. Kui päikeseenergia on oma töö teinud, lahkub jääksoojusena maailmaruumi pikalaineline ja n-ö halva kvaliteediga soojuskiirgus.

Kogu Maale saabuvat päikeseikiirguse energiat ei kasutata ära. Osa suure negentroopiasisaldusega päikesevalgusest ei jää Maale, vaid peegeldub maailmaruumi tagasi. Maakera energia- ja soojusbilanss peab inimtegevuse vaatenurgast püsima sellises tasakaalupunktis, mis tagaks soodsad tingimused eluks. Kui Maal valitsev keskmine temperatuur oleks liiga madal, hakkaks kõik külmuma, kui see oleks liiga kõrge, hakkaks elusloodus tasapisi kõrbema. Eluks sobiv temperatuurivahemik ei ole kuigi suur.

Maailmaruumis valitsevate temperatuuridega võrreldes on Maal esinevate temperatuuride vahemik väga täpselt paika timmitud. Maailmaruumi, avakosmose temperatuur on mõni kraad Kelvini skaalal, teisisõnu, mõni kraad üle absoluutse nulli ehk üle $-273\text{ }^{\circ}\text{C}$ ja Päikese pinna temperatuur üle 5700 kelvini — rääkimata Päikese tuumast, kus temperatuur on ligi 16 miljonit kelvinit.

Maakera soojusbilansi üle arutledes vaatame kahte muutujat: elutegevuse tulemusena tekkivat jääksoojust ja kasvuhooneefekti (vt ka Kuusk 2019).

Nagu eespool öeldud, tekitab elutegevuse mis tahes esinemisvorm jääksoojust, sealhulgas inimene, bioloogiline liik, mille arvukus on viimase paarisaja aasta jooksul kasvanud enam-vähem kümme korda. Soojaverelise olendina eraldab iga inimene kogu aeg umbes sama palju soojust kui üks 100-vatine elektripirn.

Statistikaameti andmete järgi elas 2020. aasta 1. jaanuaril Eestis 1 328 360 inimest.⁵ Kõigi Eesti inimeste kehade n-ö koguvõimsus on seega kokku u 133 MW. Sama rehkendus kõigi maakeral elavate, varsti juba u 8 miljardi inimese kohta oleks u 800 GW.

Eesti elektrijaamade maksimaalne võimsus on u 2000 MW — ehkki nüüd võiks juba pigem öelda: on olnud. Elektrienergia moodustab Eesti kogu energiatarbimisest umbes viiendiku. Tarbitava koguvõimsuse puhul võime seega kõnelda suurusjärgust ligikaudu 10 000 MW. Lihtne arvutus — $10\,000 : 133 = 75,2$ — näitab, et inimene vajab oma tegevuseks kogu aeg umbes 75 korda rohkem energiat, kui seda oleks tarvis ainult oma füüsilise keha käigushoidmiseks.

Ütleme, et mõõdame inimkonna vanust 100 000 aastaga ja tsivilisatsiooni vanust 5000 aastaga. On selgesti tajutav, et inimeste energiavajadus, õigemini meie oskus energiat kasutada, on viimase paarisaja aasta jooksul kiirelt kasvanud. 18. sajandi lõpus alguse saanud tööstusrevolutsioon tõi kaasa põhjalikud muutused inimkonna võimekuses energiat oma hüvanguks kasutada.

Leidub ka tänapäeval väga looduslähedase eluviisiga suguharusid, kus elu kulgeb tähelepanuväärselt tagasihoidliku energiatarbimise tingimustes. Samal ajal leidub aga neidki paiku, kus energiatarbimist võiks nimetada priiskamiseks. Kokkuvõttes on tõsilugu see, et kogu inimkond vajab praeguse elukorralduse juures juba peaaegu kolm suurusjärku rohkem energiat, kui see oli n-ö vanadel hallidel aegadel. Inimkond on võrdlemisi lühikese

⁵Vt www.stat.ee/12808.

ajaga kasvanud kümme korda ja tema energiatarbimine on pea-aegu sada korda suurem, kui oleks vaja ainult enese elushoidmiseks, söömiseks.

Iga traktor, kombain, auto, lennuk või rong, iga muu liikuv vahend, iga köetud või jahutatud elu- või tööruum, iga valgusti, iga vabrik ja tehas, iga arvuti ja serveripark, iga elektrijaam või igas taskus olev mobiiltelefon tarbib energiat ja eraldab jääksoojust. Üsna muljetavaldav on vaadata kosmosest tehtud suurlinnade pilte kui ehedaid illustratsioone linnadest kiirguvast kehva kvaliteediga, sisuliselt kasutuskõlbmatust energiast, jääksoojusest. Et tagada planeedi energeetiline tasakaal, peab jääksoojus Maalt eemalduma, ja ainuke töötav viis selleks on hajumine maailmaruumi.

KASVUHOONEEFEKT

Kasvuhooneefekt sõltub atmosfääri omadustest. Atmosfääri koostis mõjutab suhet, kui palju päikesekiirgust läbib atmosfääri ja jõuab Maale ning kui palju peegeldub tagasi. Kuid ka Maale jõudnud päikesevalgusest peegeldub osa tagasi, läbib veel kord atmosfääri ja hajub maailmaruumi. Ent seegi pole veel kõik. Osa Maalt maailmaruumi tagasipeegelduvast päikesekiirgusest ei läbi teist korda atmosfääri ega haju maailmaruumi, vaid peegeldub atmosfääri omaduste tõttu uuesti tagasi Maale. Kirjeldatud protsess sarnaneb sellega, kuidas töötab tavaline kasvuhoone. Päikesevalgus pääseb läbi klaasi või kile sisse, aga tagasipeegeldumisel jääb osa energiat katmiku tõttu kasvuhoonesse ja temperatuur seal tõuseb veelgi.

Just kasvuhoonega analoogsel viisil käitub Maa atmosfäär. Kui kasvuhooneefekti ei oleks, peegelduks Päikeselt tulev soojus suures osas tagasi maailmaruumi ja meie planeet oleks keskmiselt üle 30 kraadi jahedam. Praegu on Maa keskmine õhutemperatuur umbes +15 °C, ilma kasvuhooneefektita oleks see aga umbes –18 kraadi. Maal valitseks igavene talv, ookeanid oleksid põhjani läbi külmunud, olukord oleks “rahulik” ja eluks kõlbmatu.

Kas Maa energeetilise tasakaalu määrab atmosfääri koostis ja sellest tulenev kasvuhooneefekt või on siin oma osa ka inimkonna järjest suuremal hulgal tekitatud jääksoojusel? Vahekord on mitu tuhat korda jääksoojuse kahjuks. Inimkonna kasutuselevõetud energia hulk ja tekkiv jääksoojus on kiirelt, lausa hüppeliselt kasvanud, aga see on ikkagi tühine võrreldes energiaga, mis tuleb Päikeselt ja kütab tervet meie koduplaneeti, nii et siin on mõnus, parajalt soe ja parajalt jahe elada.

See mitme tuhande kordne vahe annab ka üsna selge vihje inimese võimekuse kohta suuri, kosmilisi protsesse otseselt mõjutada. Samas on tõsi, et kui me muudame kasvuhooneklaasi või kasvuhoonet katva kile omadusi, selle võimet kiirgust läbi lasta, omadust energiat tagasi peegeldada, saame timmida kasvuhoones valitsevat temperatuuri. Samaviisi sõltub ka Maa soojuslik tasakaal atmosfääri omadustest.

Päikeselt Maale langenud suure negentroopiasisaldusega lühilainelisest kiirgusest jääb Maale seda suurem osa, mida rohkem Maa atmosfäär seda tagasi peegeldab, takistades selle hajumist maailmaruumi. Samuti sõltub atmosfääri omadustest see, kui palju hajub maailmaruumi jääksoojust, viletsa kvaliteediga pikalainelist soojuskiirgust.

KASVUHOONEGAASID

Kasvuhooneefekt sõltub atmosfääri koostisest. Määrav on atmosfääri moodustavate gaaside omavaheline vahekord. Oma osa, teatud juhtudel väga tähtsat osa, võivad mängida atmosfääris hõljuvad tahked osakesed, nagu vulkaanituhk, liiv, linnade saaste tulemusena moodustuv sudu jm.

Kõige suurema mõjuga kasvuhoonegaas on veeaur, mille arvele langeb pilvisusest olenevalt 35–85% kasvuhooneefektist. Pilvede moodustumist, liikumist ja kadumist juhtida ning õhu niiskusesisaldust reguleerida — seda oleks praegu inimeselt liiga palju nõutud.

Kasvuhoonegaaside eraldumises on aga inimesel oma osa. Seda inimtegevuse tulemusena tekkivat gaaside hulka on võimalik

teadliku tegevusega vähendada. Kui me kasutame fossiilseid kütuseid, siis neis sisalduvad keerulised orgaanilised molekulid oksüdeeruvad. Tekivad põlemisjäägid, hoopis lihtsamad molekulid. Põlemisjääkidest suure osa moodustab süsihappegaas, aine, mida põhiliselt “süüdistatakse” inimtekkelise kliimasoojenemise põhjustamises (Katt *s.a*).

Eesti atmosfääriõhu kaitse seaduse järgi⁶ on kasvuhoonegaasid süsinikdioksiid ehk süsihappegaas (CO₂), metaan (CH₄), dilämmastikoksiid ehk naerugaas (N₂O), fluorosüsiivesinikud (HFCd), perfluorosüsiivesinikud (PFCd), väävelheksafluoriid (SF₆) ning muud looduslikud ja inimtekkelised atmosfääri gaasilised koostisosad, mis neelavad ja kiirgavad infrapunakiirgust.⁷

Et väljendada eri kasvuhoonegaaside esilekutsutavat n-ö süsinikujälge ühe arvuna, kasutatakse mõõtühikuna süsinikdioksiidi ekvivalenti: CO₂e (Brander, Davis 2012). Süsinikdioksiidi ehk süsihappegaasi ekvivalent väljendab iga kasvuhoonegaasi mõju suhtarvuna süsihappegaasi kogusesse, mis põhjustaks sama palju soojenemist. Need suhtarvud põhinevad iga gaasi nn globaalse soojenemise potentsiaalil (GWP). See potentsiaal kirjeldab gaasi kogu soojendavat mõju mingi kindla aja, tavaliselt saja aasta jooksul. Sel viisil arvutatud standardi järgi on metaani koefitsient 25, mis tähendab, et üks tonn metaani põhjustab sama palju soojenemist kui 25 tonni süsihappegaasi. Dilämmastikoksiidi koefitsient on 298, mõnel freoongaasil aga juba üle kümne tuhande (Kütuse... 2017).

Siin on aga veel üks konks. Nimelt lagunevad gaasid atmosfääris erineva kiirusega. Nii on ajaraam sada aastat üsna meelevaldne. Kui valime lühema või pikema perioodi, muutuvad suhtarvud oluliselt. Süsinikdioksiid on püsiv, raskesti lagunev gaas ja soojendab meie planeeti ühtviisi sadade aastate vältel. Metaan seevastu laguneb ja tema soojendav mõju on lühiajaliselt suur,

⁶Vt RT I, 05.07.2016, 1.

⁷Vt https://en.wikipedia.org/wiki/Greenhouse_gas.

pikema aja jooksul aga tunduvalt väiksem. Kui võtame ajavahe-
mikuks 20 aastat, on metaani GWP 72, 500 aasta jooksul aga 7,6.⁸

Seega, kui tegeleme näiteks metaani emissiooniga, prügilate
või loomakasvatusega, tasub kindlaks määrata strateegilised ees-
märgid ja küsida, kas me oleme huvitatud järgmistest aastaküm-
netest või järgmistest sajanditest. Muidugi kehtib see aspekt ka
teiste kasvuhoonegaaside puhul.

Kasvuhoonegaaside emiteerimine

Kui Eestisse saabub talv, liiguvad siiapoole arktilised õhumassid.
Kui siia kanti tulevad madalrõhkkonnad Atlandi ookeanilt ja too-
vad meile suhteliselt sooja õhu, siis talve sisuliselt polegi. Euroo-
pas on märksa soojem kui samal laiuskraadil Siberis, põhjuseks
Sargasso merest alguse saav Golfi hoovus. Sama lugu on emi-
teeritud kasvuhoonegaaside liikumisega. Pole võimalik vaid oma
riigi kohale “kasvuhoonet” ehitada ja siis seal temperatuuri para-
jaks häälestada.

Kasvuhoonegaase eraldavad kõik inimesed, kõik riigid üle
maailma. Vaid ühiselt ja oma käitumist muutes on võimalik se-
da kogust muuta. Kasvuhoonegaaside emiteerimise proportsioo-
nid on maailmas piirkonniti ja riigiti väga erinevad ja kõne-
kad (European... 2020; Ritchie, Roser 2020).

Võrdlustabeleid saab teha mitmel alusel, mitmel täpsusast-
mel, erinevaid meetodikaid kasutades. Aga suures plaanis on olu-
kord ikka sama. Euroopa Liidu osa kasvuhoonegaaside emitee-
rimisel pole maailma mastaabis suurem kui 10% (Euroopa...
2019). Suur tervikpilt maailmajagude ja riikide osast kasvuhoo-
negaaside emiteerimisel on ligikaudu selline: Aasia 53% (seejuu-
res Hiina 27%, India 6,8% ja Jaapan 3,5% maailma koguemis-
sioonist); Põhja-Ameerika 18% (USA 15% maailma koguemis-
sioonist); Euroopa 17% (Euroopa Liit — ikka veel koos Suurbri-
tanniaga — 9,8%, Venemaa 4,7%, Türgi 1,2%) ning lõpuks Aafri-

⁸<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/ALL/?uri=CELEX%3A32012R0601>.

ka 3,7%, Lõuna-Ameerika 3,2% ja Okeania 1,3% süsihappegaasi üleilmsest koguemissioonist. Eesti osa on umbes 0,5% Euroopa Liidu⁹ ehk 0,05% üleilmsest kasvuhoonegaaside emissioonist.¹⁰

Eesti elanike arv on umbes 0,27% Euroopa Liidu ja 0,017% maakera elanikest. Sedaviisi tuleb välja, et Eesti emiteerib kasvuhoonegaase umbes 2–3 korda rohkem kui keskmine ELi või maailma inimene. Riikide võrdluses kasvuhoonegaaside emiteerimises ühe elaniku kohta on Eesti tabeli algupoolel, 28. kohal, otse Venemaa ees. Eestist eespool on USA ja Kanada, samuti mitu väikeriiki ja mitu tuntud naftat tootvat riiki.¹¹

Uut statistikat veel pole, aga Eesti olukord on põlevkivienergeetika languse tõttu ilmselgelt tublisti muutunud ja süsihappegaasi heitkogus märgatavalt vähenenud.

Elanike tiheduse poolest on Eesti maailma riikide hulgas alles 148. kohal.¹² Meil on iga inimese kohta üsna rohkesti maad ja selle kohal olevat õhku. Eesti puhul annab energiasektor 88,8% süsihappegaasi emissioonist. Energeetikasektori heide tekib kõigi kasutatud kütuste pealt. See hõlmab nii elektri- ja soojatootmist, tööstust, transporti, äri- ja avalikku sektorit, kodumajapidamisi kui ka põllumajanduskütuste kasutust.

Peamised põllumajanduses tekkivad kasvuhoonegaasid on metaan ja naerugaas. Nagu eespool näitasime, on nende mõlema globaalse soojenemise potentsiaal (GWP) tunduvalt suurem kui süsihappegaasil. Metaani kui ühe peamise loomakasvatuses tekkiva kasvuhoonegaasi põhiline allikas on mäletsejaliste seede-süsteem, täpsemalt nende eesmagu ehk vats. Eestis annab veisekasvatus umbes 95% mäletsejate tekitatavast metaani emissioonist (Kaasik, Möls 2018; Normak jt 2009).

⁹Vt www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/kliima/rahvusvaheline-aruanalus/kui-palju-eestis-kasvuhoonegaase-tekib.

¹⁰Vt https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions.

¹¹Vt https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_carbon_dioxide_emissions_per_capita.

¹²Vt https://et.wikipedia.org/wiki/Riikide_loend_rahvastiku_tiheduse_j%C3%A4rgi.

BIOKÜTUSED JA HUUMUS

Biokütusteks on kõikvõimalikud bioloogilised materjalid. See võib olla mets, põllumajandustoodang, kodumajapidamis- või tootmisjäätgid. Biokütuste põletamisel eralduvad samuti kasvuhoonegaasid. Kuid siin on oluline erinevus võrreldes fossiilsete kütuste põletamisega. Taimed saavad oma kasvuks vajaliku süsiniku suures osas atmosfäärist. Tegemist on enam-vähem kinnise tsükliga. Kasvufaasis taimed seovad süsinikku, lagunedes või põledes emiteerivad selle atmosfääri tagasi.

Biokütuste hulka võime arvata ka biogaasi. Biogaasi saadakse väga mitmesuguste bioloogiliste materjalide kääritamisel. Anaeroobsel kääritamisel tekib põhiliselt kaks gaasi: metaan (45–70%) ja süsinikdioksiid (30–55%). Biogaasi tekib ka prügilatesse ladustatud bioloogilise materjali lagunemisel. Biogaasi valmistamisel kasutatakse väga mitut sorti tooraineid. Selleks võib olla loomakasvatusest pärit sõnnik, samuti taastuvad energiataimed, nagu maisisilo, rukkisilo, suhkrupeet, söödapeet, suhkrupeedi lehed, rohusilo. Biogaasi tootmiseks sobivad ka töötleva tööstuse jäätgid: õlleraba, teravilja praak, kartuli praak, puuvilja praak, kartulivesi, melass, õunajääk, puuvilja jääk, viinamarja jääk. Samaviisi sobivad söögijäätmed, realiseerimisaja ületanud toidujäätmed, muruniide jm (Normaks jt 2009).

Bioloogiliste materjalide kasutamisel tasub silmas pidada veel üht aspekti. See on mulla viljakus. Nagu eespool öeldud, saab kasvav taim tarviliku süsiniku suuresti atmosfäärist. Aga see pole taime arenguks kaugeltki piisav. Kokkuvõtlikult võib öelda, et taimed vajavad arenguks mulda, äärmisel juhul toitelahust. Loomulikus olukorras on taimede arenguks vaja ikkagi mulda nii temas peituvate orgaaniliste kui ka anorgaaniliste ainetega.

Muld, mulla huumus ei ole iseenesest energiaallikana ega kasvusubstraadina taastuv. Kui mulda ainult kasutada sinna midagi tagasi andmata, siis muld ei taastu. Talitlusvõime säilimiseks peab muld saama pidevalt uut orgaanilist ja anorgaanilist ainet koguses, mis kompenseeriks sealt taimede kasvamise käigus ringlusesse läinud koguse (Lauringson jt 2015).

Kuna biokütuse ja biogaasi kasutamisel lagundatakse looduslikke materjale, siis peetakse neid taastuvateks energiaallikateks. Nagu öeldud, kehtib see siiski ainult seni, kuni on taimede kasvuks sobivat mulda. Biokütuste algne energiaallikas on Päike ja selles mõttes on see energiaallikas taastuv. Kuid sellegipoolest eraldub biokütuste kasutamisel nagu fossiilkütuste kasutamiselgi kasvuhoonegaase. Erinevus on siin selles, et kui fossiilkütused on n-ö päikeseneenergia konservid, siis biokütuse tarbimisel läheb materjal otse kasutusse.

FOTOSÜNTEES

Eespool jõudsi me piltliku kujundini, mille järgi fossiilkütused kujutavad endast energiat sisaldavat konservi. Konserviks võib olla nafta, põlevkivi, kivisüsi, gaas või muu seesugune aine. Biokütuseks kasutatav elusloodus oleks sellisel juhul konservi võimalik tooraine. Sama kõnepruuki jätkates oleks huumus anorgaanilise substraadiga segunenud bioloogiline materjal ehk midagi poolkonservilaadset.

Tasub veel kord rõhutada, et nendes n-ö konservides ja poolkonservides ning konservide tooraines sisalduva energia algne allikas on olnud ikkagi Päike. Hästi lihtsustatult võime öelda, et Päikeselt tuleva lühilainelise kiirguse toimetel, täpsemalt footonite energia najal tekivad süsihappegaasist ja veest orgaanilised molekulid, süsivesikud. See protsess on fotosüntees. Fotosünteesis muundub Päikeselt tulev footonite energia orgaaniliste ühendite molukulides sisalduvaks ja organismidele kättesaadavaks keemiliste sidemete vabaenergiaks. Üldjoontes võib öelda, et süsihappegaasist ja veest ehitatud taimedest algab kogu toiduahel ja kõige elava varustamine energiaga.

ENERGIA ILMA KASVUHOONEGAASIDETA

Olgu tegemist eile või miljoneid aastaid tagasi fotosünteesi käigus salvestunud energiaga, selle kasutamisel tekib ikka jääksoojus ja eralduvad kasvuhoonegaasid. Selles mõttes ei ole põhi-

mõttelist vahet, kas põletame naftat või küttepuid, kas käivitate elektri jaama põlevkivi või põhuga. Loota sellele, et puud ja põhk taastuvad algses mahus ning seovad eraldunud süsihappegaasi ja teised kasvuhoonegaasid — ning mõne arvates vahest koguni jääksoojuse —, moodustades kinnise tsükli, poleks õige.

Nagu öeldud, jääb võimalus toota energiat otse, kasutamata fotosünteesi tulemusena tekkinud saadusi, orgaanilisi produkte. Teisisõnu, teha seda orgaanilisi aineid oksüdeerimata, neid põletamata. Järele jääb päikeseenergia kasutamine — kas otse või kaudsemal moel: päikesepaneelid, tuulepargid, hüdroelektrijaamad —, jäävad tuumaelektrijaamad, Maa sisesoojus, gravitatsioonijõud ja Maa pöörlemise kineetiline energia.

Toomas Paul on kirjutanud tabava pealkirjaga artikli: “Kui nafta otsa saab, on ka vennaarm otsas” (Paul 2019). Praegu on asjalood sellised, et kui võtame primaarenergia allikad energialiikide kaupa, siis taastuvad energიაallikad moodustavad maailma üldisest energiatarbimisest u 7%. Ühel pool on nafta, gaas ja põlevkivi, teisel pool taastuvad energიაallikad. Kui päris lõpuni minna, siis ühel pool on põletamine ja teisel pool energia saamine ilma põletamiseta.

Majanduse ja heaolu kasvust tahavad osa saada ka arengumaad. Hiina jätkuv hoogne majanduskasv nõuab üha suuremas koguses energiat. Aafrika, India, kogu Kolmas Maailm ootab oma järke ja vajab arenguks samuti energiat. Kogu maailmamajandus on üles ehitatud majanduskasvule ja paraku ka suuremale energiatarbimisele.

Tõsi, turule on tulnud energiasäästlikumad tootmisviisid, vähem energiat tarbivad liikumisvahendid, väiksema energiakuluga eluasemed. Sellega on kaasas käinud nn rohepöörde, energia saamise viiside põhjalik ümberkorraldamine. Paraku on see vaid arenenud maailma “lõbu”. Toomas Pauli sõnu meenutades: tuleb õppida naftata hakkama saama, ilma et vennaarm niigi rahutus maailmas lõpeks.¹³

¹³Vt selle kohta Meeliste jt 2019; www.envir.ee/et/eesmargid-tegevused/kliima/kliimapoliitika-pohialused-aastani-2050-0.

EESTI TEE

Eesti energiatarve on seni olnud rahuldatud sisseveetavate naftasaaduste ja gaasiga ning omaenese põlevkiviga. See on põhiline. Tuul ja päike, hüdroenergia ja küttepuid, turvas ja maasoojuspumbad ehk kõik muu moodustab suhteliselt tagasihoidliku, kümnest protsendist allapoole jääva osa.

Elekter

Energialiikidest kõige väärtuslikum on elektrienergia. Tänapäeva maailm ei toimi elektrita. Elekter pole pelgalt valgus või soojus. Elektrita ei tööta infosüsteemid, ei tööta side, tehased ega ettevõtted, koolid, teatrid, hotellid. Õigupoolest ei tööta elektrita miski.

Põlevkivi

Tänu põlevkivienergeetikale oli Eesti varem elektrienergia eksportija. Enam mitte. Kui suurte, väga ümardatud arvude keeles rääkida, siis oli Eesti elektrijaamade maksimaalne võimsus ligikaudu 2000 MW. Selle võimsusega saab kogu Eesti elektrienergiaga varustada ka maksimaalse tarbimisvajaduse tipus, näiteks väga külmal talvapäeval. Me saime ise hakkama. Enam mitte.

Poliitilised otsused, võitlus puhtama õhu eest ja kliimasoojenemise vastu on teinud Eestist elektrienergia importija. Oleme olukorras, kus keskeltläbi kolmandik kuni pool vajaminevast elektrienergiast ostetakse sisse. Oletagem, et meil on oma elektrisüsteemide käigushoidmiseks vaja sisseostetavat lisavõimsust keskeltläbi 500 MW. Kui megavatt-tunni hind oleks 50 eurot, tuleks lisavõimsuse eest maksta 25 000 eurot tunnis, 600 000 eurot päevas ja u 220 miljonit eurot aastas. Suurusjärg on sajad miljonid importi. See on meie inimeste kadunud töökohad, see on vähem raha riigikassasse.

Sõltumatus

Rahast hoopis olulisem on riigi iseseisva toimimise võime. See on riigi julgeolek. Koroonakriis kordas üle lihtsa tõe: kui häda on suur, nihkub otsustajatel esiplaanile ja saab lõpuks ainumõeldavaks hoolitsus oma pere, oma kogukonna, oma riigi eest. Riiklik maskikrabamine ja egopoliitiline piiride sulgemine on käitumismallid, mis kahjuks on võimalikud ka tulevikukriiside puhul. Konkurents vaktsiinide pärast ületab hea maitse piire.

Euroopa Liidu õiglase ülemineku fondist lubatud ühekordne makse 340 miljonit eurot on suur raha, aga seda ei saa kuidagi võrrelda nende majanduslike ja julgeolekualaste muutustega, mille toob kaasa põlevkivi, meie rahvusliku rikkuse käibest väljaarvamine (Gamzejev 2020). Aastakümnete jooksul ülesehitatud, põlevkivil põhinev energeetika, õli tootmine ja muu tööstus, teadusuuringud ning sellealane tippkompetents on kõik kokku põlvkondade tööga rajatud ja maailmas unikaalne tegevusala. Põlevkivialase tegevuse tempokas väljasuretamine koos sellega kaasnevate sotsiaalsete ja majanduslike kahjudega — eriti energeetilise sõltumatuse kadu — on üks Eesti strateegilise plaani põhiküsimusi. 340 miljonit eurot ühekordse lohutusena seda ei hüvita. Elektrienergia ekspordi asendumine impordiga, õlitootmisest saadava tulu äralangemine, vesinikku tootva tehase ehitamata jätmine, töö kaotanud inimesed, laekumata riigimaksud — kõike seda koos hinnates võib jõuda 340 miljonist mitu korda suurema arvuni igal aastal.

Kas turg määrab kõik?

On kaks äärmuslikku vaatenurka: esiteks, turg määrab kõik, ja teiseks, energiavarustusega peame alati ise hakkama saama. Nagu öeldud, on riigi energeetiline sõltumatus määrava tähtsusega strateegiline küsimus. Kapitalil on vägagi rahvus — nagu ka turul. Pealegi ei määra energiaturgu mitte niivõrd turg ise, vaid pigem poliitilised otsused. Vabast turumajandusest on asi siin nii või teisiti kaugel.

Kui palju on üldse n-ö vaba ehk müügis olevat energiat ja kui palju see maksab? Inimeste arv kasvab, nende vajadused kasvavad ja seega kasvab ka energiavajadus. Mage vesi ja energia on paljudes maailma paikades üha defitsiitsem kaup. Eriti juhul, kui teha tõelisi pingutusi, et asendada põletamisel saadav energia päikeseenergia otsekasutusega. Ettekujutus, nagu oleks Eesti lähiritiikides ja Euroopas laiemaltki üleliigseid elektrienergia tootmise võimalusi, on ekslik (Konist 2020).

Võimsused ja sageduse hoidmine

Eestit teiste riikidega ühendavad kaablid pole tähtsad mitte ainult elektri kaubanduseks, vaid ka vahelduvvoolulise elektri sageduse hoidmiseks. Kokkulepitud sageduse standard nii Euroopas kui ka Venemaal on 50 hertsi. Kui sagedust ei suudeta hoida, hakkavad voolu tarbivad seadmed välja lülituma või rikki minema. Ülekoormuse ajal tuleb suurendada elektrit tootvate jaamade võimsust. Kui võimsust suurendada ei saa, vähendatakse tarbimist. Halvemal juhul tuleb hakata tarbijaid vooluvõrgust välja lülitama. Piltlikult öeldes tuleb soojuselektrijaama puhul hagu anda, rohkem auru peale keerata. Sedasi saame soojuselektrijaama turbiini tarviliku sagedusega liikumas hoida. Hüdrolektrijaama puhul teeb sama töö ära suurem veehulk, mis tagab n-ö raskemaks muutunud turbiini pöörlemise ettenähtud sagedusega. Praegu on Eesti ja teised Balti riigid ühendatud Loode-Venemaa elektrisüsteemiga. Lihtsustatult saab seda suurt süsteemi stabiliseerida nii, et Venemaa suurtel jõgedel olevate hüdrolektrijaamade siibreid tehakse rohkem lahti. See poliitiliste probleemide ja võimalike ohtude kiuste seni tõrgeteta töötanud süsteem asendub peatselt millegi muuga.

Lähematel aastatel ühendatakse Eesti, Läti ja Leedu Vene elektrisüsteemist lahti. Stabiilsuse nii lisavõimsuse saamisel kui ka sageduse hoidmisel peavad edaspidi tagama meie ühendused Soome, Rootsi ja Poolaga. Eesti on nende riikidega ühendatud kas mere alt või üsna kaugelt ja läbi mitme riigi. Nagu eespool öeldud, ei ole energiat üle, eriti kriitilistel, suurenenud tarbimisvajadusega hetkedel. Euroopa Liidu kliimaeesmärkide poole lii-

kumine ja sellest tulenev vajadus energeetikat ümber korraldada lisab pinget veelgi.

Parima varustuskindluse tagab omaenese energeetiline võimekus. Elering suudab väga hästi kirjutatud faktirohkete analüüsidesga põhjendada, et pole oluline, kus elekter toodetakse. Olgu lähemal või kaugemal, oluline on energia varustuskindlalt tarbijani tuua (Elering 2020). Turg määrab hinna ja suured kaablid tagavad varustuskindluse. Kuid nagu eespool mainitud, on selle hinnaks kodumaise energeetilise võimekuse kadumine ja meie jäämine teiste sõltlaseks. Elering on liiga tugevaks saanud, liiga hästi juhitud ja tema mõju poliitilistele otsustele on liiga suur.

Toit

Toit on energia nagu iga teinegi. Süüa tuleb iga päev, veel parem kolm korda päevas. Avatud turud, rahvusvaheline kaubandus — see ongi nüüdisaegne avatud majandus. Aga eksporti võiks ka toidu puhul olla rohkem kui importi ja hädaolukorras peaks riik alati olema võimeline oma rahva ise ära toitma.

Tulevikuenergeetika

Eesti tuleviku puhul on oluline hoida nii kaua kui võimalik alles meie põlevkivienergeetikat, tegeldes samal ajal aktiivselt tuuleparkide ja päikesejaamade rajamisega. Põletamisvaba energeetika edendamisel tasub valida selline nišš, kus suudame ka maailmale midagi pakkuda ja eeskõndijad olla.

Tuumajaama rajamine Eestisse on arvestatav suund. Kuid meie selle jaama tööpõhimõtteid välja ei tööta ja meie seda ei ehita. Meile on probleemiks nende inimeste koolitamine, kes oleksid võimelised asjast aru saama ja tuumajaama käigus hoidma (Raagmaa 2020).

Süsihappegaasivaba tulevikuenergeetika põhineb elektril. Praegu tuleb elekter meieni traati mööda. Seljakotis või bensinipaagis elektrit kaasas ei kannu. Siiski on olemas akud ja on vesinikuga töötav kütuseelement (Lust 2019a, 2019b). Et tagada

energiatarbija liikumisvabadus, on tähtis akude mahtuvus, hind ja töökindlus. Samamoodi on oluline kütuseelemendi tõhusus ja töökindlus. Kütuseelement on lihtsalt öeldes seade, mis kasutab vesinikku ja õhus olevat hapnikku ning toodab elektrit. Jääkainena tekib vesi. Just kütuseelementide väljatöötamise ja tootmise alal on Eesti maailmas tipptasemel. Eesti firma Elcogen võitis 2019. aastal Euroopa suurimal ettevõtluskonkursil innovatsiooni auhinna (Suur... 2019). Eesti võiks panuse teha just vesinikuenergeetikale, seda nii arendustöö kui ka praktilise kasutamise mõttes. Hea uudis on see, et Elcogen kavatseb Ülemiste tehnoloogiakeskuses kütuseelementide tootmist tublisti laiendada (Pilving 2020).

Laoruumidesse elektrit varuks panna pole võimalik. Tuulikute ja päikesepaneelidega tsükliliselt toodetava elektrienergia salvestamiseks sobib suurepäraselt nn roheline vesinik, mis saadakse vee hüdrolüüsil (Soomere 2020). Vesinikuga saab tagada energiatarbija liikumisvabaduse ja ebaühtlast energiavoogu tootvate jaamade energia salvestamise. Vesinikus sisalduv energia sobib seljakotti ja auto pagasiruumi, samuti suurt hulka energiat hoidvasse laoruumi.

Eesti oma vesinik

Euroopa Liidu sihid kasvuhoonegaaside emissiooni vähendamisel on väga kaugeleulatuvad ja tähtjad ülimalt pingelised (Euroopa... 2020; Euroopa... 2017). Samal ajal on nende sihtide saavutamiseks ette nähtud ka väga suur hulk raha.

Üks Eesti suure plaani osa peaks olema vesinikuenergeetika, valdkond, kus Eestil on eeldused maailmatasemel kaasa rääkida. Jaapan võttis oma vesinikustrateegia vastu juba 2018. aastal (Nagashima 2018). 2020. aasta novembris sai Soome valmis oma rahvusliku vesiniku teekaardi (Laurikko jt 2020). 20. novembril 2020 korraldas Maailma Energeetikanõukogu Eesti Rahvuskomitee (vt www.wec-estonia.ee) arutelu vesinikuenergeetika

üle.¹⁴ Muu hulgas tutvustati seal majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi, riigikantselei ja keskkonnaministeeriumi tellitud, 2021. aasta aprillis valmivat Eesti vesinikuressursside kasutuselevõtu analüüsi.¹⁵ On lootust, et analüüsist areneb välja Eesti vesiniku teekaart, riiklikult vesinikumajandust reguleeriv pikaajaline arengukava.

Vesinikuenergeetika kasutamist on siin-seal üsna mahukalt katsetatud, kuid terviklikult väljaarendatud süsteemi pole veel ku-sagil. Eesti võiks siin eeskju näidata ja välja töötada tervikla-henduse. Siia alla kuuluksid ka kütuseelemendi arendustööd ja tootmine, vesiniku tootmine ja ladustamine, vesiniku logistika ja tankimine, vesinikuga sõitvad autod, bussid, rongid, vesinik tööstuses. Kahju, et põlevkiviõli rafineerimise tehase rajamine on praegu seisma pandud. Sellega koos oleks nii või teisiti rajatud ka tehas, et maagaasist vesinikku toota. Igal juhul väärrib kaalumist idee luua võimekus metaanist vesinikku toota. Nii tekiks võima-lus vesinikumajandust n-ö harjutama hakata. Samal ajal peame pikkade sammudega edasi liikuma põhilises suunas, s.t edenda-ma “rohelise” ehk vee hüdrolüüsil saadava vesiniku tootmist.

Eesti võiks võtta endale sihiks jõuda viie aastaga tasemini, kus kas või 1–2% Eesti transpordist ja energeetikast töötaks vesinikul. Sellest saaks alguse võimalus tagada Eesti energeetiline sõltuma-tus maailmas, kus tarvilik energia saadaks suures osas otse päi-keselt, midagi põletamata. Kaugem eesmärk on muidugi see, et tasapisi asenduksid ka imporditavad fossiilsed kütused.

KOROONAVIIRUS, KLIIMA JA UUS ENERGEETIKA

Kaks k-d, koroona ja kliima, on need, mis paljusi juhivad prae-gusi poliitilisi otsuseid nii Eestis, Euroopas kui ka mujal maail-

¹⁴Vt www.wec-estonia.ee/wec-akadeemia-diskussioon-anal%C3%BC%C3%BCsis-p%C3%B5hjalikult-milline-on-vesiniku-t%C3%A4nane-business-case.

¹⁵Vt http://h2est.ee/wp-content/uploads/2020/11/Vesinikuressursside-kasutamise-analuus_WEC_Civitta.pdf.

mas. Raha trükitakse juurde. Uus normaalsus on riiklik laenamine ja puudujäägiga riigieelarve. Suured summad jagatakse poliitiliste otsustega. Laenuraha kulub selleks, et ehitada, anda tööd, toetada ja käivitada, investeerida uutmoodi ettevõtmistesse.

Hoogne rahatrükk pole siiani kaasa toonud üleüldist inflatsiooni. Lisaraha voolab eeskätt ettevõtetesse, olgu need siis era- või riiklikus omandis. Kui lisaraha saajad teevad õigeid otsuseid ja loovad uues olukorras sobivaid uusi töökohti, siis nende varandus kasvab. Küllap ongi nii, et rikkad saavad rikkamaks ja teised elavad kuidagi ära.

Raha on ja õiget asja on valmis toetama nii Eesti kui ka Euroopa Liidu maksumaksja. Kasvuhoonegaaside emissiooni vähendamine pole midagi muud kui kogu senise energeetika ümberkorraldamine. On suurte, suurt ja erakorralist raha vajavate ettevõtmiste aeg. Kes kiirelt ja targalt tegutsevad, saavad rikkamaks.

Autor tänab akadeemik Arvi Freibergi käsikirja lugemise ja hinnaliste paranduste ning soovitude eest.

Kirjandus

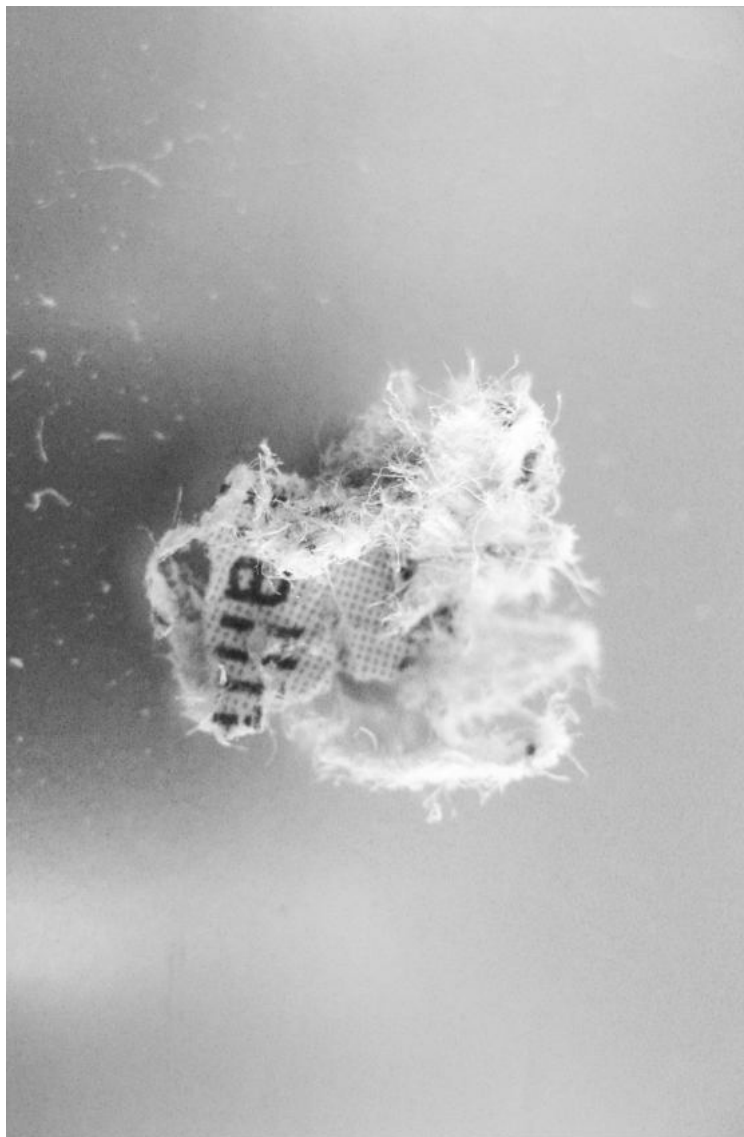
- Brander, Matthew, Gary Davis 2012. Greenhouse gases, CO₂, CO₂e, and carbon: What do all these terms mean? <https://ecometrica.com/assets/GHGs-CO2-CO2e-and-Carbon-What-Do-These-Mean-v2.1.pdf>
- Elering 2020. Eesti elektrisüsteemi varustuskindluse aruanne 2020. <https://elering.ee/sites/default/files/public/VKA2020.pdf>
- Euroopa kontrollikoda 2017. Energiat ja kliimamuutusi käsitlevad ELi meetmed. Ülevaatearuanne 2017. <https://op.europa.eu/webpub/eca/lr-energy-and-climate/et>
- Euroopa Parlament 2019. Uudised. Kasvuhoonegaaside heitkogused riikide ja valdkondade järgi (infograafikud). www.europarl.europa.eu/news/et/headlines/priorities/kliimapoliitika/20180301STO98928/kasvuhoonegaaside-heitekogused-riikide-ja-valdkondade-jargi-infograafikud
- Euroopa Parlament 2020. Uudised. Võitlus kliimamuutustega. www.europarl.europa.eu/news/et/headlines/priorities/kliimapoliitika

- European Environment Agency 2020. Total greenhouse gas emission trends and projections in Europe. [Www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/greenhouse-gas-emission-trends-6/assessment-3](http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/greenhouse-gas-emission-trends-6/assessment-3)
- European Research Roadmap to the Realisation of Fusion Energy. 2018. [Www.euro-fusion.org/fileadmin/user_upload/EUROfusion/Documents/2018_Research_roadmap_long_version_01.pdf](http://www.euro-fusion.org/fileadmin/user_upload/EUROfusion/Documents/2018_Research_roadmap_long_version_01.pdf)
- Freiberg, Arvi 2005. Kõige tähtsam energeetika. — *Horisont*, nr 5, lk 12–19
- Gamzejev, Erik 2020. Ida-Viru vajab suurema läbimõõduga “päästerõngast”. — ERR, uudised, 03.12. [Www.err.ee/1194610/erik-gamzejev-ida-viru-vajab-suurema-labimooduga-paasterongast](http://www.err.ee/1194610/erik-gamzejev-ida-viru-vajab-suurema-labimooduga-paasterongast)
- Kaasik, Allan, Marilyn Mõls 2018. Loomakasvatusest eralduvate saasteainete heitkoguste inventuurimetoodikate täiendamine ja heite vähendamistehnoloogiate kaardistamine. [Www.envir.ee/sites/default/files/nh3_eriheite_ja_sonnikukaitlustehnoloogiate_ajaloolise_ulevaate_lopparuanne_0.pdf](http://www.envir.ee/sites/default/files/nh3_eriheite_ja_sonnikukaitlustehnoloogiate_ajaloolise_ulevaate_lopparuanne_0.pdf)
- Katt, Neeme s.a. Süsinikuihendid kütusena. [Http://jpk.edu.ee/neeme/failid/keemia/9klass/9_27_Kutused.pdf](http://jpk.edu.ee/neeme/failid/keemia/9klass/9_27_Kutused.pdf)
- Konist, Alar 2020. Energiatootmine Eestis ja lähiriikides. — *Postimees*, 19.09
- Kusk, Andres 2019. Kõige tähtsam on energia. — *Sirp*, 08.11
- Kütuse ja energia olulusringi jooksul tekkiva kasvuhoonegaaside heite mahukuse arvutamise meetodika. 2017. Keskkonnaministri määrus nr 41, lisa 1. 02.10
- Laurikko, Juhani, Järi Ihonen, Järi Kiviaho, Olli Himanen, Robert Weiss, Ville Saarinen, Janne Kärki, Markus Hurskainen 2020. National Hydrogen Roadmap for Finland. [Www.businessfinland.fi/4abb35/globalassets/finnish-customers/02-build-your-network/bioeconomy-cleantech/alykas-energia/bf_national_hydrogen_roadmap_2020.pdf](http://www.businessfinland.fi/4abb35/globalassets/finnish-customers/02-build-your-network/bioeconomy-cleantech/alykas-energia/bf_national_hydrogen_roadmap_2020.pdf)
- Lauringson, Enn, Alar Astover, Hugo Roostalu, Karin Kauer, Liina Talgre, Priit Penu, Valli Loide 2015. Huumusbilansi mudel taimekasvatuse jätkusuutlikkuse hindamise töövahendina. [Www.pikk.ee/upload/files/Lauringson_Astover_jt_Lopparuanne_Huumusbilansi_mudel_taimekasvatuse_jatkusuutlikkuse_hindamise_toovahendina.pdf](http://www.pikk.ee/upload/files/Lauringson_Astover_jt_Lopparuanne_Huumusbilansi_mudel_taimekasvatuse_jatkusuutlikkuse_hindamise_toovahendina.pdf)
- Lust, Enn 2019a. Arengutest vesinikuenergeetikas ja selle raudamisest Eestis. Ettekanne Riigikogus 11.12. [Https://owncloud.ut.ee/owncloud/index.php/s/RdEykg4scj9Qf8G](https://owncloud.ut.ee/owncloud/index.php/s/RdEykg4scj9Qf8G)
- Lust, Enn 2019b. Arvutused vesinikutehnoloogia kulude kohta. [Https://owncloud.ut.ee/owncloud/index.php/s/](https://owncloud.ut.ee/owncloud/index.php/s/)

w4S2GbQpmCdMStC

- Meeliste, Siim, Lauri Tammieste, Olavi Grünvald, Kerli Kirsimaa, Karina Suik, Madis Org 2019. Eesti kliimaambitsiooni tõstmise võimaluste analüüs. www.sei.org/wp-content/uploads/2019/10/aruanne-net0-sysinik-2050-191010.pdf
- Nagashima, Monica 2018. Japan's hydrogen strategy and its economical and geopolitical implications. — *Études de l'Ifri*. www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/nagashima_japan_hydrogen_2018_.pdf.
- Normak, Argo, Elis Vollmer, Kaja Orupõld, Allan Kaasik, Ülo Kask (toim.) 2009. *Biogaasi tootmine ja kasutamine. Käsiraamat*. Tallinn: Eesti Põllumeeste Keskliit
- Paul, Toomas 2019. Kui nafta otsa saab, on ka vennaarm otsas. — *Maaleht*, 24.10
- Pilving, Ants 2020. Ettekanne Tallinna linnavolikogu innovatsioonikomisjoni istungil. Isiklik vestlus. 19.11
- Raagmaa, Garri 2020. Tuumaenergeetikaga või ilma? Ilma hea elu ei kesta. — *Eesti Päevaleht*, 03.12
- Rebane, Karl 1980. *Energia, entroopia, elukeskkond*. Tallinn: Valgus
- Ritchie, Hannah, Max Roser 2020. CO₂ and Greenhouse Gas Emissions. <https://ourworldindata.org/co2-and-other-greenhouse-gas-emissions>
- Soomere, Tarmo 2020. Tuleviku võti on elektri jaam minu aias. — *Postimees*, 29.09
- Suur tunnustus. Eesti firma võitis Euroopa suurimal ettevõtluskonkursil innovatsiooni auhinna. 2019. *Ärileht.ee*, 08.12. <https://arileht.delfi.ee/news/uudised/suur-tunnustus-eesti-firma-voitis-euroopa-suurimal-ettevotluskonkursil-innovatsiooni-auhinna?id=88317007>

ANDRES KOLLIST (1948) on lõpetanud Tartu Ülikooli füüsika-keemiateaduskonna orgaanilise keemia erialal (1971); keemiadoktor (1981, Eesti TA keemia instituut). Töötanud muu hulgas eksperimentaalbioloogia instituudis insenerina, keemia instituudis noorem-, vanem- ja juhtivteadurina, riiklikus migratsiooniametis ning kodakondsus- ja migratsiooniametis peadirektorina, Audentese kõrgema äriskooli rektorina ja riigi infosüsteemide arenduskeskuse asedirektorina. Alates 2004. aastast Tallinna Ülikooli akadeemilise raamatukogu direktor.

JEVGENI ZOLOTKO. Tolm V (2020)

ANGLISTIKA TARTU ÜLIKOOLIS

Ilmar Anvelt, Pilvi Rajamäe

EELLUGU

Kui Tartu ülikool 1802. aastal taasavati, oli Mandri-Euroopa kahe suure kultuuriruumi mõjusfääris. Baltisakslastele mõeldud saksa-keelne ülikool vaatas kultuuripärandi mõjul Saksamaa poole ja poliitilistest oludest sõltuvana Vene keisririigi poole, kus kultuurkeelena valitses prantsuse keel. Kuigi Briti impeeriumist sai kuninganna Victoria võimu all (1837–1901) suurim impeerium, mida maailm kunagi näinud oli, ja mis hõlmas 19. sajandi lõpuks kuni neljandiku maakera maismaapinnast ja peaaegu kolmandiku rahvastikust, ei tuntud siinkandis tungivat vajadust seda impeeriumi kultuuriliselt põhjalikumalt tunda. Sellest annab tunnistust inglise keele õpetamise juhuslik ja kaootiline iseloom Tartu ülikoolis 19. sajandil. Inglise keele õpetamise algus Keiserlikus Tartu Ülikoolis (Kaiserliche Universität zu Dorpat) oli paljutõotav, kuid hiljem huvi soikus.

Esimene lektor, doktor Benjamin Beresford (1750–1819), määrati ametisse 20. mail 1803. aastal, seega umbes aasta pärast ülikooli taasavamist. Aastatel 1804–1806 täitis ta ka itaalia keele lektori kohuseid. Beresford lahkus ametist 22. aprillil 1806. aastal (Levitski 1903: 614; *Verzeichnis...* 1803: 4, 1804: 8). Kogu keisririigi ajal ei kuulunud praktiline keeleõpetus ülikoolis ühegi teaduskonna alla, vaid loengukavas oli eraldi jaotus “Keelte ja kunstide loengud”.¹ 1803. aastal, kui Beresford asus ametisse, olid teised õpetatavad keeled vene, saksa ja prantsuse keel (vene

¹*Lectionen in Sprachen und Künsten*; 19. sajandi lõpust, kui ülikool läks üle vene keelele, *Уроки по языкамъ и искусствамъ*.

keele lektor tegutses ka ülikooli nõukogu tõlgina). Itaalia keele lektor polnud veel saabunud. 1804. aastaks oli õpetatavate keelte hulka lisandunud läti ja eesti keel; itaalia keele lektorit polnud ikka veel. Ilmselt seetõttu pidi Beresford ka itaalia keele õpetamise enda peale võtma (*Verzeichnis*. . . 1803: 4, 1804: 8). Kui ta hakkas itaalia keelt õpetama, suurendati tema 500-rublane aastapalk kahekordseks (Shelley 1936: 479).

Benjamin Beresford oli lõpetanud Oxfordi ülikooli ja ordineeritud pastoriks. Pärast abiellumist ja rännakuid Hollandis, Itaalias, Šveitsis ja Prantsusmaal asus ta elama Berliini, kus sai ka kuninganna Luise (1776–1810) inglise keele õpetajaks (samas: 478). Õpetamise kõrval tõlkis ta saksa kirjandust inglise keelde, mille eest teda kiideti tema eluajal ja hiljemgi. Inglise kirjandusajakirjas *The German Museum* kirjutati:

Hr. Beresford on avaldanud meisterlikke tõlkeid saksa parnassi parimatest saavutustest, mis oma inglise rüüs on säilitanud originaalide vaimu nii palju kui tõlkes üldse võimalik (The Rev. — Beresford. 1800: 12–13).

Pennsylvania osariigi ülikooli professor Philip Allison Shelley märgib 1936. aastal avaldatud artiklis Beresfordi “suurepärase tööd Saksamaa ja Inglismaa kirjandusliku vahenduse pioneerina” (Shelley 1936: 476). Beresfordi tuntuim tõlge näib olevat *The German Erato or a Collection of Favourite Songs*, mis ilmus Berliinis 1797. aastal ja hiljem veel mitmes väljaandes. Beresfordi teine märkimisväärne tõlge on August von Kotzebue *The Most Remarkable Year in the Life of Augustus von Kotzebue*. . . , mis ilmus 1802. aastal Londonis kolmes köites.² Muu hulgas on Beresford tõlkinud inglise keelde Friedrich Schilleri “Oodi rõõmule”. Halle ülikool (praegu Halle-Wittenbergi Martin Lutheri Ülikool) andis Beresfordile kirjandusliku tegevuse eest filosoofiadoktori ja vabade kunstide magistri kraadi (Shelley 1936: 479).

Pärast lahkumist Tartust 1806. aastal elas ja töötas Beresford mitmes paigas Venemaal. Ta olevat läinud Peterburi ja töötanud

²August von Kotzebue (1761–1819) oli tuntud kirjanik ja dramaturg, kes tegutses mõnda aega ka Eestis ning asutas Tallinnas saksa-keelse teatri.

seejärel mõni aeg Harkivi ülikoolis (Levitski 1903: 614). Ka olnud ta inglise koguduse pastor Moskvas (Shelley 1936: 480). Ühtlasi jätkas ta tõlkimist. Tema Venemaa-aja tööviljad avaldati pärast Saksamaale naasmist pealkirja all *The Russian Troubadour or Collection of Ukrainian, and other national Melodies, together with the Words of each respective Air...* (London 1816) (Shelley 1936: 491). Beresford pöördus Berliini tagasi kuningas Friedrich Wilhelm III (1770–1840) kutsel, et asuda õpetama uues Berliini ülikoolis, mille kuningas oli 1810. aastal asutanud (praegu Berliini Humboldti Ülikool). Tema loengud seal olid esimest korda välja kuulutatud 1816. aasta suvesemestriks; järgmistel aastatel pidas ta loenguid Miltoni ja Shakespeare'i kohta (samas: 480–481).

Inglise keele õpetamine keisririigiaegses ülikoolis oli siiski kõrvalise tähtsusega. Töötas vaid üks lektor, kes õpetas inglise keelt vähestele huvilistele ning paljudeks aastateks jäi temagi koht täitmata (1812–1817, 1861–1865, 1879–1886, 1892–1910) (Levitski 1903: 369, 614; *Verzeichnis...* 1891–1900; *Obozrenije...* 1901–1918).

Inglise keel muutus tähtsamaks alles siis, kui Tartu ülikoolist sai Eesti Vabariigi rahvusülikool.

INGLISE KEELE ÕPETAMINE EESTIKEELSES TARTU ÜLIKOOLIS KUNI 1944. AASTANI

Eesti Vabariigis hakati vaidlustes esimese võõrkeele üle saksa ja vene keele õpetamise vajaduse kõrval rõhutama ka inglise keele oskust. Saksa keele vabalt valdamist ja vene keele tundmist peeti haritud ringkondades enesestmõistetavaks, samal ajal kui inglise keelt valdas 1934. aasta rahvaloenduse andmeil vaid 1,9 protsenti Eesti elanikest (Tender 2018). Jaan Tõnisson nimetas 1929. aasta veebruaris Riigikogus peetud kõnes saksa keele oskuse tähtsust eriti kõrghariduses, kuid pidas saksa keele valitsemist Eestile kahjulikuks ja ohtlikuks sellise kultuuriorientatsiooni ühekülgsuse tõttu. Ta leidis, et inglise keele õpetamist esimese võõrkeelena on vaja arendada saksa mõju tasakaalustamiseks ja ümberorienterumiseks anglosaksi kultuuriruumile, eriti arvestades inglise

keele laialdast levikut maailmas, samal ajal kui saksa keele mõju-sfäär piirdub Kesk-Euroopaga. Ta tõi välja Ameerika Ühendriikide kasvava majandusliku ja kultuurilise mõju. Tõnisson märkis ka, et eesti ja anglosaksi temperament on mõneti sarnane, mis peaks inglise keele kultuuriruumi meile lähedaseks tegema. Tõnisson ütles:

Kes Inglismaal liigub, see tunneb, kui ligidane kontakt algusest saadik meie inimeste ja Inglise hingeolu vahel on. Ei ole mitte sisemist võõrastust. [...] Meil läheb oma rahvusliku iseloomu kasvatamiseks ja väljakujundamiseks seda mõju tarvis, kui tahame tõesti välja püüda nendest riketest ja haigustest, mis meil minevikult päritud. Siin ei saa mitte küllalt ära teha selleks, et meie Anglo-Saksi kultuurilmaga vahenditult ühendust saaks pida (1929).

Eesti saadik Suurbritannias Oskar Kallas pöördus 6. märtsil 1929. aastal esimese võõrkeele valiku küsimuses kirjaga Ants Orase poole, kes oli siis Tartu ülikoolis ajutine ülemääraline õppejõud inglise filoloogia alal. Kallas leidis, et selles küsimuses “meie noorsoo arvamist peaks kuulma (vaielus mõnes üliõpilaseltsis?), sest nendele langeb otsuse tagajärg”.³ Ta lisas, et samalaadne arutelu on käimas ka Soomes.

Kuigi keisririigi ajal oli mõnes Eesti gümnaasiumis — näiteks Tartu Puškini Gümnaasiumis — õpetatud ka inglise keelt, oli Eesti Vabariigi algusaastatel hästi ettevalmistatud inglise keele õpetajatest suur puudus. Seetõttu korraldas Tartu ülikool haridusministeeriumi palvel 1919.–1929. aastal suviti inglise keele õpetajate täiendõppekursusi, et õpetajate pöuda leevendada. Koolides min-di üle direktsele õpimeetodile, mis nõudis õpilastega suhtlemist võõrkeeles algusest peale. Seetõttu oli vaja, et õpetajad valdaksid inglise keelt vabalt ja idiomaahtiliselt. Selleks leiti vajalik olevat kutsuda rohkem inglasi keelt õpetama ning saata kohalikke õpetajaid end Inglismaale täiendama (Hone 1979: 64–67).

³Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (= KM EKLA), F 186, M 48:7, l. 1/1.

Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli esimeseks inglise keele lektoriks sai Jenny Leidig, kes 3. septembril 1919. aastal esitas rektorile järgmise avalduse ehk tolleaegses kõnepruugis palvekirja:

Et tarvidus Ingliskeele õppimiseks väga suur on, palun mind Tartu Ülikooli Ingliskeele lektoriks määrata seni kuni keegi teine tuleb Inglismaalt. Aupaklikult Jenny Leidig.⁴

Ta olnud esimene naislektor Tartu ülikoolis (Jenny Leidig... 1935).

Jenny Rosalie Auguste Leidig (1863–1935) oli isa poolt sakslane ja emapoolset eesti vereliini pidi sugulane Lydia Koidulaga, keda ta ka ise oli tundnud. Leidig oli õpetanud keeli ja muusikat Moskva gümnaasiumides. Tema inglise keele oskus pärines ta enda sõnul Gravelly Hill High Schoolist Birminghami lähedalt ja inglise keele suvekursustelt Londoni ülikooli juures 1906. ja 1909. aastal. Enne Tartu ülikooli tööle asumist oli ta olnud õpetaja Tartu Puškini Gümnaasiumis ja Hugo Treffneri Gümnaasiumis ning Tartu Kaubanduskoolis. Tartu ülikoolis õpetas Jenny Leidig inglise keelt peale filosoofiateaduskonna üliõpilaste ka kaubandust õppijatele, kelle suure huvi põhjuseks inglise keele vastu oli vähemalt osalt kindlasti elav kaubavahetus Eesti Vabariigi ja Inglismaa vahel. Inglise keel kaubandusüliõpilastele oli loengukavas eraldi õppeainena kogu Eesti Vabariigi ajal. 9. mail 1922. aastal esitas Leidig filosoofiateaduskonna dekaanile Jaan Jõgeverile palve end inglise keele lektori tööst vabastada seoses uue lektori saabumisega ja sooviga pühenduda teisele tööle.⁵ Kogu ülikoolis õpetamise aja töötas Jenny Leidig ühtlasi täiskoormusega õpetajana Hugo Treffneri Gümnaasiumis, kus ta jätkas tööd ka pärast ülikoolist lahkumist. Kooli direktori taotluses 1920. aasta septembris Tartu linna koolivalitsusele, et Jenny Leidigi palka tõstataks, antakse tema tööle väga kiitev hinnang. Teda nimetatakse üheks “vanematest ja vilunumatest eesti soost ingliskeele õpetajaist”, märgitakse, et “prl. Leidig suure andumusega õpeainet õpetab, õpilastes selle aine vastu huvi äratades” ja et ta täidab

⁴Rahvusarhiiv (= RA), EAA.2100.2.522.

⁵Samas.

“õpetaja kohuseid eeskujuliku täpipealsusega, [mida] eriti prae-gusel ajal väga hinnata tuleb”.⁶ Peale selle jätkus tal energiat olla aastail 1919–1920 inglise keele kesk- ja algkooliõpetajate etteval-mistuskursuste lektor. Jenny Leidig läks Hugo Treffneri Gümnaa-siumist pensionile 1925. aastal. Tema 70. sünnipäeva puhul kirju-tati *Postimehes*: “Suur on selle kaunihingelise pedagoogi õpilaste ja sõprade hulk.” Samuti peeti tema noorusaja kohta vajalikuks mainida, et “[t]olleaegne saksastamise laine teda ei suutnud kõi-gutada — ta jäi ustavaks Eesti asjale” (Jenny Leidig... 1933). Leidigi surma puhul avaldatud nekroloogis mainitakse tema vä-simatut tööd seltskondlikus tegevuses pärast pensionile jäämist, sealhulgas Rahvusvahelises Lepitusliidus ja Vangide Hooldamise Seltsis, kus ta oli ühtlasi vangidele tunde andnud (Jenny Leidig... 1935).

Pärast Jenny Leidigi lahkumist ülikoolist valiti uueks ingli-se keele lektoriks John Earnshaw, kes oli just kiitusega lõpetanud inglise keele ja kirjanduse bakalaureuseõpingud Victoria üli-koolis Manchesteris. Tema eriained olid romantiline periood ja Shakespeare, eriti oli ta huvitatud Victoria ajastu kirjandusest ja modernismi kujunemisest. Kahekümne kolme aastane Earnshaw asus tööle 15. septembril 1922. aastal.⁷ Suurest huvist inglise kee-le õppimise vastu annab tunnistust uue lektori palve teaduskonna koosolekul juba 21. septembril jagada kuulajad, keda oli üle saja üliõpilase, kahte rühma, edasijõudnuteks ja algajateks, mida toetas kirjas ülikooli valitsusele rahaeralduspalvega ka dekaan Jaan Jõgever, kes tõi põhjenduseks, et “[p]raeguse korra juures, kus osavõtjate saba ulatab kuni koridoori, on võimatu võõras keeles eduga algõpetust anda”.⁸ 17. novembril pöördus dekaan uuesti ülikooli valitsuse poole palvega jagada üliõpilased alates järg-misest semestrist inglise keele algkursusel neljakümne inimese-ga rühmadeks, sest umbes 120 kaubandusüliõpilast, kellele ing-lise ärikeelet oli kohustuslik, ei olnud saanud inglise keeles min-gisugust ettevalmistust. Ilmselt oli säärasele hulgalet inglise keele

⁶RA, EAA.2022.2.218.

⁷RA, EAA.2100.2.97.

⁸RA, EAA.2100.5.263.

mittetundjatele sellistes tingimustes keele õpetamine nii võimatu ülesanne, et uus lektor palus end juba järgmise aasta märtsis akadeemilise aasta lõpul töölt vabastada, et Inglismaale tagasi sõita, mida ta ka tegi.⁹

Inglise filoloogia professor loodi Tartu ülikoolis 1920. aastal. Esimeseks inglise filoloogia professoriks sai sakslane Heinrich Mutschmann (1885–1955). Ta oli kaitsnud magistratöö Liverpools ja doktoritöö Bonnis, õppinud veel Göttingenis ning töötanud saksa keele lektorina Nottinghamis. Haridusminister kinnitas Mutschmanni Tartu ülikooli professoriks 5. augustist 1920. aastast.¹⁰ Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste (loengute ja praktiliste tööde) kavades leidub Mutschmanni nimi esimest korda 1921. aasta esimesel poolaastal. Tema õpetatavad ained olid “Marlowe ja varane Elizabethi-aegne näitekirjandus” ning praktiline inglise keele foneetika. Lisaks on öeldud: “Teised praktilised harjutused, loengute aeg ja koht määratakse edaspidi” (*Eesti Vabariigi... 1919–1940* [1921: 10]).

Kuna inglise filoloogia õppejõude oli Tartu ülikoolis väga vähe — ainult professor ja lektor, kolmas koht, nn ülemääraline õppejõud lisandus Ants Orase töötulekuga 1928. aastal —, pidi professor olema väga laialdaste teadmistega. Semestrite kaupa Mutschmanni õppeained osalt muutusid ja osalt kordusid. Kursuste nimetused on loengukavades esialgu toodud inglise keeles, alates 1932. aasta II poolaastast aga eesti keeles märkega “loeb inglise keeles”. Korduvalt on ta õpetanud inglise keele foneetikat ja süntaksit ning inglise keele käänamiste (infleksioonide) ajalugu. Teised keelekursused on olnud inglise keele ajalugu ja vanainglise tekstide lugemine.

Kirjanduskursusi oli suuremas valikus, klassikast kuni kaasaajani. On olnud laiemaid ülevaatekursusi, kuid suurem osa käsitles mõnda kindlat autorit või teost. Üldisemaid kursusi on ta lugenud korduvalt, seega võib arvata, et peale üksikute autorite või teoste süvitsi tundma õppimise sai üliõpilane õpingute välitel ka laiema ülevaate ingliskeelsest kirjandusest. Ülevaatlükud

⁹RA, EAA.2100.2.97.

¹⁰RA, EAA 2100.2.677.

kursused olid järgmised: “Inglise kirjanduse põhijooned”, “Inglise romaan”, “Tänapäeva Inglise ja Ameerika proosa”, “Tänapäeva Inglise luuletekstide tõlgendamine”, “Tänapäeva Inglise ja Ameerika romaanikirjanikud” ning tollase eestikeelse pealkirjaga “Inglise luuletiste interpretatsioon II”.

Vanema aja autoritest on kavas olnud John Milton (koos seminariga “*Kaotatud paradiisi* tõlgendamine”), Geoffrey Chaucer ning seminarid “Chaucer, sissejuhatus *Canterbury lugudesse*” ja “Chauceri *Canterbury lugude* tekstilõikude lugemine”, Alexander Pope ja Percy Shelley. Shakespeare’i kohta oli üldisem kursus tema elust ja loomingust ning “Elizabethi-aegne näitekirjandus, sh Shakespeare”. Üksikuid näidendeid käsitleti seminarides “Shakespeare’i *Hamleti* tõlgendamine” ja “Shakespeare’i *Macbethi* tõlgendamine”.

Uuematest kirjanikest olid vaatluse all Iiri kirjanik George Bernard Shaw ning Inglise kirjanikud David Herbert Lawrence ja Aldous Huxley. Ameerika kirjandust esindasid Sinclair Lewis romaanid *Babbitt* (1922) ja *Arrowsmith* (1925) ning John Dos Passose romaan *The 42nd Parallel* (1930). Võib lisada, et Heinrich Mutschmann kirjutas eessõnad *Babbitti* ja *Arrowsmithi* eestikeelsetele tõlgetele, mis ilmusid vastavalt 1935. ja 1938. aastal.

Peale ilukirjanduse olid kavas ka esseistlikud teosed. J. B. Priestley raamatut *English Journey* (1934), mis kirjeldab majanduskriisi aegset Inglismaad 1933. aastal, käsitleti seminarides juba 1935. aasta II poolaastal. Briti sõjakorrespondendi Henry Wood Nevinsoni raamat *The English* (1929) oli proseminari kavas 1937. aasta II poolaastal. Kokkuvõtteks võib öelda, et uuem kirjandus jõudis loengute ja seminaride kavasse üsna ruttu.

Peale keele- ja kirjanduseloengute tehti Heinrich Mutschmannile 1924/1925. õppeaastast ülesandeks lisatasu eest pidada seminari “uute keelte didaktikas ja metoodikas”, 1925/1926. õppeaastal oli õppeülesanne sõnastatud kui “õpetada võeraste keelte metoodikat 2 tundi nädalas”.¹¹ Mutschmann õpetas metoodikat ka järgmistel aastatel.

¹¹Samas.

Märgatav on Mutschmanni huvi Ameerika inglise keele vastu. 1926. aasta suvel komandeeriti ta omal kulul Ameerika Ühendriikidesse. 1928. aasta mai lõpul ja juuni algul võttis Mutschmann osa Saksa uusfiloloogide päevadest Hamburgis ning pidas seal ettekande “Ameerika-uuringute tähtsusest”,¹² milles ta juhtis tähelepanu Inglismaa-uuringute kahanevale tähtsusele Ameerika kasvava mõju ees. Ajaloo vaatlemise asemel soovitas ta põhitähelepanu pöörata mõjukatele tänapäeva kirjanikele, kes esindavad ehtsat “homo americanust”, ja juhtis tähelepanu Ameerika uusimatele saavutustele psühholoogia ja kasvatusteaduse vallas ning püüetele rajada võõrkeeleeõpetus eksperimentaalpsühholoogilistele alustele. 1931. aastal ilmus Tartus Mutschmanni koostatud väike amerikanismide sõnastik *A Glossary of Americanisms*. Tartu ülikooli inglise filoloogia kateedri juhataja aastatel 1961–1977 Oleg Mutt on öelnud, et see oli “küll suhteliselt väike, kuid oma aja kohta arvestatav töö” (1979: 54).

Heinrich Mutschmanni suhtumine eestlastesse ja eesti kultuuri näib olevat olnud kahetine. Ülikoolile saadetud ametlikud kirjad on ta tavaliselt kirjutanud saksa keeles, kuid leidub ka eestikeelseid. Eestikeelsed tekstid on keeleliselt korrektsed, ainult mõne juhusliku õigekirjaveaga. Säilinud dokumentidest ei ilmne, kui hästi ta eesti keelt valdas ja kas eestikeelsed tekstid on tema enda kirjutatud või kellegi tõlgitud või parandatud. Anne Lange on põhjalikus monograafias Ants Orase kohta tsiteerinud Orase 1957. aasta kirja Ivar Ivaskile, milles Oras kirjeldab oma suhteid Mutschmanniga:

Mutschmanniga on mul eluaeg olnud kummaline, ainult vahetevahel pool-sõbralik vahekord. Mäletan veel kaunis täpselt, mis ta ütles, kui talle Shakespeare'i sonettide eksemplari andsin: “Misjooks on eestlastele üldse sääraseid asju tarvis? Kas te ei raiska oma jõudu.” Pisut hiljem selgus, et ta kõigest südamest pooldas Hitlerit ja pidas eestlasi alamaks tõuks, kellest ehk parimal juhul võiks saada saksa alamkihi liikmed (2004: 41).

Ka Oleg Mutt väidab selle kirjutamise aja sõnakasutuses, et “H. Mutschmann oli reaktsiooniliste ja sealjuures ka Briti-vas-

¹²Samas.

taste vaadetega” (1979: 54), esitamata selle väite allikaid. Võimalik, et ta tugines Mutschmanni isiklikult tundnud õppejõudude või üliõpilaste mälestustele.

Mutschmann on koostanud ka *Esimese inglise keele lugemiku* (Tartu, 1925) ning kooliõpilastele kohandanud ja sõnastikuga varustanud Inglise kirjanike teoseid, näiteks Daniel Defoe *Robinson Crusoe* (Tartu, 1935, 1937) ja H. G. Wellsi *Time Machine* (Tartu, 1925, 1935). Ka on ta kirjutanud eessõnu Inglise ja Ameerika kirjanduse tõlgetele eesti keelde, näiteks John Galsworthy *Üle piiri* (tlk Auguste Pärn; Tartu, 1937) ja *Patriits* (tlk Marta Sillaots; Tartu, 1938) ning Sinclair Lewise *Babbitt* (Tartu, 1935) ja *Doktor Arrowsmith* (Tartu, 1938; mõlemad tlk Johannes Seilenthal).

Mutschmann lahkus Tartust 1938. aastal, kui tal avanes võimalus asuda professorina tööle Marburgi ülikoolis.¹³

Pärast John Earnshaw lahkumist Eestist 1923. aasta suvel valiti lektori ametisse eksperimentaalfoneetik Willy Ernst Peters (1886–?).¹⁴ Ta oli sündinud Austraalias saksa perekonnas ning saanud hariduse Saksamaal ja Inglismaal, töötanud Esimese maailmasõja ajal Saksamaal ja võtnud pragmaatilistel kaalutlustel Saksa kodakondsuse. Pärast sõja lõppu ei leidnud ta aga Inglismaal tööd ja jätkas lektorina Leipzigi ülikoolis, kust ta üliõpilaste kaebuste tõttu solvava suhtumise pärast nii neisse kui ka saksa rahvasse oli sunnitud lahkuma. Peters kandideeris tööle nii Rakvere Õpetajate Seminari kui ka Tartu ülikooli. 1. augustil 1923. aastal asuski ta Rakveres tööle inglise keele õpetajana.¹⁵ Rakvere Õpetajate Seminaris õppinud Atso Matkuril on olnud Petersist, keda ta nimetab laia lõuahabemega šotlaseks, meeldivad mälestused:

Tundi alustas ta alati pataka pildiajakirjadega küll Šotimaast, Walesist, Inglismaalt ja Iirimaalt. Neid ta kasutas osavalt ja huvitavalt, andes seega ülevaate nende maade elust, kommetest ja kultuurist. Oli huvitav mees ja meelde jäi ta mitmekordne “r”, kui

¹³Samas.

¹⁴Vt temast ka Lõbu 2019.

¹⁵RA, ERA.1108.4.418.

ta luges “Round and round it goes, turning all the day...” (1982: 39).

6. detsembril 1923. aastal valis ülikooli filoloogiateaduskond Petersi parema valiku puudumisel inglise keele lektoriks,¹⁶ sest kohale valitud Harold Chesire jäi Tartusse tulemata¹⁷. Petersilt kui rahvusvahelises eksperimentaalfoneetika ajakirjas *Vox* artikleid avaldanud ja maailmakuulsas Hamburgi foneetikalaboris töötanud õppejõult oodati ülikooli kehvast olukorras foneetika-laboratooriumi jalule aitamist nii tehnika kui oskusteabega. Peters tõi uude töökohta kaasa endale kuuluvaid aparate. Ta sai ülesande korraldada 1924. aasta kevadsemestril eksperimentaalfoneetika kursust, esialgu saksa keeles, lisaks õpetada inglise keelt (kursusest osavõtjaid 222). Sama aasta teise poole kohta on programm juba üksikasjalikum: algkursus, üldine lugemiskursus, vähem edasijõudnutele, edasijõudnutele, kaubandusteadlastele, kirjavahetus, eksperimentaal-foneetiline kursust (filosoofiateaduskonna üliõpilastele). Foneetikakursust toimus laboratooriumis Lai tänav 36 (*Eesti Vabariigi...* 1919–1940 [1924: 13]). 1927. aasta teisest poolaastast muutust filosoofiateaduskonna inglise keele kursuste sõnastust, mis nüüd nägi välja nii: üldine lugemiskursust, kirjalikud harjutused ja grammatika, lugemiskursust edasijõudnutele. Kuna paljud üliõpilased oskasid inglise keelt puudulikult, käis Petersi ja ülikooli valitsuse vahel pidev vaidlust nii inglise keele kui ka foneetika tundide arvu suurendamise üle, mis ikka takerdus rahapuuduse taha.

Kuna Petersi üheks õppeaineiks oli inglise keelt kaubandust õppijaile, koostas ta nende jaoks õpiku, mis ilmus 1927. aastal kahe osas pealkirja all *English Reader for Students of Economics and Pupils of Commercial Schools*. Ohtrate vigade ja vananenud tekstide tõttu andis Heinrich Mutschmann sellele hävitava hinnangu.¹⁸

Foneetika alal on Peters avaldanud töid nii eesti kui ka saksa keeles. 1926. ja 1927. aastal ilmus temalt ajakirjas *Eesti Keel*

¹⁶RA, EAA.2100.2.832.

¹⁷RA, EAA.2100.2.84.

¹⁸RA, EAA.2100.5.263.

artikkel “Esimene katse eesti keele kõnemeloodia võrdlevas uurimises”, mis avaldati 1927. aastal ka eraldi raamatuna Akadeemilise Emakeele Seltsi kirjastuse väljaandena. Näib, et Petersit peeti omal alal autoriteediks, sest katseisikute hulgas, kes lugesid salvestamiseks tekste, olid ka eesti keele professor Andrus Saareste ning eesti keele lektorid Johannes Aavik ja Johannes Voldemar Veski. Eesti keele kõnemeloodia kohta avaldas Peters 1927. aastal veel kaks saksakeelset raamatut ja 1929. aastal ilmus temalt Akadeemilise Emakeele Seltsi väljaandena eestikeelne *Eksperimentaalfoneetika alged*.

Õppevaheaegadel käis Peters agaralt välismaal teaduskomandeeringutes (Soomes, Saksamaal, Ungaris, Belgias, Inglismaal, Prantsusmaal, Austrias, Poolas, Šveitsis) (Hone 1990: 10). 1930. aastal võttis ta osa eksperimentaalfoneetikute kongressist Bonnis, kus pidas ettekande eesti keele kõnemeloodiast ja lõi suhteid välismaiste institutsioonidega, millest ta lootis oma foneetikalaboratooriumile suurt kasu tõusvat.¹⁹ See jäi aga tulemata, sest nii nagu Leipzgis, tõstsid ka eesti üliõpilased tema vastu mässu.

28. jaanuaril 1931. aastal esitasid üliõpilased filosoofiateaduskonna dekaanile kaebuse Petersi kohta, milles öeldakse:

Allakirjutanud E. V. Tartu Ülikooli üliõpilased leiavad, et ingliskeele lektori dr. W. E. Petersi suhtumine Eesti rahvusse, Eesti Ülikooli ja üliõpilastesse ja tema väljendused selle kohta on lubamatud ja nii isikuid kui ka rahvustunnet haavavad.²⁰

Kaebuses tuuakse näiteid tema solvavatest väljenditest ja avaldatakse soovi, et ülikooli valitsus teeks lektori sellisele käitumisele lõpu. 29. jaanuaril korraldasid üliõpilased lisaks demonstratiivse puudumise tema loengust (Aktsioon. . . 1931).

Ajalehes *Vaba Maa* avaldatud artikli “Ülikooli lektori lubamatu ülalpidamine” kaudu (Ülikooli. . . 1931) oli asjast teada saanud ka haridusministeerium, mis palus ülikoolil korraldada juurdluse asja uurimiseks. See algaski 31. jaanuaril 1931 ning seda viisid läbi rektor Johan Kõpp, filosoofiateaduskonna dekaan Pärtel

¹⁹RA, EAA.2100.2.832.

²⁰RA, EAA.2100.2.833.

Haliste ja õigusteaduskonna dekaan Jüri Uluots lektor Petersi juuresolekul. Peale üliõpilaste kuulati üle ka Peters ise.²¹

Ülekuulamisprotokollidest nähtub üliõpilaste pahameel, et Peters võrdles neid eeslitelga, mõnitas pidevalt Eesti inglise keele õpetajate halba keeleoskust (kriitikast ei pääsenud ka Heinrich Mutschmann), soovitas Eestit väisanud inglaster kohelda eestlasi kui idiootseid väikelapsi, võrdles eesti keelt lapse lalinaga ja eestlasi neegritega, kes pärast algkooli endalt tsivilisatsiooni rüü heidavad ja ringi aelema hakkavad, väitis, et eesti naised ei kõlbavat kuhugi ja haridust polevat neile vaja, mis aga ei takistanud tal neile ligi tikkuda.

Peters püüdis nii komisjoni ees kui ka hiljem ajakirjanduses (Kas arusaamatus... 1931) süüdistusi tõrjuda väitega, et temast polevat halva inglise keele oskuse tõttu õigesti aru saadud. Talle pandi pahaks ka eratundide andmist üliõpilastele, kelle inglise keele kehv tase ei võimaldanud eksamit sooritada, ja segadusi eksperimentaalfoneetika labori majandusasjades. Suhted läksid nii teravaks, et asjasse sekkusid Suurbritannia saatkond ja Eesti välisministeerium.²² Vabariigi Valitsus vabastas Willy Ernst Petersi 25. märtsist 1931 ametist.²³

Paul Ariste, kes pärast Petersi lahkumist jätkas tööd eesti keele foneetika alal, kirjutab mälestustes, et Peters

oli tark mees, kuid imelik. Ta oli muide patoloogiline, tungis naisüliõpilastele vägisi kallale. [...] Willy Peters oli siiski hea foneetik. Temalt sain katselisfoneetika alged ning huvi foneetika vastu. Mis Peters on kirjutanud eesti keele hääldusest, eriti kõnemeeloodiast, see on praegugi arvestatav. Tema sai kümograafil seda kätte, mida uuemad aparatuurid ja meetodid pole ümber lükanud (2008: 136).

Kokkuvõttes jääb Willy Petersist mulje kui vastuolulisest ja konfliktsest isiksusest. Väärib märkimist tema huvi eesti keele vastu ja selle eksperimentaalfoneetiline uurimine. Ilmselt oli tal

²¹Samas.

²²RA, EAA.2100.2.834.

²³RA, EAA.2100.2.832.

aga raskusi üliõpilastega suhtlemisel ning nende tasemele vastavate õppemeetodite leidmisel, kuigi ka ülikooli õppetöö korraldus jättis soovida. Suurtes rühmades ja väikese tundide arvuga oli üliõpilastel väga raske eksamiks nõutava tasemeni jõuda.

Pärast Petersi lahkumist võeti lühikeseks ajaks lektori kohuse-täitjana tööle Johannes Silvet, kelle tegevusest on lähemalt juttu allpool.

25. mail 1932. aastal valiti järgmiseks viieks aastaks inglise keele lektoriks Henry Charles Cecil Harris (1886–1940). Ta oli saanud bakalaureusekraadi Madrased ülikoolis Indias ning töötanud mitmes ametis Indias, Birmas, Hiinas ja Venemaal. Eestisse oli ta tulnud 1930. aastal ning andnud eratunde ja töötanud inglise keele lektorina Kõrgemas Sõjakoolis Tallinnas.²⁴

Tänapäeval tekitab vaidlusi eesti ja inglise keele vahekord ülikooli õppekeelena, tollal tuli aga isegi inglise keele õppejõule nõutada haridus- ja sotsiaalministeeriumi luba korraldada õppetööd inglise keeles, sest ülikooli seaduse 5. paragrahvi järgi oli ülikooli õppe- ja asjaajamise keeleks eesti keel.²⁵

Nagu eelmistel lektoritel, oli ka Harrise esimeseks mureks rühmade suurus ja tundide arv. Vastu tulles lektori soovile, jagati iga kursus kahte rühma. Harris õpetas kolme kursust: üldine lugemiskursus ja grammatika; tänapäeva kirjandus edasijõudnumatele üliõpilastele; ajalehelugemine (loeti ajalehte *Daily Mail*). Ühtlasi pidid üliõpilased väljaspool tunde lugema ingliskeelseid raamatuid eri autoritelt ja kirjutama nende põhjal esseed. Kord nädalas anti üliõpilastele kodutööks ajalehetõlge eesti keelest inglise keelde. 1933. aasta kevadsemestril muudeti esimene kursus täielikult grammatikakursuseks. Lektori populaarsusest annab tunnistust see, et loengutel käisid korrapäraselt edasi ka üliõpilased, kes olid juba sooritanud esimese ja teise lektorikursuse eksami.²⁶

²⁴RA, EAA.2100.2.185.

²⁵Vt Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadus. — *Riigi Teataja*, nr 122/123, 21. juuli 1925.

²⁶RA, EAA.2100.2.185.

1937. aastal valiti Harris järgmiseks viieks aastaks lektoriks tagasi, eriti tunnustades tema tegevust Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu presidendina (vt allpool).

18. juunil 1940. aastal, seega vaid kaks päeva pärast Eestist alistumist Nõukogude Liidu ultimaatumile ja mõni päev enne kommunistlikku võimuhaaramist, paluti Harrisel ilmuda järgmisel päeval rektori juurde aru andma Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalehes *Pravda* 27. mail ilmunud artikli asjus. 31. mai *Päevaleht* oli tsiteerinud *Pravdat*:

Samuti Tartu ülikool on paigaks, kus tehakse inglise pooldavat propagandat. Muide siin teenib inglise kaubakirjavahetuse õpetajana keegi Harris, kes tuli Tartu mõne aasta eest. Ta saab töötasu Inglismaalt. Harrise "õppetegevus" on koondatud peamiselt ülikooli õppejõudude läbitöötamisele ja andmete kogumisele N. Liidu üle ("Pravda"... 1940).

Ülekuulamisel seletas Harris, et peale ülikooli lektoritasu ei ole ta mujalt töötasu saanud, ka mitte Inglismaalt. Siiski teatas ta, et on ühekordsete summadena saanud Inglismaalt 112 naela 10 šillingit, kuid sellest on ta pidanud katma ka Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu külaliste Tartus vastuvõtmise kulud. Ta kinnitas, et ei ole teinud mingit "inglise sõbralikku ega Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu vastast ko[!]hustööd". Ka ütles ta, et pole kogunud mingeid andmeid Nõukogude Liidu kohta.²⁷

Ants Oras ütleb Harrise kohta oma raamatus *Eesti saatuslikud aastad 1939–1944*:

Ükski sõna neis süüdistustes, mis puudutasid juhitud sosituskampaaniaid ülikoolis, polnud teadagi tõsi. Kuigi inimesed vahetasid tõepoolest sageli arvamusi, nagu on kombeks igas demokraatlikus riigis. "Inglaste käsilane" Harris oli aktiivne ja andekas inglise ja Eesti vaheliste kultuurisidemete edendaja. Ta vihkas igasugust türranniat kui mürki ega salanud ka oma vastumeelsust igasuguste totalitaarsete meetodite suhtes. Nõukogude Liidu vastu ei olnud ta esinenud mingil erilisel poliitilisel moel ja Saksamaa kohta väitnud vaid seda, mis isamaalisele ja demokraatlikule inglasele ko-

²⁷Samas.

hane. [---] Harrisoni [p.o Harrise] pidamine “inglaste käsilaseks” ning ülikooli “propaganda pesaks” oli nii absurdne ja arutu, et sel sai olla vaid kindel eesmärk. See oli kindlasti üks neist omalaadsetest propagandistlikest võltsingutest, mille abil Moskva tavaliselt valmistas ette tähtsamaid poliitilisi operatsioone (2002: 43).

5. augustist 1940 pärinevad Harrise ning ta abikaasa ja tütre allkirjad Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu külalisraamatus.²⁸ Umbkaudu neist päevist peab pärinema ka Harrise kiri, milles ta kahetseb, et ei saa enam jätkata ühingu presidendina.²⁹ Ants Orase andmetel suri Harris kopsupõletikku enne, kui tal oli võimalik Eestist lahkuda. NKVD levitanud Harrise mustamiseks alusetuid kuuldusi, et ta olevat sooritanud enesetapu (Oras 2002: 73). Henry Harris suri 18. augustil 1940 Tartus.³⁰

Nagu eespool öeldud, kuulus Henry Harrise tegevuses keskne koht Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingule, kuigi ühingu algatajaks oli Ants Oras. Ühingu avamiskoosolek oli peetud 1. veebruaril 1931. aastal, ülikooli nõukogu kinnitas ühingu põhikirja 24. märtsil 1931.³¹

Põhikiri sõnastab ühingu eesmärgina anglosaksi kultuurist huvitatud eeskätt akadeemiliste eestlaste koondamise ning Inglise ja Ameerika kultuuri tutvustamise. Ühingu üritustest võisid osa võtta ka inimesed väljastpoolt ülikooli. Ühingu presidendiks valiti Ants Oras ja abipresidendiks Johannes Silvet. Aastail 1934–1940 oli ühingu president Henry Harris.³² Ühingusse kuulusid paljud tuntud inimesed, näiteks kunstnikud Voldemar Eller ja Jaan Jensen, filosoof ja hilisem rektor Alfred Koort, arstiteadlane, Tartu ülikooli rektor aastail 1920–1928 Henrik Koppel, kirjandusteadlane Daniel Palgi, bioloogiaprofessor Johannes Piiper, astronoom Taavet Rootsmäe, Riigikohtu prokurör Richard Rägo, ajaloopro-

²⁸RA, EAA.1857.1.18. Viimane sissekanne külalisraamatusse on tehtud 14. augustil 1940.

²⁹RA, EAA.2100.2.19.8.

³⁰Tema haud oli Raadi kalmistul 1946. aastal alles, kuid puudub nüüd Tartu kalmistute kaardirakendusest (vt Normann 2019: 1718).

³¹RA, EAA.2100.19.8.

³²Samas.

fessor Peeter Tarvel, poliitik ja õigusteadlane Jaan Tõnisson, poliitik Ilmar Tõnisson, õigusteadlane ja poliitik Jüri Uluots, meditsiiniprofessor Albert Valdes, üliõpilane Paul Saagpakk, kes hiljem sai tuntuks suure eesti-inglise sõnaraamatu koostajana, rahvaluuleteadlane ja diplomaat Oskar Kallas.³³

Ühing korraldas nii harivaid kui ka meelelahutuslikke üritusi. Näiteks 23. novembril 1932. aastal korraldati ülikooli aulas George Washingtoni mälestusõhtu tema 200. sünniaastapäeva puhul (Mälestati... 1932). 27. aprillil 1933 palus Ants Oras ülikooli valitsuselt luba Toomemäele tamme istutamiseks George Washingtoni juubeli mälestuseks.³⁴

Ühing korraldas inglise keele kursuseid täiskasvanutele ja lastele (nt Akad. Anglo-Eesti... 1938). Ka vahendas ühing Briti Välismaadega Suhete Loomise Nõukogu stipendiume. Neid said näiteks Southamptoni ülikooli juurde hilisem leksikograaf Paul Saagpakk ja hilisem koorijuht Jüri Variste (Akadeemilise... 1936). 200 naelsterlingi suurused stipendiumid inglise keele õpetajatele olid mõeldud õppimiseks Inglise ülikoolides või kolledžites (Neli... 1940).

Ühing korraldas ka mitmesuguseid üldkultuurilisi loenguid ja ettekandeid. Üheks ülesandeks peeti majandussidemete arendamist ja majandusteaduslike teadmiste levitamist.

Eesmärkide saavutamiseks tehti tihedat koostööd Suurbritannia saatkonnaga Tallinnas. 1935. aasta novembris külastas Tartut saatkonna asjur Wilfred Hansford Gallienne, kes võttis ühtlasi osa ühingu peoõhtust ja märkis üliõpilaste kohta:

[P]anin rõõmuga tähele, et siin üliõpilased kõnelevad inglise keelt, ning arvestades väheseid keele praktiseerimise võimalusi, arvan, et kirjanduslikult on nad veelgi tugevamad selles keeles kui suuliselt (Anglo-Eesti Ühingu... 1935).

Briti saatkond abistas ühingut nii raha kui ka raamatutega (Briti... 1936). Tallinnas avati 7. aprillil 1938. aastal esimest korda Eestis Inglise raamatu näitus "Inglise tänapäeva raamat",

³³ Samas.

³⁴ Samas.

mille korraldamisel oli lõõnud kaasa ka Akadeemiline Anglo-Eesti Ühing (Eestis... 1938). Suhted saatkonnaga ja sealt saadud rahaline abi olidki üheks põhjuseks, miks Nõukogude Liit süüdis-tas Henry Harrist 1940. aastal salakuulamise Inglismaa kasuks.

Meelelahutusliku poole pealt väärivad mainimist ühingu korraldatud peoõhtud Bürgermusses. Näiteks 1934. aasta novembris kanti ette katkend *Romeost ja Juliast* Ants Orase tõlkes. Kavasse kuulusid laulud solistide ja koguni ühingu segakoori esituses Richard Ritsingu juhatusel, instrumentaalpalad klaveril ja akordionil, deklamatsioonid ja tantsud ("Romeo ja Julia"... 1934). 13. novembril 1936. aastal toimus Vanemuises kontsertball, mille kontserdiosa oli pühendatud Inglise muusikale (Inglise... 1936), 1938. aastal toimus Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu kontsertball restoranis Sinimandria (Akadeemilise... 1938). 3. novembril 1937 korraldas ühing ülikooli aulas kontserdi, mille kavas olid peamiselt Eesti ja Inglise heliloojate tööd. Kontserdi sissetulek läks ühingu raamatukogu täiendamiseks (Oja 1937). Ühingu vahendusel käisid Tartus esinemas kirjanikud Robert Byron ja Rebecca West, Cambridge'i ülikooli majandusajaloo professor John Clapham, kunstiteadlane ja arhitekt Brian Cook, lauljanna Mary Hamlin, pianist John Hunt, viiuldaja Thelma Reiss ja Mount Everesti ekspeditsiooni juht Hugh Ruttledge.

Tegevuse jooksul paiknes ühing mitmes kohas Tartu kesklinnas (Gustav Adolfi 14–1, Gildi 1, Gustav Adolfi 14–3, Magasini 12–3) (vt nt Anglo-Eesti Ühingul... 1939).

Nii nagu teised akadeemilised organisatsioonid, suleti ka Akadeemiline Anglo-Eesti Ühing 1940. aasta augustis. Ants Oras pidi Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu asjus käima ülekuulamise NKVDs, kus ühingut nimetati "haisvaks Inglise salaluure koopaks" (Oras 2002: 74–75). Anne Lange kirjutab oma monograafias:

Eesti anglofiilid olid nii Nõukogude kui Saksa võimude julgeolekuteenistuste huviorbiidis ja ise sellest aru saades on Ühing oma pabereid targu hävitanud (2004: 285).

Sellest hoolimata on säilinud arhiivimaterjale, samuti on ilmunud rohkesti ajaleheartikleid, mis võimaldavad saada ülevaate ühingu mitmekülgsest ja energilisest tegevusest.

Kuigi rahvusülikooli esimene inglise keele lektor Jenny Leidig oli eestlane, olid nii professor Heinrich Mutschmann kui ka järgmised lektorid välismaalased. Esimeseks inglise filoloogia eesti rahvusest professoriks valiti Ants Oras (1900–1982), kes oli asunud Tartu ülikoolis õppima 1919. aastal kolmanda immatrikuleerituna. 1923. aasta kevadel kaitses Oras magistriväitekirja inglise filoloogias, 1923.–1924. aasta talvel õppis ta inglise ja romaani filoloogiat Leipzgis, 1925. aasta oktoobrist oli stipendiaat Oxfordis.³⁵

Ants Oras asus Tartu ülikooli õppejõuna ametisse 1928. aastal, läbides ajapikku kõik etapid ajutisest ülemääralisest õppejõust kuni professorini. Oma õppetööd kirjeldab ta samal aastal kirjas Friedebert Tuglasele:

Tuleb pidada kollanokalisi ülikooliloenguid ja valgustada hiiglahulka neitsipäid, üks kaunim ja poisilikum kui teine (tsit. Lange 2004: 120).

1928. aasta aprillist oli Oras uuesti Oxfordis ning juuni lõpul omandas *Bachelor of Letters*'i kraadi Inglise kirjanduse alal väitekirjaga *Milton's Editors and Commentators from Patrick Hume to Henry John Todd*. Kuigi *B. Litt.* oli kõrgetasemeline kraad, ei arvestatud seda siiski kohe ümber Tartu ülikooli doktorikraadiks. Vastav komisjon otsustas, et Orase doktoritöö vastab nõuetele, kuid soovis veel kollokviumi õiendamist suulise doktorieksamini ulatuses ja habilitatsioonitöö esitamist.³⁶ 1932. aastal sooritas Oras komisjoni ees kollokviumi ning esitas habilitatsioonitöö *The Critical Ideas of T. S. Eliot*. Talle otsustati anda inglise filoloogia alal eradotsendi õigused,³⁷ kuid see oli ikkagi koosseisuväline õppejõud.

³⁵RA, EAA.2100.2.97.

³⁶Samas.

³⁷Samas.

Õppejõukarjääri algul luges Ants Oras põhiliselt kursusi 19. ja 20. sajandi Inglise kirjandusest, millele hiljem lisandusid kursused Shakespeare'ist ja Inglise kirjandusest alates 16. sajandist. Alalise õppejõu koha loomine Ants Orasele kerkis päevakorda 1934. aastal. Filosoofiateaduskond leidis, et õpetus inglise filoloogia alal peab olema pidev ja küllaldane ning inglise keele tähtsus võib kavatsetava koolireformi mõjul isegi suurene-da. Sel otstarbel oli ette valmistatud kutseoskusega õppejõud — *B. Litt.* A. Oras, kes aga kavatses Tartu ülikoolist lahkuda, sest oli valitud Helsingi ülikooli dotsendiks. Komisjon nentis:

Säärane h-ra Orase lahkumine, mis väga tõenäoliselt võiks kujuneda jäädavaks, riivaks tugevasti Filosoofiateaduskonna huve. Kõigepealt ei saa üldse pidada normaalseks seda, et ülikooli õppejõul, kelle ettevalmistust teaduskond on taotlend kavakindlalt, eesmärgi kohaselt ja kelle koolitamiseks seejuures on kulutatud suuri, praeguses olukorras vaevalt hangitavaid summe, lastakse ära minna teise ülikooli teenistusse, püüdmata teda siduda Tartu ülikooliga. Sidumise tarve on aga käesoleval juhul veelgi nõudlikum seetõttu, et Inglise filoloogia professuuri täitjaks on teatavasti välismaalane, kes võimaluste avanemisel loomulikult tagasi läheb oma kodumaale (Saksamaale), nagu seesuguseid juhte Tartu ülikoolis juba küllalt olnud.³⁸

Komisjon tegi ettepaneku luua Orase jaoks “isiklik ülemäärane professor erakorralise professori kohustuste ja õigustega”. Kiitvalt mainiti tema *B. Litt.*-väitekirja ja habilitatsioonitööd ning rõhutati, et need on saavutanud ka rahvusvahelist tähelepanu. Samuti hinnati kõrgelt Orase tegevust Inglise ja Ameerika kirjanike tutvustamisel eesti lugejale ning tema ingliskeelseid esseid, mis tutvustavad eesti luulet ja proosat. Orase tõlgetest väärivat tähelepanu Shakespeare'i *Macbeth* (1929), George Bernard Shaw *Ini-mene ja üliinimene* (1924), Edgar Allan Poe *Valik luuletisi* (1931), Aldous Huxley *Nood koltunud lehed* (1933) ning George Gordon Byroni, P. B. Shelley, John Keatsi, Robert Browningu ja T. S. Elioti luule tõlked. Kinnitatakse, et “ta oma osavust on näidanud kummagi keele peenemategi varjundite valitsemises”.

³⁸Samas.

Järgmine samm Ants Orase ametiredelil oli tema kutsumine algul erakorraliseks ja siis korraliseks professoriks Heinrich Mutschmanni lahkumise tõttu Tartust 1938. aastal. Orase kohalemääramise komisjon hindas kõrgelt tema tõlkeid, eriti Shakespeare'i näidendite ja sonettide omi, ning ajakirjades ilmunud luuletõlkeid.³⁹ Oras täiendas end pidevalt välismaal, oli aktiivne PEN-klubi liige ja käis Eesti PEN-klubi esindajana rahvusvahelistel PEN-klubi konverentsidel Viinis (1929), Edinburghis (1934) ja Stockholmis (1939) (Hone 1990: 7).

Aastatel 1936–1943 oli Oras ühtlasi filosoofiateaduskonna seminariraamatukogu juhataja ning 1940. aasta teisest poolest juhatas ta ajaloo-keeleteaduskonna Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateedrit (samas).

Esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal teatas hariduse rahvakomissar Nigol Andresen 12. detsembril 1940. aastal Tartu Riikliku Ülikooli rektorile, millised õppejõud võivad TRÜs kinnitamata edasi töötada. Nende hulgas oli ka Ants Oras, kes meenutas:

Osa professoreid jäi oma kohast ilma ja neile tehti võimatuks uue töö saamine. Teisi jälle hoiatati, et nad säilitavad professori kohad ajutiselt ja kaotavad selle kohe, kui nende kohta tuleb kaebusi. Mind arvati viimaste rühma. Minu inglisesõbraliku mineviku pärast olin partei silmis ebausaldatav, nagu rektor mulle usalduslikult rääkis. See tähendas, et pidin olema eriti ettevaatlik (2002: 98–99).

Samast raamatust saab aimu ka õppetöö ümberkorraldusest Nõukogude esimese okupatsiooni ajal:

Mulle öeldi, et õppekavad peab koostama kõigis neis ainetes, mis kuulusid osakonna alla. Kui ma küsisin eeskujul, öeldi, et neid parasjagu hangitakse Leningradist ning et meil tuleb ise koostada ajutine õppeprogramm “marksismi-leninismi põhimõtete järgi”. [...] Kasutades mõningaid marksistlikke lauseid, hoidsime õppeaine suurelt osalt puhtana kõigest poliitilisest. Alles õppeaasta lõpul saabus mingil määral sobivat kirjandust, kuid siis olid juba

³⁹Samas.

muud asjad muutunud tähtsamaks ja küsimus õppeprogrammidest peaaegu unustatud (Oras 2002: 91–92).

Saksa okupatsiooni ajal asus ülikooli peahoonesse sõjaväekomandantuur. Ka Orasel oli probleeme sõjaväelastega, sest osa filosoofiateaduskonna raamatukogu ruume tuli loovutada sakslaste sõjaväekohtule (samas: 168). Sakslastes tekitanud rahva inglise sõbralik meeleolu isegi rohkem rahutust kui kommunistlike agentide tegutsemine (samas: 209). Oras väidab, et

[m]ustad nimekirjad olid siiski juba valmis ja spetsiaalselt anglofiilide jaoks mõeldud koonduslaager ehitamisel. Ka minul oli oma “saba” — isik, kes ei teadnud, et ma olin teadlik tema tegevusest. Ühes aruandes süüdistas ta mind akadeemilise noorsoo rikkumises, kuna ma külvan nende keskele inglissõbralikke baktereid (samas: 194–195).

Ants Oras põgenes Tartust koos abikaasaga ja vastupanuliikumise tegelase Jaan Otsaga 1. aprillil 1943. aastal (samas: 18, 197). Eestist lahkuda õnnestus neil mootorpaadiga alles 23. aprillil. Ants Orase üliõpilaste pooleli olevate seminari- ja proseminaritööde juhendamise ja eksamite korraldamise võttis üle Johannes Silvet, kes seega pidi asuma täitma professori kohuseid.

Oras jõudis kõigepealt Soome, sealt Rootsi kaudu Inglismaale ja edasi Ameerika Ühendriikidesse Floridasse. Ta leidis tööd inglise kirjanduse professorina Florida ülikoolis Gainesville’is. 1975. aastal nimetati ta Florida ülikooli auprofessoriks.

Eesti rahva saatusest ning oma elust Nõukogude ja Saksa okupatsiooni ajal kirjutas Ants Oras raamatu *Baltic Eclipse*, mis avaldati Londonis 1948. aastal. Autori täiendatud versioon ilmus soome keeles 1958. aastal, Jutta Eskeli tõlge eesti keelde *Eesti saatuslikud aastad 1939–1944* (Oras 2002) on tehtud viimase järgi.

Teine eestlasest inglise filoloogia õppejõud, kes töötas Tartu ülikoolis Eesti Vabariigi ja ka Teise maailmasõja ajal, oli Johannes Silvet (Schwalbe; 1895–1979).⁴⁰

Johannes Silvet oli hariduse saanud Tartu Õpetajate Seminaaris ja Tartu Õpetajate Instituudis, kus õppetöö toimus vene keeles.

⁴⁰Temast on põhjalikumalt juttu artiklis Anvelt 2020.

Olles keelte peale väga andekas, õppis ta iseseisvalt selgeks saksa, prantsuse ja inglise keele.⁴¹

Silvet astus Tartu ülikooli filosoofiateaduskonda õppima 1921. aastal ja lõpetas selle 1925. aastal magistrikraadiga. Juba enne ülikooli lõpetamist, 1924. aastal, hakkas ta õpetama inglise keelt Hugo Treffneri Gümnaasiumis ning töötas seal kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni Eestis.⁴² Töö kõrvalt täiendas ta oma praktilise inglise keele oskust korduvalt Inglismaal viibides.⁴³ Ülikooli võeti ta tööle inglise keele lektori kohusetäitjaks pärast Willy Ernst Petersi vallandamist. Silvet töötas ülikoolis osa 1931. aasta kevadsemestrist ja kogu 1931/1932. õppeaasta.⁴⁴ Aastail 1931–1939 oli ta ka inglise keele lektor Eesti Ringhäälingus. Inglise ja Ameerika kirjanduse propageerijana, kes avaldas uurimusi ja artikleid mitmes ajakirjas, oli ta pikemat aega PEN-klubi Eesti keskuse sekretär (Hone 1990: 14).

Johannes Silveti tähtsaimaks tööks Eesti Vabariigi ajal oli inglise-eesti sõnaraamatu koostamine. 1936. aastal valmis väike *Inglise keele põhisõnavara*. Tema suurim töö, *Inglise-eesti sõnaraamat*, ilmus esimest korda 1939/1940. aastal.

Silvet asus ülikoolis uuesti tööle pärast Nõukogude okupatsiooni algust 1940. aastal, esialgu vene keele õpetajana. 1941. aastast õpetas ta ka inglise keelt; 1943. aastal määrati ta inglise keele lektori kohale ja pärast Ants Orase põgenemist pidi täitma professori kohuseid.⁴⁵

Eesti Vabariigi aja suureks saavutuseks võib pidada inglise filoloogia kui eriala väljaarendamist Tartu ülikoolis. Alustati inglise keele õpetajate ettevalmistamist koolidele ja eesti õppejõudude väljaõpetamist ülikoolile endale. Pandi alus inglise keele ja kirjanduse teaduslikule uurimisele ning leksikograafilisele tööle. Selleaegsed inglise filoloogia suurkujud Ants Oras ja Johannes Silvet võtsid südameasjaks ka ingliskeelse kirjanduse vahenda-

⁴¹TÜR KHO, F 118, s 16.

⁴²Samas.

⁴³TÜR KHO, F 118, s 1.

⁴⁴RA, EAA.2100.2.1095.

⁴⁵RA, EAA.2100.2b.1095.

mise eesti lugejale. Okupatsioonide ja sõja tõttu tuli seda kõike aga hiljem uuesti alustada.

ANGLISTIKA TARTU (RIIKLIKUS) ÜLIKOOLIS 1944–1991

Pärast Nõukogude okupatsiooni algust 1940. aastal loodi nüüd ümber nimetatud Tartu Riiklikus Ülikoolis Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateeder, mille ülesanne oli ka inglise keele õpetamine. Saksa okupatsiooni tõttu kateedri tegevus katkes, teise Nõukogude okupatsioonaja algul 1944. aastal moodustati ülikoolis Lääne-Euroopa filoloogia kateeder. Inglise keele õppejõududeks said vanemõpetajad Marie Kreutzberg ja Salme Kirotar. 1945. aastal tulid kateedrisse tööle Arthur Robert Hone, Leopold Kivimägi ja Johannes Silvet, kes sai kateedri juhataja kohusetäitjaks.

Johannes Silvet on kirjutanud oma eluloos, et Nõukogude vägede lähenedes Tartule 1944. aastal suunasid sakslased Tartu ülikooli töötajad kaitsma silda üle Emajõe. Oma valvekorra ajal sai ta raskesti haavata ja Saksa väed võtsid ta taganedes kaasa. Sõja lõpuni ravis Silvet end Austrias, kust pöördus esimesel võimalusel 1945. aastal tagasi koju perekonna juurde. Ta jõudis Tartusse 30. septembril ja juba järgmisel päeval määrati ta Tartu Riikliku Ülikooli inglise filoloogia dotsendiks.⁴⁶ Nõukogude võim tunnistas Silveti magistrikraadi võrdseks kandidaadikraadiga. Talle taotleti ka professori kohta,⁴⁷ kuid seda Silvet siiski ei saanud.

Silveti inglise-eesti sõnaraamatu teine trükk ilmus seitsmes vihus 1948.–1949. aastal. Uutes ideoloogilistes tingimustes pidi Eesti suurim inglise keele leksikograaf võtma tõrjuva ja kriitilise hoiaku kogu oma varasema tegevuse suhtes nii sõnaraamatute koostajana kui ka Inglise ja Ameerika kirjanduse ja kultuuri tutvustajana ning tõlkijana. Uus aeg nõudis uut keelekasutust ja “imperialistlike kultuurinähtuste” räiget hukkamõistu nii sõnas kui kirjas.

⁴⁶RA, EAA.5311.134.140.

⁴⁷TÜR KHO, F 118, s 24.

Ajalehes *Noorte Hää* avaldati 25. mail 1950. aastal artikkel “Formalism ja kosmopolitismi nõiarings” (Tolga, Raudsep 1950), milles Silvetit süüdistati, et ta pole õppetöös piisavalt kasutanud Nõukogude allikaid ning tema käitumist võis tõlgendada kui mitte piisavalt nõukogudesõbralikku.⁴⁸

Johannes Silvet sai ülikoolis töötada 1. septembrini 1950, mil ta vabastati “koosseisude ümberkomplekteerimise tõttu”.⁴⁹ Nagu tol ajal tavaks, piisas inimesest lahti saamiseks süüdistada teda “kodanlikes igandites” oma töös. Süüdistuste ränkuse tõttu pidi ta seejärel töötama asendusõpetajana väikestes maakoolides (Ahja, Pala ja Nina).⁵⁰ Pärast Silveti vallandamist sai kateedri juhatajaks prantsuse filoloog Kallista Kann.

Silvetil õnnestus ülikooli tööle naasta alles 1956. aastal, mil ta määrati taas dotsendiks. Põhitöö kõrvalt koostas Silvet aastail 1956–1960 eesti-inglise sõnaraamatu käsikirja, kuid kirjasutamise aegluse tõttu ilmus raamat alles 1965. aastal. Inglise-eesti ja eesti-inglise sõnaraamatute kordustrukke andsid välja ka eesti pagulased Saksamaal, Rootsis ja Kanadas.⁵¹

Juba 1955. aastal alustas Silvet ettevalmistusi suure inglise-eesti sõnaraamatu uue, täiendatud versiooni avaldamiseks, mille kallal ta töötas kuni surmani.⁵² Raamat ilmus alles 1989. aastal, seega kümme aastat pärast autori surma. Peale oma sõnaraamatute täiendamise võttis Silvet osa kõrgkoolidele määratud inglise keele grammatika koostamisest (kaasautorid Leopold Kivimägi, Oleg Mutt, Laine Võsamäe-Hone). Selle 1. trükk ilmus 1962. ja 2. trükk 1968. aastal. Ka oli ta koos Richard Kleisi ja Eduard Vääriga osaline võõrsõnade leksikoni koostamisel, mille esimene trükk ilmus 1961. aastal.

⁴⁸Vt ka TÜR KHO, F 118, s 5.

⁴⁹RA, EAA.5311.134.140.

⁵⁰Samas.

⁵¹TÜR KHO, F 118, s 20, 42.

⁵²TÜR KHO, F 118, s 12.

1960. aastal läks Johannes Silvet pensionile, kuid täitis väiksemaid õppeülesandeid kuni 1976. aastani.⁵³ Silveti 80. sünnipäeva puhul ilmunud artiklis iseloomustab Oleg Mutt teda järgmiselt:

[E]ndiselt on ta erksa vaimu ja entsüklopeediliste teadmistega vestluskaaslane, kelle juttu saadab huumor ja sageli sädelev sõnamäng (1975: 318).

Kõige legendaarsem isik Nõukogude okupatsiooni aja inglise filoloogide hulgas oli kahlemata Arthur Robert Hone (1915–1972). Ta oli 1937. aastal lõpetanud Cambridge'i ülikooli romaani (prantsuse ja hispaania) filoloogia erialal. Hone oli polüglott, kes valdas vabalt inglise, prantsuse, hispaania, eesti ja vene keelt ning luges itaalia, hiina ja teistes keeltes. Tartusse tõi teda armastus eesti üliõpilase ja hilisema kirjaniku Aira Kaalu vastu. Arthur Hone oli Briti Kommunistliku Partei liige ning põgenes 1941. aastal Eestist Nõukogude tagalasse. Aira Kaalu vennapoeg Mati Kaal meenutab:

Arthur ütles, et tal on eluaeg saba taga olnud. Inglismaal kui kommunisil, sõjaeelses Eestis kui Inglise kommunisil ja Nõukogude Liidus kui oletataval Inglise spioonil.⁵⁴

1943. aasta jaanuarist kuni 1944. aasta detsembrini oli Hone Võõrkeelse Kirjanduse Kirjastuse vastutav toimetaja Moskvas. Seejärel asus ta vanemõpetajana tööle Tartu Riikliku Ülikooli Lääne-Euroopa filoloogia kateedris, kust 1950. aastal pidi lahkuma ettekäändega, et tema Inglismaal omandatud diplomeid ei olnud kinnitanud NSVL Kõrgema Hariduse Ministeerium.⁵⁵ Mati Kaalu sõnutsi:

Mingi jutu sees on läbi vilksanud, et Arthur põhimõtteliselt polnud nõus tegema niisugust tsirkust, et kirjutama uuesti dissertatsiooni ja seda siis jälle kaitsma ning et oli halbu inimesi, kes selles protsessis susserdasid.⁵⁶

⁵³RA, EAA.5311.134.140.

⁵⁴Mati Kaalu meilid Ilmar Anveltile 28. ja 29. märtsil 2020.

⁵⁵RA, EAA.5311.134.27.

⁵⁶Mati Kaalu meilid Ilmar Anveltile 28. ja 29. märtsil 2020.

Tänu suurele muusikahuvile (ta oli iseseisvalt õppinud mängima klaverit ja flööti) ning laialdastele teadmistele leidis Hone 1951. aastal tööd muusikaajaloo õpetajana Tartu Muusikakoolis ja Tartu Lastemuusikakoolis.⁵⁷ Seega läks tal paremini kui Johannes Silvetil, sest sai püsiva töökoha Tartus. Arthur Hone'i tütre Ellen Võsumaa sõnul oli selles tähtis osa muusikakooli direktoril Aleksandra Sarvel, kes ei kartnud Hone'i tööle võtta.⁵⁸

1956. aastal, kui tema kraadid olid juba kinnitatud, asus Hone uuesti õpetama ülikoolis, jätkates mõnda aega tööd ka Tartu Muusikakoolis.

22. juunil 1962. aastal valis ajaloo-keeleteaduskonna nõukogu Arthur Hone'i Lääne-Euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogია kateedri dotsendiks, millele lõplik kinnitus saabus Üleliidulisest Kõrgemast Atestatsioonikomisjonist (VAK) alles 1967. aastal.⁵⁹

Arthur Hone'i värvikas isiksus ja avar eruditsioon töid talle kaasa suure populaarsuse üliõpilaste ning Tartu kultuuritegelaste hulgas, nii et ta oli omamoodi legend juba eluajal. Vähe tähtis ei olnud ka see, et mitu aastakümnet oli Hone tegelikult ainuke välismaalane Tartus, millel oli sõjaväelennuvälja tõttu kinnise linna staatus, kus välismaalased ei tohtinud viibida. Trivimi Velliste sõnul mäletatakse filoloogide hulgas kaua

seda säravat, ülierudeeritud lektorit, kelle loengute vaimukas ja ehe sõnastus mõjutas õpilaste keelevõimetegi tegelikku arengut vist küll mitte vähem kui keeleõpingud ise (1987: 68).

Mati Kaal kirjutab:

Arthur oli ülimalt andekas, väga intelligentne ning lõpmata viisakas ja hea inimene. See oligi ilmselt põhjus, miks ta oli nii lugupeetud ja armastatud. Tartu vähemakadeemilise seltskonna silmis tegi teda tuntuks aga tema boheemlik-britilik elustiil, mis torkas

⁵⁷RA, EAA.5311.134.27.

⁵⁸Ellen Võsumaa suuline teade 26. jaanuaril 2019.

⁵⁹RA, EAA.5311.134.27.

kõigile tänaval jm. silma. Ka neile, kes teda ise otseselt ei tundnud.⁶⁰

Arthur Hone'i ja Aira Kaalu poliitiliste vaadete kohta ütleb Mati Kaal:

Jah, nad olid vist tutvunud Hyde Parki kõnekoosolekutel ja olid mõlemad üldiselt vasakpoolsete vaadetega, n.ö. teoreetilised marksistid, kuid samas omavahelistes vestlustes äärmiselt kriitilised selle suhtes, mida kujutas endast tegelikkuses Nõukogude Liit ja kogu see n.n. sotsialismileeri poliitika.⁶¹

Arthur Hone on inspireerinud mitut kirjanikku. Jüri Talvet kirjutas vahetult pärast Hone'i surma 1972. aastal talle pühendatud mälestusluuletuses muu hulgas:

Kuis lubada see maailm võib, et tema lahkus! [---] Kuis kaduda küll võiksid kullaterad, / mis pudenesid loengujutu vahel / ja mõtteis ühte sulasid kui ahel [---] Nüüd seletage: miks ei süda talu / me õpetaja lahkumise valu? (Talvet 1972).

Hando Runnel kirjeldab teda oma luulekogus *Punaste õhtute purpur* (1982: 30) järgmiselt:

SIIN ELAS ÜKS EESTIMAA INGLANE, / ma tundsin teda kaude. / Ta oli sündinud Inglismaal, / sääl lõpetand koolid c u m l a u d e. / Nüüd õpetas eestlasi Eestimaal, / ta mehemeel austajaid võitis, / kuis pimedal ajal jalgrattaga / siin taskulambiga sõitis.

Aira Kaal pühendas abikaasale luuletsükli kogus *Saaks kord seda imet veel vaadata* (1981) ja kasutas teda John Gatesi protüübina jutustuses *Saatuste vangla* (1950). Aastail 1982–1983 pani Kaal kirja jutustuse “Külma sõja invaliid”, mis avaldati ajalehes *Saarte Hääl* alles 2011.–2012. aastal (Kaal 2011–2012). Mõlemad jutustused on autobiograafilised, kuid eriti viimane, kus paljud seigad Aira Kaalu, Arthur Hone'i (jutustuses Rimmi ehk Richard Holmi nime all) ja tema teise abikaasa Laine Hone'i (Võsamäe) elust on selgesti ära tuntavad.

⁶⁰Mati Kaalu meilid Ilmar Anveltile 28. ja 29. märtsil 2020.

⁶¹Samas.

Lääne-Euroopa keelte kateeder õpetas ülikoolis kõiki n-ö lääne keeli. 1961. aastal moodustati iseseisev inglise filoloogia kateeder, mille ülesandeks oli nii inglise filoloogide ettevalmistamine kui ka inglise keele õpetamine üldainena kõigis teaduskondades. 1971. aastal anti viimane kohustus üle just selle jaoks rajatud võõrkeelte kateedril (Mutt 1979: 56).

Poliitilise, ideoloogilise ja kultuurilise surutise tingimustes oli inglise filoloogia õppejõudude ülesandeks peale praktilise keeleõppe ka õppematerjalide väljatöötamine kõigi kooliastmete tarvis. Kuna puudus ligipääs Inglise või Ameerika õppematerjalidele või oli see väga raske ning suruti peale venekeelseid õpikuid, asuti ingliskeelse õppe säilitamiseks looma oma materjale. Selle töö hõlbustamiseks uuriti kõrvutavalt inglise ja eesti keelt, et selgitada välja eesti emakeelega üliõpilaste raskused inglise keele omandamisel. Kateedri juures tegutses aastaid tõlketeooria ja -praktika vabatahtlik seminar. Suurt tähelepanu pöörati inglise keele õpetamise metoodika väljatöötamisele, sest enamik inglise filoloogia lõpetajaid asus tööle õpetajana. Kuna tööpõld oli avar, spetsialiseerusid õppejõud ühele või mitmele valdkonnale.

Aastail 1961–1978 juhatas kateedrit dotsent Oleg Mutt (1920–1986). Lapsepõlves oli ta elanud Ameerika Ühendriikides, kus ta isa Victor Mutt oli aastail 1924–1932 tegev diplomaadina New Yorgis ja Washingtonis. Pärast Eestisse tagasi tulekut lõpetas Mutt Jakob Westholmi Gümnaasiumi Tallinnas ja astus 1938. aastal Tartu ülikooli õigusteaduskonda.⁶² Ta õppis õigusteaduskonnas ka esimesel Nõukogude okupatsiooniaastal, kuid Saksa okupatsiooni algul ta õpingud katkesid. Pärast sõda palus Mutt end üle viia ajaloo-keeleteaduskonda, märkides avalduses rektorile:

[T]unnen, et olen leidnud ala, millele võiksin kõige kasulikumalt pühenduda.⁶³

Perekondliku tausta tõttu (isa Victor Mutt vangistati 1941. aastal ja hukati 1942. aastal Kirovis) oli tal muutunud poliitilises olukorras lootusetu õppida õigusteadust, eriti rahvusvahelist õigust,

⁶²RA, EAA.2100.1a.383.

⁶³RA, EAA.5311.1/50.103.

mis teda oleks peamiselt huvitanud, sest oli tahtnud saada diplomaadiks (Mutt 2009: 56).

Oleg Mutt lõpetas Tartu ülikooli inglise filoloogia erialal 1948. aastal, 1961. aastast oli ta filoloogiateaduste kandidaat Leningradi ülikoolis kaitsud väitekirjaga “Nimisõnade atribuutivse kasutamise tekkimisest ja arengust inglise keeles” (К вопросу о возникновении и развитии атрибутивного употребления существительных в английском языке). Temast sai karismaatiline lektor eriti inglise keele ajaloo alal. Mutt on avaldanud põhjalikke käsitusi inglise keele ajaloost ja selle piirkondlikest variantidest, germanistikast, foneetikast ja stilistikast.

Kuna Mutt oli saanud alghariduse USAs, tundis ta end inglise keeles kodusemalt kui eesti keeles. Mihkel Mutt kommenteerib:

Kuigi isa oli Tartus sündinud etniline eestlane, õppinud rääkima eesti keeles ning elanud kaheteistkümnendast eluaastast kuni surmani eestikeelses keskkonnas, ei olnud eesti keel tema n.ö. esimene keel. Nähtavasti oli tema puhul olnud määrav see, et isiksuse kujunemise ajal suhtles ta ohtrasti inglise keelt kõnelejatega. [...] Kirjutamisel eelistas isa alati inglise keelt, selles tegi ta oma märkmeid ja pidas ilmavaatluse ning aiatööde päevikut. Tema eestikeelsete artiklite (nt. “Eesti Looduses”) stiil on pisut kroonulik ja puisevõitu. Seevastu erakirjades voolab ta inglise keel peaaegu allikavee klassikalise selgusega (2009: 53–54).

Kolleeg Gustav Liiv on Oleg Muti 50. sünnipäeva puhul meenutanud:

Olime vist teise kursuse tudengid, kui meie juurde ilmus Oleg Mutt. Väliselt tagasihoidlik noormees (kelleks, muide, ta on jäänud siiani) üllatas meid kõiki oma sorava inglise keelega. Varsti üllatas ta meid veel oma tõsise töössesuhtumisega ja põhjalikkusega. Mõned aastad hiljem oskasime kõik inglise keeles vestelda ja eks oma eriala hakkasime ka tõsisemalt võtma, kuid Oleg Mutt oli meist ees, jäigi ette, rajas teed, ja temast sai eesti-inglise filoloogide tunglakandja (1970).

Ilmar Anvelti mälestuste järgi rääkis Oleg Mutt alati inglise keelt kõigiga, kes seda mõistsid. Sealjuures suhtus ta teiste keeleoskuse leebelt, kasutades hinnanguid “tolerably good” (talutavalt hea) ja “surprisingly good” (üllatavalt hea). Välismaale tea-

duskomandeeringusse sõitjad said tema käest venekeelseid tõendeid, mille tüüpiline sõnastus oli “отлично понимает, хорошо говорит и удовлетворительно пишет по-английски”.⁶⁴ Suurbritanniasse (Cambridge'i) sai Mutt esimest korda 1976. aastal. Sealt naastes ütles ta, et tal oli hea meel, et üheksakümmend protsenti sellest, mida sellal inglise filoloogia kateedris õpetati, oli õige (Anvelt 2000). See oli suur tunnustus kateedris tehtud tööle, kus hoolimata peaaegu täielikust otsesuhete puudumisest ingliskeelse maailmaga ja väga piiratud ligipääsust välismaistele õppematerjalidele oli siiski suudetud tagada õppijate väga hea keeleoskus ja kultuuri tundmine.

Oma jutu illustreerimiseks armastas Mutt loengutes ja kateedri koosolekutel sõnu ja väljendeid tahvlile kirjutada. Kuna kriidid olid väga rabedad, oli ta loengust tulles üleni kaetud valge tolmu nagu mölder. Võib arvata, kuidas see mõjus tema astmale. Vihmase ilmaga kandis Mutt alati kalosse ja jättis need kateedri ukse taha, nii oli teistel ikka näha, kas juhataja on tööl. Tema kodus Võru tänaval oli aed kaetud ühtlase pehme inglise muruga, nii et väravast sisse astudes polnud aru saada, kuhu poole peab minema hakkama (samas).

Elu lõpupoole tegi Oleg Mutt küllaltki palju tõlkeid eesti keelest inglise keelde. Peamiselt tõlkis ta teaduskirjandust, näiteks koos Arthur Hone'iga Endel Nirgi *Estonian Literature* (Tallinn, 1970, 1987), kuid ka ilukirjandusteoseid, näiteks Friedebert Tuglase novellikogumiku *Riders in the Sky* (Tallinn, 1982). Tema tõlgitud olid ka ajakirja *Eesti Loodus* ingliskeelsed resümee, mis aitasid kaasa ajakirja rahvusvahelisele levikule.

Oleg Mutt loobus kateedrijuhataja kohast 1978. aasta algul. Kirjas Johannes Silvetile 10. veebruarist 1978 ütleb ta, et oli lootnud olla kateedrijuhataja kakskümmend aastat, kuid halveneva tervise tõttu sai seda tööd teha vaid kuusteist ja pool aastat. Ta mainib ka, et administratiivne töö polnud talle kõige sobivam ja ta

⁶⁴Vn k mõistab inglise keelt suurepäraselt, räägib hästi ja kirjutab rahuldavalt.

on tänulik kolleegidele, kes olid nii mõistvad ja toetavad.⁶⁵ Mõnda aega jätkas ta siiski veel õppetööd.

Neil aastatel arendati inglise filoloogia kateedris välja mitu uurimissuunda. Leksikoloogiale spetsialiseerusid Gustav Liiv (1923–2008), kelle laiemaks erialaks kujunes maailmakirjandus ja kirjandusteadus, ning stilistikaõppejõud Urve Lehtsalu-Hanko (1926–2019). Nende ühistööna valmis mahukas *Inglise-eesti idioomisõnaraamat* (Tallinn, 1998). Urve Hanko oli ka viljakas ilukirjanduse tõlkija (nt Kingsley Amis, Charles Percy Snow, David Herbert Lawrence, John Irving, John Fowles, Thomas Hardy, Margaret Atwood, Harold Pinter, Herman Melville).

Suur samm edasi foneetika õpetamisel oli foneetikalabori rajamine keeltemajas Ülikooli 18a, mis sai inglise keele kateedri koduks. Oleg Mutt avaldas 1978. aastal õpiku *Inglise keele foneetika: Õpik eestlastele*. Foneetika õpetamisele spetsialiseerusid dotsent Nora Toots (1930), vanemõpetajad Hella Laan (1925–2011) ja Leili Kostabi (1942). Hella Laan avaldas ka õppevahendeid Suurbritannia kultuuriloo kohta.

Inglise keelt põhikeelena ja analüütilist lugemist õpetasid neil aastail põhiliselt dotsent Aino Jõgi (1922–2013), vanemõpetajad Helgi Pulk (1923–2012), Helgi Susi (1921–2011), Malle Laar (1938–2004), Amanda Kriit (1922–1997) ja Hilja Koop (1936).

Suure töö inglise keele õpetamise metoodika alal tegi ära vanemõpetaja Laine Hone (1926–2005). Püsiv väärtus on tema käsiraamatuil *Schoolroom Expressions* (Tallinn, 1965, 1969, 1971) ja *Some Typical Mistakes Occurring in Our Students' Written Papers* (I–III; Tartu, 1966–1973). Inglise keele kallakuga koolide loomisega 1960. aastail tekkis vajadus neile mõeldud alapäraste õpikute järele. Koostöös Ingrid Sotteriga (1925–2009) Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudist avaldas Laine Hone õpikud *Step 6*, *Step 7* ja *Step 8*; koos Amanda Kriidiga valmisid informatiivse lugemise õpetamiseks keskkooliõpikud *English Form 9* ja *English Form 10* ning koos Amanda Kriidi ja Dia Virkusega

⁶⁵TÜR KHO, F 118, s 76.

English Form 11 ja *English Form 12* koos juurdekuuluvate tööviikute, harjutustike ja õpetajate käsiraamatutega.

Grammatika õpetamisele keskendusid peamiselt dotsendid Leopold Kivimägi (1909–1988), Gunnar Kiviväli (1926–1977) ja Heino Liiv (1930). Leopold Kivimägi, Oleg Mutt, Johannes Silvet ja Laine Hone koostasid *Inglise keele grammatika* kõrgkoolidele (2., parand. ja täiend. tr Tallinn, 1968), mis oli tollal eesti õppijatele asendamatu käsiraamat.

Pärast Arthur Hone'i surma jätkas Inglise kirjanduse õpetamist dotsent Asta Luigas (1923–2009), kes 1981. aastal läks üle väliskirjanduse kateedrisse, kuid õpetas Inglise kirjandust inglise filoloogidele edasi. 1991. aastal kaitses ta Moskva Riiklikus Ülikoolis doktoritöö "Naturalismi probleemid 19. sajandi teise poole inglise proosas: George Eliot, George Moore, George Gissing, Arthur Morrison" (Проблемы натурализма в английской прозе второй половины XIX века: (Джордж Элиот, Джордж Мур, Джордж Гиссинг, Артур Моррисон)). Ta avaldas ka õppevahendeid Inglise ja Ameerika kirjanduse mitmest perioodist pealkirja all *A Short Student's Guide to Literature*.

Aastatel 1982–2015 õpetas Ameerika, Kanada ja Iiri kirjandust dotsent Reet Sool (1951), kes kaitses 1984. aastal Moskvast kandidaaditöö "Satiirilised tendentsid 20. sajandi 60.–70. aastate Ameerika romaanis" (Сатирические тенденции в американском романе 60–70 годов XX века). Reet Sool on avaldanud luulekogumikke nii eesti kui ka inglise keeles (*Õrn Morpheus / Sweet Morpheus* (2007); *Murdub äär / River Runs* (2001); *Jahe kuu* (1997, kõik Tallinn)).

Kui Oleg Mutt loobus tervislikel põhjustel kateedrijuhataja kohast, soovitas ta järglaseks dotsent Heino Liivi (1930) kui parimat õppejõudu, kelle kätte usaldada kateedri töö. Liiv oli keskkooli lõpuklassi õpilasena küüditatud 1949. aastal koos emaga Põlva vallast Siberisse (isa vangistati). Kõrghariduse omandas ta Irkutski Pedagoogilises Võõrkeelte Instituudis, mille lõpetas 1956. aastal. Naastes samal aastal Eestisse, töötas ta Võru I ja Tartu V keskkoolis võõrkeelte õpetajana. 1961. aastal kutsus Lääne-

Euroopa keelte kateedri juhataja Kallista Kann ta tööle ülikooli, kus Liiv oli esialgu inglise filoloogia kateedri õpetaja ja seejärel vanemõpetaja. Aastatel 1964–66 täiendas ta end Leningradi Ülikoolis. 1975. aastal omandas ta seal pedagoogikakandidaadi kraadi tööga “Inglise verbi ajavormide omandamine eestlastest üliõpilaste poolt kõrgkooli keeleõppe I kursusel” (Усвоение видо-временных форм английского глагола студентами-эстонцами на I курсе языкового вуза). 1978. aastal sai ta dotsendiks, aastatel 1978–1992 oli inglise filoloogia kateedri juhataja. Aastatel 1973–1976 ja 1985–1989 oli Heino Liiv filoloogiateaduskonna prodekaan, 1989–1990 dekaani kohusetäitja ning 1990–1992 romaani-germaani filoloogia osakonna juhataja.

Heino Liivi põhilised uurimisalad olid inglise keele õpetamise metoodika ja kontrastiivne grammatika. Ta on kirjutanud õpikuid, millest olulisemad on *Inglise keele õpik edasijõudnuile* (kaasautorid Linda Ariva ja Amanda Kriit; 1970), *Advanced English for the Estonian Learner* (I–II; kaasautor Nora Toots; 1978–1983), *Inglise keele grammatika* (kaasautor Ann Pikver; 1991), *Inglise keele grammatika keskkoolile* (kaasautor Ann Pikver; 1994, 1995, kõik Tallinn). Koostöös dotsent Juhan Tuldavaga arendasid nad välja eesti kvantitatiivse ja kontrastiivse lingvistika uurimisharu. Need tööd, mida ülikool avaldas oma toimetiste sarjades *Methodica* ja *Linguistica*, olid tuntud üle Nõukogude Liidu. Üldse on Heino Liiv avaldanud rohkem kui sada teadustööd.

Kui Heino Liiv sai inglise filoloogia kateedri juhatajaks, seadis ta endale kolm suurt eesmärki.⁶⁶ Esimeseks oli kateedri täiendamine uute õppejõududega ja nende kutseoskuse edendamine. Võõrkeelte kateedrist toodi üle Mall Tamm (1940–2020), Ülle Türk, Reet Sool ja Ants Aaver, ülikooli kirjastusgrupist Pilvi Rajamäe. Kohe pärast ülikooli lõpetamist jäeti kraaditaotlejate-na tööle Enn Veldi, Merit Ilja, Lauri Linask, Mae Veski, Piret Tergem ja Mati Limberg. Osa neist leidsid siiski varsti rakendust väljaspool ülikooli.

Teiseks eesmärgiks pidas Liiv Tartu kui kinnise linna staatuse kiuste suhete loomist välisülikoolidega, kasutades kõiki talle

⁶⁶Heino Liivi suuline teade 19. aprillil 2018.

kättesaadavaid võimalusi. Hoolimata riikliku julgeolekukomitee pidevast järelevalvest õnnestus tal säilitada suhted ameeriklastest kolleegidega, kellega oli tutvunud õpingute ajal Leningradis. Ta lõi sidemed Briti saatkonnaga Moskvas, kust sai üliõpilastele näitamiseks dokumentaalfilme. Nn perestroika saabudes ja vabamate olude tekkides õnnestus Liivil luua sidemeid Oxfordi, Londoni, Bristol, Manchesteri, Edinburghi ja Stirlingi ülikooliga Suurbritannias, Helsingi ja Jyväskylä ülikooliga Soomes, Bambergi ja Tübingeni ülikooliga Saksamaal ja Jaéni ülikooliga Hispaanias. Selle tulemusena tulid lühemaks või pikemaks ajaks kateedrisse kursusi lugema välislektorid. Üks neist oli kirjanik Aino Kallase ja Eesti saadiku Londonis (1922–1934) Oskar Kallase lapselaps, ajakirjanik Jemima Kallas. Lühikest aega töötas kateedris ka Andres Kasekamp, kes hiljem sai Balti uuringute professoriks Tartu ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudis.

Kolmandaks pidas Liiv oluliseks uute suundade juurutamist lingvistikas, et viia inglise keele õpetamise metoodika teaduslikule alusele. Koostöös Juhan Tuldavaga algatati kontrastiivse lingvistika, tekstilingvistika ja kvantitatiivse lingvistika uurimissuunad. Keskenduti kvantitatiivsele tekstianalüüsile, et objektiivselt hinnata õpikute tekstide raskust.

Heino Liivi algatusel viidi viienda kursuse üliõpilaste erialapraktika läbi Moskvas, kus üliõpilased said külastada inglise keele erikooli ja koguda materjali diplomitöö jaoks üleliidulises võõrkeelse kirjanduse raamatukogus. Poliitilise surutise ja tensesuuri tingimustes oli selline trükisõna Tartus kättesaamatu.

On märkimisväärne, et ükski inglise filoloog õpetanud kateedrite juhataja nõukogude perioodil — Johannes Silvet, Kallista Kann, Oleg Mutt ega Heino Liiv — ei olnud NLKP liige. Ka oli Nõukogude Liidus väga erakordne, et üliõpilased kirjutasid kursuse- ja diplomitöid inglise keeles ning et teoreetilisi eriaineid õpetati inglise keeles.

Kokkuvõttes võib selle ajajärgu suurimaks saavutuseks pidada ilmselt seda, et vene keele tohutu surve kiuste säilis inglise filoloogia kateedris ingliskeelne keskkond ja õpiti oma õppejõudude koostatud ingliskeelsete materjalide põhjal, õppejõud suht-

lesid üliõpilastega inglise keeles ka loenguvälisel ajal. Lisaks tegutses Helgi Pulga ja hiljem Enn Veldi juhendamisel inglise keele klubi, mis korraldas üritusi ülikooli peahoones asunud kohvikus Sophokles.

Heino Liiv ja mitmed staažikad õppejõud läksid töölt kateedris pensionile, kui ülikoolis kehtestati õppejõudude vanusepiiriks 65 aastat (Jõesaar 1996).

ANGLISTIKA ISESEISVUSE TAASTANUD EESTI VABARIIGI TARTU ÜLIKOOLIS

Aastatel 1992–2014 oli inglise filoloogia kateedri korraline professor Krista Vogelberg (Poolakene; Soomere; snd 1955). Ta on lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli 1979. aastal ja asunud kohe tööle kateedrisse, algul laborandi, seejärel õpetajana ja vanemõpetajana, 1989. aastast dotsendina. 1986. aastal omandas ta pedagoogikakandidaadi kraadi Moskva Riiklikus Lingvistikaülikoolis (tollal Moskva I Võõrkeelte Instituut) väitekirjaga “Täiendtestide [*cloze tests*] kasutamine võõrkeeleõpetuses” (Использование тестов восстановления в обучении иностранным языкам), mis käsitleb võõrkeelte õpetamise metoodikat. Heino Liivi loodud koostöösidemetega abil õnnestus Vogelbergil kogu 1990. aasta töötada õpetaja-teadurina Londoni ülikoolis (School of Slavonic and Eastern European Studies). Uute võimaluste avanedes pärast Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamist täiendas ta end rakenduslingvistikas 1993–1994 Fulbrighti stipendiaadina Kalifornia ülikoolis Los Angeleses, 1996. aastal International Research & Exchanges Boardi (IREX) stipendiaadina Illinois' ülikoolis Urbanas, tõlkimise ja tõlkeõpetuse alal 1996. aastal Edinburghi ja Strathclyde'i ülikoolis Šotimaal ning aastatel 2000 ja 2001 Århusi Kõrgemas Ärikoolis Taanis ja Jyväskylän ülikoolis Soomes.

Krista Vogelbergi peamisteks uurimissuundadeks kujunesid pragmaatika, diskursusanalüüs, psühholingvistika, kultuuriuuringud (amerikanistika, britannistika), kvantitatiivne ja rakenduslingvistika. Eriti on teda huvitanud Ida-Euroopa amerikaniseerumise iseärasused, viisakusteorია eesti-vene-inglise võrdleva

ainese põhjal, kultuurisituatsiooni vastastikmõju mehhanismid vestluskäitumises ja testi konstruktvaliidsuse (võime mõõta teatud psüühilist omadust) määramine. Teadustöid on tal kogunud ligikaudu sada. 1997.–1998. aastal töötas Vogelberg Euroopa Nõukogu moodsate keelte keskuse uurimisdirektorina Grazis Austrias. Külalisõppejõuna on ta pidanud loenguid Jyväskylä ülikoolis Soomes, Groningeni ülikoolis Hollandis, Leuveni katoliiklikus ülikoolis Belgias ja Indiana ülikoolis Bloomingtonis ning Kalifornia osariigi polütehnilises ülikoolis USAs. Aastal 1998–2010 oli ta Tartu ülikooli filosoofiateaduskonna germaani-romaaniloloogia osakonna juhataja. Inglise filoloogia kateedri üliõpilastele luges Vogelberg loengukursusi pragmaatikast, kultuuridevahelisest kommunikatsioonist, teadustöö metodoloogiast, tõlketooriast, keeleoskuse mõõtmisest, inglise keele teooriast ja inglise keele ajaloost.

Üks meeldejääv hetk Krista Vogelbergi õppejõutegevuses oli Shakespeare'i *Hamleti* lavastamine oma esimese kursuse keelerühmaga 1986/1987. õppeaastal, mida käidi esitamas ka Vilniuse ülikoolis. Kuna inglise filoloogidel oli võimalus kasutada žurnalistika kateedri telestuudiot, on säilinud lavastuse videofilm.

Murrangulistel 1990. aastatel näitasid elavat huvi inglise keele õpetamise vastu Eestis üles USA, Suurbritannia, Kanada ja Iiri Vabariigi saatkond ning Briti Nõukogu (The British Council). Koostöö hõlbustamiseks nendega rajati Krista Vogelbergi algatusel kateedri juurde mitu keskust, mis korraldasid konverentse, vahendasid välisõppejõude ja avaldasid publikatsioone.

Kõigepealt asutati 1993. aastal Põhja-Ameerika Uuringute Balti Keskus. Esimese Fulbrighti stipendiaadina oli aastaks Eestisse saabunud professor George Eisen Kalifornia osariigi polütehnilisest ülikoolist Pomonas. Krista Vogelberg on meenutanud, et Eisenilt pärineski idee, et loodav keskus võiks suurema rahvusvahelise koostöö huvides hõlmata kõiki kolme Balti riiki. Keskuse loomist toetasid jõuliselt tollased prorektorid Jaak Aaviksoo ja Peeter Tulviste, keskest oli väga huvitatud ka USA saatkond Eestis ja eriti saatkonna kultuurisektsioon USIS (United States Information Service). Keskuse avamisest võttis osa USA tollane saadik Eestis Robert Frasure, kes hukkus kaks aastat hiljem

Jugoslaavias ja kelle nime keskus ka mõnda aega enne tegevuse lõppu kandis. Keskuse kaudu toetas USIS rahaliselt Ameerika-uuringute väljaarendamist Tartu ülikoolis nii konverentside rahastusega, keskuse liikmete enesetäiendamisabirahadega kui ka raamatuannetustega. Kateedri 1990. aastatel loodud raamatukogu täiendas märkimisväärselt USISe raamatukogu, kui see institutsioon Tallinnas saatkonna juures suleti ja raamatud keskusele annetati. Keskuse olemasolu hõlbustas õppejõudude vahetust USA ja Kanadaga ning inglise filoloogia kateedri õppejõudude enesetäiendamist USAs ja Kanadas mitmesuguste stipendiumide ja programmide abil. Seati sisse suhted Ameerika Uuringute Põhjamaade Assotsiatsiooniga (Nordic Association of American Studies), mille konverentsidel said eestlased nüüd osaleda ja mille liikmed võtsid osa amerikanistika konverentsidest Tartus. Keskus oli loodud erialadevahelisena, et läheneda Ameerika-uuringutele võimalikult hõlmavalt. Selles osas erines Tartu amerikanistika märkimisväärselt USA enda traditsioonist, mis keskendus kitsalt klassi-, rassi- ja sootemadele. Tartu lähenemine tulenes siinses keeleõppes kesksest maiskonnaloo traditsioonist, mille piires püüti anda keele kultuuriareaalist võimalikult ülevaatlilik pilt. Nii oligi algul kavandatud teaduskondadevaheline kõrvaleriala programm, mis hõlmas nii Põhja-Ameerika ajalugu, haridust, geograafiat, majandust, seadusandlust, ajakirjandust, USA ja Kanada kirjandust ja kultuurilugu ning mis eeldas koostööd ajaloolaste, geograafide ja majandusteadlastega. Küllalt kiiresti jäi aga kogu selle kõrvaleriala raskus inglise filoloogia kateedri kanda, sest nii juristidel, ajaloolastel kui ka geograafidel tekkisid teisedki võimalused. Peale inglise filoloogia kateedri õppejõudude, kes lugesid kursusi neid huvitavatel amerikanistikateemadel, sai keskuse programm aastate jooksul olulist täiendust Fulbrighti stipendiaatide-külalisõppejõudude abil, kes vastavalt oma huvialadele lisasid eri aspekte keskuse tegevusse.⁶⁷ Usutavasti oli neist õppejõududest kõige meeldejäävam Jeffrey Hanson Santa Barbarast Kalifornias, kes peale huvitavate kursuste, mida ta kahe aasta jooksul luges, oli ise kui sarmikas tegelane *Santa Barbara*

⁶⁷ Andmed Krista Vogelbergi isiklikust arhiivist.

teleseriaalist, mis noil aastatel siinmail laineid löi. Amerikanistika keskust juhtisid kogu selle tegevuse vältel Krista Vogelberg presidendina ja Raili Põldsaar (Marling) tegevdirektorina.

Amerikanistika keskuse loomisega algas ühtlasi kateedri traditsioon korraldada igal aastal esinduslikke rahvusvahelisi teaduskonverentse. Nende seeria avas 1994. aastal rahvusvaheline Tartu Põhja-Ameerika uuringute konverents “Vaated Ameerikale Balti kontekstis” (Visions of America: The Baltic Context), millele 1995. aastal järgnes teine pealkirjaga “Euroopa amerikaniseerumine — müüt või tegelikkus” (Americanization of Europe: Myth or Reality?). Kuna 1995. aastal asutati kateedri juurde ka Eesti Briti Uuringute Keskus, siis otsustati korraldada amerikanistika ja britannistika konverentse üle aasta vaheldumisi. Nii toimus kolmas amerikanistika konverents “Ühishuvide selgitamine” (Mapping the Common Ground) 1997., neljas “Navigeerides kultuuriruumide vahel” (Negotiating Spaces) 1999., viies “Puutepunktid” (Points of Convergence) 2001., kuues “Põhja-Ameerika — kultuurideülene vaade” (North America: A Transcultural View) 2003. ja seitsmes “Põhja-Ameerika — pinged ja lahendused” (North America: Tensions and (Re)solutions) 2005. aastal.

Algusest peale oli ühtlasi eesmärgiks avaldada konverentsikogumike seeria, millest pidi välja kasvama inglise filoloogia kateedri oma teaduslik ajakiri. See sai algul nimeks *Cultural Studies Series* ja hiljem *The Estonian Journal of English Studies*. Ühtse kaanekujundusega seerias avaldati kateedris tehtava amerikanistika, britannistika ja kanadistika uurimistöö tulemusi. Algu oli paljutõotav, sest nii nagu konverentse, toetasid saatkonnad rahaga ka trükiseid. Kui see toetus mitmesugustel poliitilistel ja ideoloogilistel põhjustel aja jooksul kadus, sest saatkondade rõhuasetused liikusid inglise keele õppe järeleaitamiselt muudesse valdkondadesse, ei suutnud kateeder seeriat ise enam käigus hoida. Avaldada jõuti neli amerikanistika- ja viis britannistikakogumiku, üks kanadistika number ja üks lingvistika erinumber.

Kanada uuringud Tartu ülikooli juures said institutsionaalse kuju 1992. aastal. Pisut vähem kui neli kuud pärast Kanada uuringute Läänemere riikide võrgustiku loomist Lundis 15. mail asutati

8. septembril 1992 Helsingis Eesti Kanada Uuringute Assotsiatsioon (EKUA). Kanada-uuringute institutsionaliseerimisel Eestis oli keskne koht Põhjamaade kolleegidel, kes aitasid ühendada Kanada-huvilisi Eestis. Samuti andsid nad teaduskirjandust ja konverentsidel osalemise toetust. Assotsiatsiooni auliikmeks valiti Mari Peepre-Bordessa, Kanada eestlane, kes õpetas Kanada kirjandust Helsingis.⁶⁸ EKUA eesmärk on edendada Kanada uurin-
guid Eestis, koondada kõiki Eesti Kanada-uurijaid ning soodusta-
da nende erialasuhteid ja tegevust rahvusvahelisel tasandil. Rah-
vusvahelise koostöö eelisvaldkondadeks on konverentside korral-
damise ja kirjastamiskoostöö Põhjamaade, Läti ja Leedu Kanada
uuringute assotsiatsioonidega.

Kanada uuringute teadus- ja õppetöö toimus esmalt Tartu Üli-
kooli Põhja-Ameerika Uuringute Keskuse, hiljem Kanada Uurin-
gute Keskuse egiidi all. Kui 1990. aastatel oli Kanada uuringute
areng järjepidev, kuid aeglane, siis uue aastatuhande algul hakkas
see jõudsalt edenema. Peale Kanada uuringute konverentside olid
Kanada teemad alati kavas ka Põhja-Ameerika ja Briti uuringute
konverentsidel. Et anda Tartu ülikooli Kanada-uuringutele nende
sisule vastav vorm, otsustas inglise filoloogia õppetool luua alates
1. novembrist 2004 eraldi Kanada Uuringute Keskuse (Centre for
Canadian Studies). Kanada uuringute keskus on tegutsenud töö-
korraldusliku üksusena tänapäevani, koondades Kanada uurijaid
ja koordineerides sellise teadustöö kõiki aspekte.

Kanada uuringute Tartu konverentside traditsioon algas
1992. aasta kevadel Kanada-päeva konverentsiga (*Canada Day*),
millele järgnesid samasugused 1998. ja 2002. aastal. Alates järg-
misest, 2004. aasta konverentsist “Kodu ja maapagu” (*Home and
Exile*), on neid nimetatud rahvusvahelisteks Kanada-uuringute
Tartu konverentsideks ning neid on peetud korrapäraselt iga kol-
me aasta järel, sest 2002. aasta suvel sõlmiti kokkulepe Leedu,
Läti ja Eesti Kanada-uuringute assotsiatsioonide vahel korralda-
da alates sama aasta sügisest igas riigis toimuvaid Kanada uurin-
gute konverentse rotatsiooni põhimõttel. Järgnesid konverentsid
“Maailm Kanadas, Kanada maailmas” (The World in Canada,

⁶⁸Eva Reinu teade.

Canada in the World, 2007), “Unustamine ja mäletamine” (Forgetting and Remembering, 2010), “Transnatsionalism, transkultuuratsioon, transmediatsioon ja tõlge: Kanada ja võrdlevad kontekstid” (Transnationalism, Transculturation, Transmediation and Translation: Canadian and Comparative Contexts, 2013), “Rahvuse ja kultuuri kujutlemine: Nelikümmend viis aastat mitmekultuurilisust” (Imagining Nation and Culture: Forty-five Years of Multiculturalism, 2016). 2019. aastal korraldati üheksas rahvusvaheline Kanada-uuringute konverents “Tulevikuvisionid” (Visions of the Future).

Tähtsaim koostööpartner Kanada uuringute alal on alates 1992. aastast olnud Kanada suursaatkonna Tallinna esindus, kelle toetus on teinud võimalikuks konverentside korraldamise, artiklikogumike väljaandmise ning ilu- ja teaduskirjanduse hankimise inglise filoloogia kateedri/osakonna raamatukogule. Kanada välisministeeriumi rahastatud Rahvusvahelise Kanada Uuringute Nõukogu stipendiumid andsid mitmele õppejõule võimaluse Kanada-alase ainekursuse või teadusartikli jaoks Kanadas materjali koguda. Rahvusvaheline koostöö jätkub ka Põhjamaade Kanada-uurijatega. 2013. aasta augustis loodi sidemed Rahvusvahelise Quebeci-uuringute Assotsiatsiooniga Kanada kirjanike külaskäikude korraldamiseks. Algusest peale on Kanada uuringute suunda energiliselt vedanud assistent Eva Rein, kes õpetab ka Kanada kirjanduse erikursusi. Eri aegadel on kanadistika kursusi läbi viinud veel Reet Sool, Ilmar Anvelt ja Krista Vogelberg.

1995. aastal loodi koostöös Suurbritannia saatkonna ja Briti Nõukoguga inglise filoloogia kateedri juurde Eesti Briti Uuringute Keskus (The Estonian Centre for British and Overseas Studies), et tutvustada nii Briti emamaa kui ka Rahvaste Ühendusse kuuluvate riikide kultuuri. Keskuse loomisel olid aktiivselt tegevad Briti Nõukogu esindaja Colin Campbell ja kateedri juurde tööle asunud šotlane Gordon Leman. Nii nagu amerikanistika keskuse puhul, oli siingi kavas pakkuda üliõpilastele britannistika kõrvaleriala. Gordon Lemani kanda jäid Šotimaa ajalugu ja kirjandust käsitlevad kursused, dotsent Reet Sool keskendus Iiri-uuringutele, lektor Berk Vaher tutvustas üliõpilastele Briti ajakirjandust ja allkultuure, lektor Pilvi Rajamäe elu Inglise maahäärberis, ühtlasi

on mitu õppejõudu (Pilvi Rajamäe, Ene-Reet Soovik, Katri Sirkel, Enn Veldi jt) lugenud Inglise kirjandust ja keelevariante käsitlevaid erikursusi. Erinevalt teistest keskustest sai Briti Uuringute Keskus ka oma ruumi vanas keeltemajas Ülikooli 18a, mida noil vaestel aegadel aitas remontida ja sisustada Suurbritannia saatkond. Keskuse kogu olmasolu vältel olid selle juhid Krista Vogelberg ja Pilvi Rajamäe.

Britannistika keskus korraldas samuti üle aasta rahvusvahelisi teaduskonverentse. Esimene neist, "Briti uuringute õpetamisest: Teemad, materjalid, meetodika ja testimine" (Teaching British Studies: Topics, Materials, Methodology, Testing, 1996), peeti juba aasta pärast keskuse asutamist. Järgnesid "Uus Britannia: Mineviku pärand ja tuleviku ülesanded" (New Britain: The Heritage of the Past and the Challenge of the Future, 1998), "Briti uuringute õpetamine kohalikul tasandil uuel aastatuhandel" (The British Studies in the New Millennium: The Challenge of the Grassroots, 2000), "Kuidas määratleda inglaslikkust" (Defining Englishness, 2002), "Suurbritannia Euroopa ja Ameerika vahel" (Britain between Europe and America, 2004) ja "Piire ümber joonistades" (Redrawing Boundaries, 2006).

Uuele õppekavale ülemineku tõttu otsustati 2002/2003. õppeaastast amerikanistika ja britannistika kõrvaleriala liita amerikanistika-britannistika kõrvalerialaks mahuga 60 ainepunkti. See osutus üliõpilaste hulgas väga populaarseks, üle 80% inglise filoloogია üliõpilastest valis järgmise kümne aasta jooksul just selle kõrvalerialaks. Ka teiste teaduskondade üliõpilaste seas võeti see soojalt vastu. Ülikooli üldise struktuurireformi ning maailma keelte ja kultuuride kolledži loomise tõttu õpetati amerikanistika-britannistika kõrvaleriala täismahus viimati 2012/2013. õppeaastal. Õppejõudude arvu vähendamise tulemusena on see praeguseks kahanenud üheks 24-ainepunkti andvaks valikmooduliks. Sellegipoolest on ka nüüd üliõpilastel võimalik kuulata Eva Reinu loenguid Kanada tänapäevakirjandusest ja Pilvi Rajamäe kursusi William Shakespeare'ist, Briti impeeriumist, Briti maalikunstist selle kuldajal ja elust Briti maahäärberis.

Nii amerikanistika kui ka britannistika keskuse tegevus hääbus käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpuks. Saatkondade

eelistused nihkusid mujale, sest inglise keele õpe oli Eestis heal järjel ja nad olid õppejõudude koolitusse juba oma panuse andnud. Briti Nõukogu orienteerus ümber teistele valdkondadele, olles enne oma raamatukogu sulgemist annetanud suurema osa sellest britannistika keskusele. Eesti Euroopa Liitu astumisega avanesid uued võimalused rahvusvaheliseks koostööks.

Kateedrist kasvas välja ka praegune tõlkeõpetuse ja -uuringute osakond. Esialgu oli võimalik kirjalikku ja suulist tõlget õpida kõrvalerialana, õppejõududeks vanemõpetajad Mall Tamm ja Malle Laar. Ajal, mil Eesti valmistas Euroopa Liitu astuma, suurenes järsult vajadus väljaõpetatud tõlkide ja tõlkijate järele. Seetõttu loodi vastavad magistriõppeprogrammid: suuline tõlge 1999. aastal ja kirjalik tõlge 2001. aastal. Esialgu olid suulise tõlke õppejõud Mall Tamm ja Malle Laar, kirjalikku tõlget õpetasid Kaja Kährik, Terje Teesalu ja Meelis Leesik, hiljem Ilmar Anvelt, Krista Kallis, Piret Rääbus ja Reelika Saar. 2009. aastal otsustati suulise ja kirjaliku tõlke õppekava ühendada tõlkeõpetuse õppekavaks, kuigi tegelikult jätkus üliõpilaste vastuvõtt ja õppetöö kummalgi erialal eraldi. Kirjaliku tõlke programmi juht oli aastatel 2010–2015 Ilmar Anvelt, suulise tõlke programmi juht vene filoloog Katrin Karu. Koos maailma keelte ja kultuuride kolledži rajamisega loodi 2015. aastal eraldi tõlkeõpetuse ja -uuringute osakond, mida juhatab saksa filoloog Terje Loogus.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist korraldati ka vähenenud vajaduse tõttu vene keele õpetajate järele kateedri juures aastatel 1992–2014 kaheaastaseid ümberõppekursusi kutseta inglise keele õpetajatele, et leevendada inglise keele juhtivaks võõrkeeleks tõusmisega tekkinud inglise keele õpetajate põuda, andes neile ettevalmistuse tööks põhikooli inglise keele õpetajana. Kursused olid algselt osa Briti Nõukogu keeleõpetuse toetamise programmist kolmes Balti riigis, kuid jäid hiljem Eesti haridusministeeriumi rahastada. Kursustel õpetati inglise keelt, grammatikat, foneetikat, kultuuri ja kirjandust ning õpetamise metoodikat; suures osas sarnanes see bakalaureuseõppe programmiga ja andis lõpetajatele õiguse astuda magistrantuuri.

Aastatel 1997–2012 (viimane vastuvõtt) toimus ka inglise filoloogia bakalaureuseõpe kaugõppevormis Avatud Ülikoolis,

mis oli väga populaarne nii ümberõppe lõpetanute kui ka juba töötavate õpetajate hulgas, kes soovisid oma kutseoskust veelgi täiendada.

Muutus ka kateedri nimi. 2008. aastani saame rääkida inglise filoloogia kateedrist ehk õppetoolist. Ülikooli uuele struktuurile üleminekuga 2008. aastal nimetati kateeder inglise filoloogia osakonnaks, mis kuulus filoloogiateaduskonna germaani, romaan- ja slaavi filoloogia instituudi alla. Rahastamise vähesuse tõttu ei osutunud instituut elujõuliseks, kuigi selleks tegid instituudi kõik liikmed suuri jõupingutusi. Üleülikooliliste rahastusskeemide tõttu, mis pidevalt muutusid ja olid humanitaaria suhtes selgelt ülekohtused oma kallutatud koefitsiendisüsteemiga, võeti ette uus suur reorganiseerimine. Alates 1. jaanuarist 2016, mil ülikooli uue struktuurireformi käigus liideti filosoofiateaduskond, usuteaduskond ja Viljandi Kultuuriakadeemia ühiseks humanitaarteaduste ja kunstide valdkonnaks, kuulub nüüdse nimega anglistika osakond maailma keelte ja kultuuride kolledži alla. Reformi käigus viidi anglistika osakonna koosseisu ka senise keeltekeskuse inglise keelt kui üldainet õpetavad õppejõud. Seega võime mõnes mõttes kõnelda inglise filoloogia kateedri/osakonna kui ainult eriala õpetava selge indentiteediga üksuse muutumisest eelkõige kohaks, kus on koos ülikoolis inglise keelt õpetavad inimesed, kellest osa õpetavad inglise filoloogia õppekava aineid ja teised inglise keelt kui üldkeelt kogu ülikoolis. Ka on üliõpilaste arvu vähenemise tõttu ja rahaliselt raskete aegade tulles võrreldes umbes kümne aasta taguse ajaga rohkem kui poole võrra kahanenud inglise filoloogia õppekava õpetavate õppejõudude arv.

Pärast Eesti iseseisvuse taastamist asus inglise filoloogia kateedris tööle palju noori õppejõude, kes on praeguseks leidnud rakendust mujal. Pragmaatikat on õpetanud Piibi-Kai Kivik, fonetikat Eva-Liina Asu ja Kärt Vahtramäe, tekstianalüüsi ja akadeemilist kirjutamist Pille Põiklik ja Katri Sirkel, kes õpetas ka ümberõppijatele Suurbritannia ajalugu ja kirjandust. Kaua aega õpetasid kateedris Ene-Reet Soovik Briti tänapäevakirjandust ja Berk Vaher Briti allkultuure ning uut meediat. Didaktikat õpetas hulk aastaid Piret Kärtner.

Praeguseks pensionile läinud õppejõududest õpetas sel ajal lektor Ilmar Anvelt ingliskeelsete maade ühiskonda ja kultuuri, Ameerika kunsti, Ameerika vähemusrahvaid, Kanada ühiskonda ja kultuuri ning erikursust inglise-eesti eksitussõnadest. Kirjaliku tõlke magistriõppe programmis tegutses ta programmijuhina ja õpetas majanduskeele tõlget. Ta on mitme sõnaraamatu koostaja või toimetaja.

Praegu töötavad anglistika osakonnas järgmised inglise filoloogia õppekava õpetavad õppejõud. Emeriitdotsent Enn Veldi õpetab inglise keele ajalugu; ta on ka mitme sõnastiku autor. Assistent Ülle Türk õpetab Suurbritannia ühiskonda ja kultuuri, akadeemilist kirjutamist, didaktikat ja keeleoskuse mõõtmist. Lektor Pilvi Rajamäe õpetab inglise keelt kõnelevate maade ajalugu, Inglise kirjandust ja valikkursusi William Shakespeare'ist, Briti impeeriumist, Briti maalikunstist ja arhitektuurist. Assistent Eva Rein õpetab tekstianalüüsi ja valikkursusi Kanada kirjandusest. Teoreetilist ja praktilist tõlget õpetab lektor Katiliina Gielen. Lektor Reeli Torn-Leesik õpetab inglise keele struktuuri ja foneetikat, praktilist grammatikat ja inglise keele variante. Lektor Jane Klavan õpetab samuti grammatikat ja ühtlasi digilingvistikat. Assistent Natalja Zagura õpetab didaktikat, koordineerib õpetajakoolitust ning on anglistika bakalaureuse- ja magistriõppe programmijuht. Professor Raili Marling on keskendunud diskursuse analüüsile ja soouuringutele, lisaks õpetab ta Ameerika kirjandust ja kirjandusteooriat. Alates 2012. aastast on ta inglise filoloogia (nüüd anglistika) osakonna juhataja ning on ka maailma keelte ja kultuuride kolledži doktoriõppe koordinaator. 2018. aastal valiti ta anglistika professoriks.

Maailma keelte ja kultuuride kolledži direktori Kersti Lepajõe sõnul loodi kolledž selleks, et edendada võõrkeelte õpetust ja luua sünergiat erialade vahel, ühendades nende oskusteabe. Tema sõnul on inglise filoloogial kui erialal Tartu ülikoolis endiselt tulevikku, sest pädevaid inglise filolooge on alati vaja, isegi kui inglise keelest on nüüdseks Eestis saanud üldosatatav keel.⁶⁹ Kuigi inglise keele oskus suhtlustasandil on saanud tavaliseks, ei teki

⁶⁹Kersti Lepajõe suuline teade 13. mail 2019.

tasemel erialaspetsialisti iseenesest, vaid ta vajab ka tänapäeval tõsist ja järjekindlat erialakoolitust.

Tartu ülikool on andnud Eesti ühiskonnale tuhandeid inglise keele õpetajaid, kes on hoidnud ülal inglise keele õppe kõrget taset aegade ja olude kiuste, samuti hulga tõlkijaid ja tõlke, kes on vahendanud maailma meile ja meid maailmale. Inglise filoloogia eriala lõpetanute hulgas on aga palju ka neid, kes on saavutanud edu teistel aladel, kuigi ka seal on spetsialisti tasemel inglise keele oskus olnud neile töös kas hädavajalik või märkimisväärselt kasuks tulnud. Pole näiteks üllatav, et mitmed inglise filoloogid on olnud edukad (välis)poliitikas ja diplomaatias, kus keelteoskus on eriti tarvilik. Kuna tegemist on filoloogilise erialaga, on loomulik, et paljud lõpetanud on saanud tuntuks kirjanikuna. Üheks tugevaks innustajaks inglise keele õppimisel on ikka olnud ingliskeelne muusika. Meie vilistlaste hulgas leidub ka neid, kes on valinud professionaalse muusiku tee.

Sajale aastale inglise keele õppele Tartu ülikoolis tagasi vaadates on teekond olnud muljetavaldav. Hoolimata heitlikest aegadest ja raskuste kiuste on suudetud hoida inglise keele õpet kõrget tasemel ja pidevalt edasi arendada. Algselt siinmail küllaltki eksotilisest keelest, mille õpetamiseks pidi kaugetelt maadelt spetsialiste otsima, on saanud esimene võõrkeel nii koolides kui ka tavakasutuses. Sellesse on Tartu ülikooli inglise filoloogid andnud väärrika panuse.

Kirjandus

- A k a d . A n g l o - E e s t i Ühingu inglise keele kursused. 1938. — *Postimees*, nr 18, 19. I, lk 7
- A k a d e e m i l i s e A n g l o - E e s t i Ühingu kontsertball "Sinimandrias". 1938. — *Postimees*, nr 313, 18. XI, lk 9
- A k a d e e m i l i s e A n g l o - E e s t i Ühingu stipendiaadid Inglismaale: Inglise noorsoo huvi Eesti vastu. 1936. — *Postimees*, nr 171, 29. VI, lk 4
- A k t s i o o n lektor W. E. Peters'i vastu. 1931. — *Üliõpilasleht*, nr 1, lk 15
- A n g l o - E e s t i Ühingu hoogus pidu. 1935. — *Postimees*, nr 326, 29. XI, lk 7

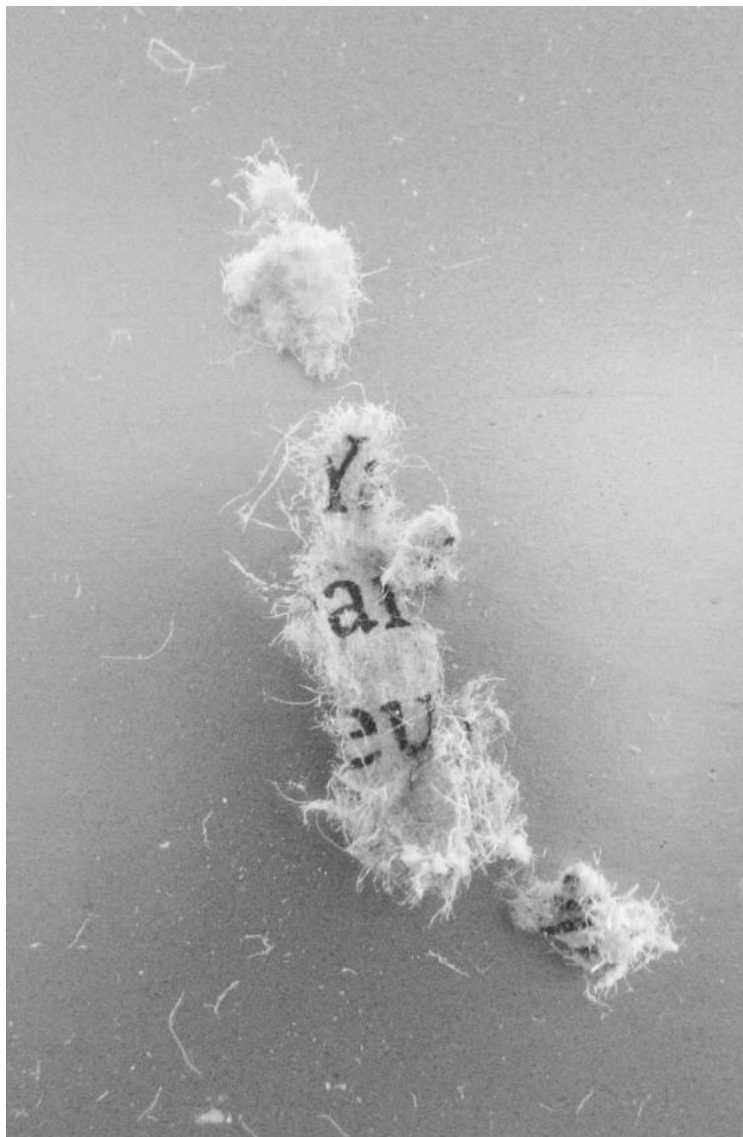
- Anglo-Eesti Ühingul uued ruumid. 1939. — *Postimees*, nr 105, 19. IV, lk 8
- Anvelt, Ilmar 2000. A fragmentary portrait of Oleg Mutt: (6 May 1920 Tartu – 19 February 1986 Tartu). — *EATE Newsletter*, No. 17, pp. 3–4
- Anvelt, Ilmar 2020. Johannes Silvet — legendaarne leksikograaf. — *Akadeemia*, nr 4, lk 667–711
- Ariste, Paul 2008. *Mälestusi*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- Briti toetus Tartu Anglo-Eesti Ühingule: W. H. Gallienne viibis Tartus. 1936. — *Postimees*, nr 157, 13. VI, lk 7
- Eesti korraldatakse inglise raamatunäitus Näitus Tallinnas ja Tartus filmitakse “Eesti Kultuurfilmi” poolt. 1938. — *Postimees*, nr 90, 1. IV, lk 3
- Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde ka-
va. 1919–1940. — [Vt dspace.ut.ee/handle/10062/362](http://Vt.dspace.ut.ee/handle/10062/362)
- Hone, Laine 1979. Inglise keele õpetajate ettevalmistamisest Tartu Ülikoolis. — *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi VII: (TRÜ ajaloo komisjoni materjalid)*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 59–73
- Hone, Laine 1990. Inglise filoloogia ja inglise keele õpetamine Eesti Vabariigi aegses Tartu ülikoolis. — *Methodica 1990: Вопросы содержания и методики обучения иностранным языкам. (Tartu Ülikooli toimetised 900.)* Tartu: Tartu Ülikool, lk 5–18
- Inglise muusika õhtu. 1936. — *Postimees*, nr 308, 14. XI, lk 9
- Jenny Leidig 70-aastane. 1933. — *Postimees*, nr 206, 3. IX, lk 7
- Jenny Leidig †. 1935. — *Postimees*, nr 164, 19. VI, lk 7
- Jõesaar, Anu. 1996. Ülikool saadab 40 töötajat pensionile. — *Eesti Päevaleht*, nr 17, 23. I, lk 4
- Kaal, Aira 2011–2012. Külma sõja invaliid. — *Saarte Hääl*, nr 230, 29. XI, lk 6 – nr 116, 15. VI, lk 6
- Kasarusamatuse keele vähese tundmise pärast?: Dr. Petersi kiri toimetusele. 1931. — *Postimees*, nr 31, 1. II, lk 7
- Lang, Anne 2004. *Ants Oras*. (Eesti kirjanikke.) Tartu: Ilmamaa
- Levitski 1903 = Биографический словарь профессоровъ и преподавателей Императорскаго Юрьевскаго, бывшаго Дерптскаго, университета за сто лѣтъ его существованія (1802–1902). Томъ II. Подъ редакціей Г. В. Левицкаго. Юрьевъ. [Vt dspace.ut.ee/handle/10062/17434](http://Vt.dspace.ut.ee/handle/10062/17434)
- Lii, Gustav 1970. Oleg Mutt 50. — *Tartu Riiklik Ülikool*, nr 16, 8. V, lk 4

- Lõbu, Terje 2019. Enesekeskne lektor Willy Ernst Peters. — *Tuna: Ajalookultuuri Ajakiri*, nr 2, lk 149–156
- Matkur, Atso 1982. Mälestuskilde Rakvere Õpetajate Seminarist. — *Bülletään: Eesti Õpetajate Keskuhingu Häälekandja*, nr 30. Stockholm, lk 35–43
- Mutt, Mihkel 2009. *Mälestused II: Võru tänav. Lapsepõlv*. Tallinn: Fabian
- Mutt, Oleg 1975. Leksikograafia vanameistri juubel: Johannes Silvet 80. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 318–319
- Mutt, Oleg 1979. Anglistika arengust Tartu Ülikoolis. — *Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi VII: (TRÜ ajaloo komisjoni materjalid)*. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 51–59
- Mälestati Ameerika vabadusvõitlejat. 1932. — *Postimees*, nr 277, 25. XI, lk 5
- Neli stipendiumi õpetajatele Inglismaal. 1940. — *Postimees*, nr 5, 6. I, lk 7
- Normann, Herbert 2019. Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XVI. — *Akadeemia*, nr 9, lk 1705–1728
- Obózrenije 1901–1918 = *Обозрѣніе лекцій въ Императорскомъ Юрьевскомъ Университетѣ 1901–1918*. Vt dspace.ut.ee/handle/10062/203
- Oja, Eduard 1937. Eesti ja Inglise muusikaõhtu. — *Postimees*, nr 300, 5. XI, lk 9
- Ora, Ants 2002. *Eesti saatuslikud aastad 1939–1944*. Tlk Juta Eskel. Tallinn: Olion
- “Pravda” poliitilistest meeleoludest Eestis. 1940. — *Päevaleht*, nr 143, 31. V, lk 2
- “Romeo ja Julia” ning “Old Black Joe”. 1934. — *Postimees*, nr 317, 19. XI, lk 7
- Runnel, Hando 1982. *Punaste õhtute purpur*. Tallinn: Eesti Raamat
- Shelley, Philip Allison 1936. Benjamin Beresford, Literary Ambassador. — *PMLA*, Vol. 51, No. 2, pp. 476–501. Vt www.jstor.org/stable/458066?seq=1#page_scan_tab_contents
- Talvet, Jüri 1972. Arthur-Robert Hone'i mälestuseks. — *Tartu Riiklik Ülikool*, nr 20, 16. VI, lk 4
- Tender, Tõnu 2018. Emakeele tulevik sõltub meist endist. — *Postimees*, nr 302, 29. XII, lk 8

- The Rev. — Beresford. 1800. — *German Museum, or Monthly Repository of the Literature of Germany, the North and the Continent in General. Vol. 1 for the Year 1800.* London, pp. 12–13
- Tolga, H., L. Raudsep 1950. Formalismi ja kosmopolitismi nõia-
ringis: Tartu Riikliku Ülikooli kirjanduskateedrite töö puudustest. —
Noorte Hää, nr 123, 25. V, lk 2–4
- Tõnisson, Jaan 1929. Inglise keel esimeseks võõraskeeleks meie
koolides: Jaan Tõnissoni kõne riigikogus. — *Postimees*, nr 47, 17. II,
lk 4
- Velliste, Trivimi 1987. Arthur Robert Hone, Eestimaa inglane. —
Meie Tartu. Koost. Tiit Matsulevitš. Tallinn: Periodika, lk 65–68
- Verzeichnis der von 1sten August 1803 zu haltenden halbjährigen
Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat. Vt dspace.
ut.ee/handle/10062/369
- Verzeichnis der vom 1sten Februar 1804 zu haltenden halb-
jährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat.
Vt dspace.ut.ee/handle/10062/369
- Verzeichnis der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Dor-
pat. 1891–1900. Vt dspace.ut.ee/handle/10062/371
- Ülikooli lektori lubamatu ülalpidamine: Üliõpilaste protest.
1931. — *Vaba Maa*, nr 24, 29. I, lk 6

ILMAR ANVELT (1949) on lõpetanud Tartu Ülikooli inglise filoloogia erialal 1976, kirjaliku tõlke magister 2001. TÜ laborant, õpetaja ja lektor 1972–2016, õpetas peamiselt ingliskeelsete maade ühiskonna ja kultuuri ning tõlkeõpetusega seotud aineid, ühtlasi tõlkeõpetuse programmijuht 2010–2015. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “*American dream* või omakultuur: Eesti tudengite suhtumisest Ameerikasse” (1998, nr 2, lk 355–361), “Nunavut — innuittide oma territoorium” (1999, nr 2, lk 372–378), “Jaanipäevast Eestis ja Kanas” (2001, nr 6, lk 1213–1221) ja “Johannes Silvet — legendaarne leksikograaf” (2020, nr 4, lk 667–711) ning järgmised tõlked: Roman Jakobson, “Verbaalne suhtlemine” (1989, nr 7, lk 1487–1502), Ilmar Tammelo, “Ellu jääda ja edasi minna” (1990, nr 6, lk 1313–1344; nr 7, lk 1521–1552; nr 8, lk 1761–1792; nr 9, lk 1985–2016; nr 10, lk 2205–2218), J. Hillis Miller, “Kriitik kui peremees” (1991, nr 6, lk 1212–1226), Hans Sloane, “Kiri Peterburi Teaduste Akadeemiale” (2009, nr 4, lk 764–765); ühtlasi *Akadeemia* ingliskeelsete kokkuvõtete tõlkija.

PILVI RAJAMÄE (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli inglise filoloogina, õpetajana ja tõlgina 1983, magistrikraad 1997, doktorikraad 2007. TÕ kirjastusgrupi inglise keele toimetaja ja inglise keele õpetaja võõrkeelte kateedris 1983–1985, a-st 1985 täiskohaga õppejõud inglise filoloogia kateedris (praegune anglistika osakond), Eesti Briti Uuringute Keskuse tegevjuht 1995–2006, Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni rahvusvahelise kirjandusteadusliku ajakirja *Interlitteraria* inglise keele toimetaja a-st 1996.

JEVGENI ZOLOTKO. Tolm VII (2020)

LUULET

Mariela Cordero

Tõlkinud Jüri Talvet

AVALIK IHU

Ma ei elagi mingil maal, elan lõhutud
ihus
mis taltsana lebab
aplail varemeil
ja hingab sisse põletatud päevade suitsu.

Ma ei elagi mingil maal, elan õieta
ihus
mis hingetõmbepaota
talub vastset vägistatu
lakkamatuid
võppeid.

Ma ei elagi mingil maal, elan ihus
mis kubiseb pussnugadeks
ihutud luudest
millega verejanutseja
ründab keda tahes
kes sõandab

Cuerpo público. — La flor azul. — Psique o la sublime fatalidad. — Las jaurías. — La vía húmeda. — Morir es cambiar. — Para amar la cicatriz. Avaldame autori loal.

Luulet

külvata õrnust
ta rüüstatud pinda.

Sel ihul
on tundmata kõik
mis ei ole muserdus,
aina lahtine haav
ja riisuja lõust.

Ma ei elagi mingil maal, elan röövitud
ihus
mis tantsib tapatalgutega
ja tiinena näruseimast
hagijast
suudab ilmale tuua vaid surma.

Ma ei elagi mingil maal, mu asupaik on avalik ihu
mis on nii armetu
et mu põguski jalaaste
teeb talle valu
ja mu lootusesosin on talle piin.

Kägardun
ta imetillukesse vagurasse
piirkonda mida roiutab
muinasjutt
ta iidsest ilust
neelates
ta kasina soojuse osakesi.

Püsin seal kägaras
lootes et koidik
üllatab meid mõlemat —
ihu milles ma asun ja mindki —
tõendusega
et oleme suutnud

pärast pikka
hagijate ööd
elama jääda.

SINILILL

Novalisele

Jälitad üksnes sõõrjat sosinat
täpset jälge mida moonutab eksinud vesi
lõhnavat tüve mis silitusest haihtub
kauget tõrvikut mida armastavad varjud.

Su ahastus on mahe ilma et ise seda teaksid,
see tuksub sinus,
ablas sinilill mida sa nii väga piirad.

PSYCHE EHK ÜLEV FATAALSUS

Puude ja hingede lugemise oskus
paiskas ta tooresse pagulusse.

Aed mida ta kompab valdas teda,
eikellegi himur pilv kuulus talle.
Ihu seitsme muljuva naeratuse järel
armastab ta elajat kes purustab maailma
seda kes süstib tuld ja surmaheitlust
kelle puudutus on püha ja kelle ilu veritseb.

Ta armastab mahedat ja hirmsat looma nimega Arm.

HAGIJAD

Kui tallasid esmakordselt
põhja mineva kuningriigi pinda
unustasid ära
oma päritud märgid.
Sa ei unustanud pilku üles tõsta
et manada taevast
ja ise täis ihu ja mulda
hiilisid mööda aina väljarändel
tähtede
haaramatust kaardist.
Vana usk kisti maha
ega võetud enam eal kuulda
su mõradeta moraali
lakkamatut hingust.
Sa paljunesid
sisselõigete ja rebestuste
võõruspeol.
Sa jooksid järele hagijaile.
Nüüd
pole sul nimegi.

MÄRG TEE

Oled ringtants
naha ja hävingu õõtsumine.
Iga mehehakatise kombel oled näljas.
Põlastad abielurikkujast Eevat,
kartlikku Kuud
mis peidab end Päikese

ja kauge Isise eest
kes upub ära iseenda
salapärasesse vette.
Su ainus usk
on kõhu aplus.
Vallatud olla
seks et vallata.

SURRA TÄHENDAB MUUTUDA

Sa surid,
sa ei pudene laiali
lõputul laadal.
Maskid varisesid maha,
lärm vakatas kukkumisest.
Olevused keda pidasid õmmelduks
oma päevade külge
on kollased laialivalguvad laigud.
Hääl mida armastasid
on vahelesegamise kaja.
Nägu mida armastasid
on hall ja kauge abstraktne teos
mis armutult mureneb koost.
Ja su plekke täis mürast
läbini saastatud elu
on nüüd helendav-puhas tühjus.

ARMİ ARMASTADA

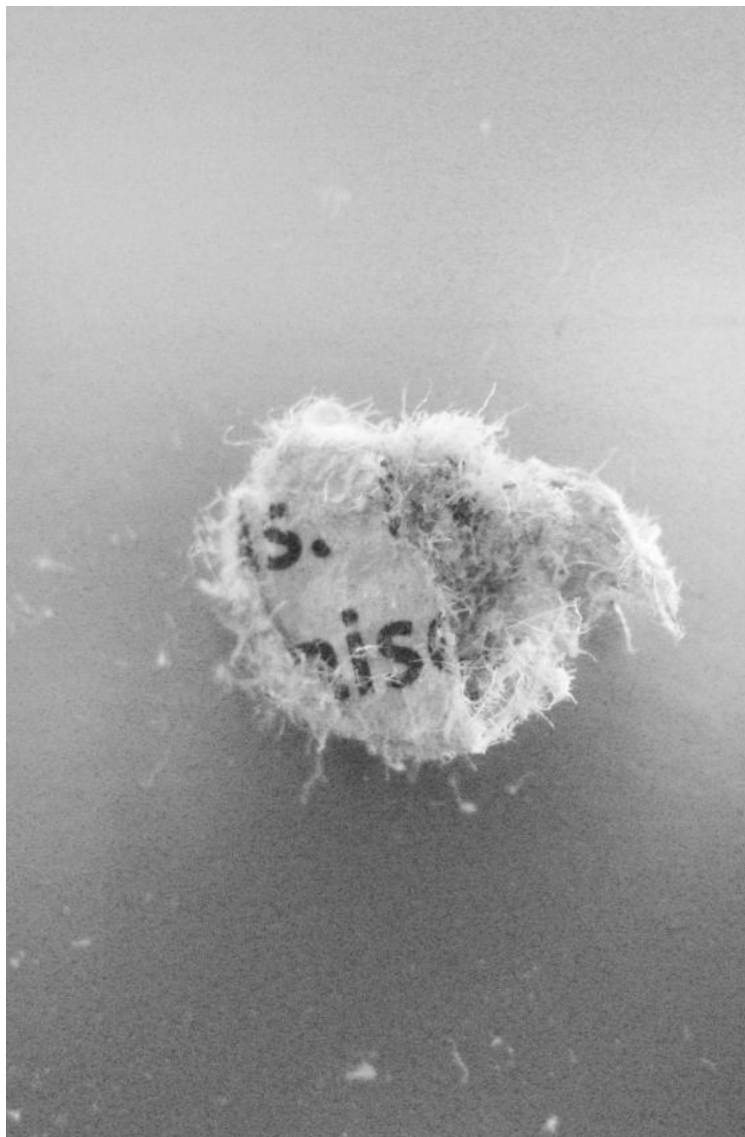
Halastamatu käsi
sorib su tähenduses
põgusa piinani.

Kriibib kuni tärkab punane tihnik
hävitab halastuse vähimagi kuma.

1984. aastal Venetsueelas Valencias sündinud MARIELA CORDERO sai Carabobo ülikoolist advokaadidiplomi, kuid on tegutsenud peamiselt vabakutselise luuletajana, tõlkijana ja kunstnikuna. Ta on avaldanud luulekogud *Kahtluse ihu* (El cuerpo de la duda; Caracas: Ediciones Publicarte, 2013), *Tõeline põleng* (El idéntico incendio; Maracaibo: Ediciones Movimiento Poético, 2015) ja *Muundus on maa mida armastad* (Transfigurar es un país que amas; Miami: Editorial Dos Islas, 2020). Tema luuletusi on tõlgitud paljudesse keeltesse ja teda on esile tõstetud rahvusvahelistel luulekonkurssidel nii Ladina-Ameerikas kui ka Euroopas.

Siin tõlgitud luuletustest on “Sinilill”, “Psyche ehk ülev fataalsus” ja “Armi armastada” ilmunud kogus *Tõeline põleng*, ülejäänud kuuluvad käsikirjalisse kogusse *Hagijate kulg* (El curso de las Jaurías).

J. T.

JEVGENI ZOLOTKO. Tolm VIII (2020)

LAASTE

Daniel Wisser

Tõlkinud Anne Arold

SOE

Pärast seda, kui 4. jalaväerügemendi kapral Spoerhase oleks ühel laskeharjutusel peaaegu ohvitseri tentsikut tulistanud, õnnekombel aga üksnes tolle vöörihma külge kinnitatud leivakotti tabanud, suunati ta rügemendi rahuaja koosseisus soojendusistujate ridadesse. Oktoobrist maini tuli tal koos ülejäänud 300 kuni 350 soojendusistujaga kolm tundi enne publiku sisselaskmist ooperiteatri saalis istuda, et ruumi soojendada. Spoerhase ei hoolinud ooperist, ta koguni ei talunud eriti ooperilaulu, nii et soojendusistujana muusikast ilmajäämine teda ei häirinud. Ta ei ajanud kaaslastega juttu ega püüdnud teiste vestlusi pealt kuulata. Spoerhase lihtsalt istus. Temal polnud sest kõigest sooja ega külma. Ja umbes kahe tunni pärast hakkas ka soe.

Warm. — Entzündung. — Regen. — Joseph und Joseph. — Frage. — Kein Wort für Blau. — Marsch. — Gans. Vt Daniel Wisser. *Kein Wort für Blau: Erzählungen*. Wien: Klever Verlag, 2016, S. 73–75, 13, 19, 76, 7, 27; Milch. — Wolf. Vt Daniel Wisser. *Unter dem Fußboden: Erzählungen*. Wien: Klever Verlag, 2019, S. 108, 110; © Klever Verlag. Lood “Jääkaru” (Eisbär), “Kardin” (Vorhang), “Tartu” (Dorpat) ja “Tipuvallutuse kordamine” (Bergbesteigungswiederholung) on tõlgitud käsikirjast. Avaldame autori ja kirjastuse loal; lood on valinud autor.

PÕLETIK

Mitte keegi ei ole ilmutanud istumisel suuremat kannatlikkust kui mustjalg-indiaanlased, kes pidid ühe Montana põhjaosas Kanada piiri ääres asuva reservaadi suletud koolis kunstnik Winold Reissile modellideks olema. Reiss, kes maalis indiaanlastest tuhandeid portreid, manitses oma modelle pidevalt kannatlikult istuma ja mitte liigutama. Enamik mustjalg-indiaanlasi soovis, et Reiss võinuks Karlsruhesse jäädagi, selle asemel et tulla Montanasse indiaanlasi maalima, kuid otsest vastupanu nad talle siiski ei osutanud. Ainult üks indiaanlane, kanalipuhastaja Kollane Hirv, kes kannatas pikkade modellitundide tagajärjel sabakondi kroonilise põletiku all, tõusis ühel päeval vaikides püsti, lahkus kunstnik Reissi raevuka protesti saatel klassitoast ja reservaadist ega tulnud enam kunagi tagasi.

VIHM

Viis laevahukku, sealhulgas Titanicu põhjamineku, kaks lennuõnnetust, kolm autoavariid ja ühe rongiõnnetuse, oli Alvin Kelly enda sõnul vigastuste ja muhkudeta üle elanud, kui ta 21. juunil 1930 Atlantic Citys 38 meetri kõrguse lipuvarda otsa tõusis, et purustada lipuvarda otsas istumise maailmarekord, mille ta ise oli püstitanud. 1177 tunni ehk 49 päevaga ületas Kelly, kes oli endale võtnud nimeks Laevahuku Kelly, oma varasema rekordi rohkem kui kaks korda ja 9. augustil võtsid enam kui 20 000 uudishimulikku pealtvaatajat ta lipuvardast laskumisel juubeldustega vastu. Kui 22 aastat hiljem, 1952. aasta 12. oktoobril Kelly surnukeha 51. tänavalt leiti, ei tuntud teda esialgu ära. Märkmiku vahelt, mida Kelly mantlitaskus kaasas kandis, leiti mõned ajaleheväljalõiked tema lipuvarda-istumise rekorditest, samuti üks käsikirjaline märkus, mis kõlas nii: “20 613 tundi oma elust olen ma istunud lipuvarda otsas, neist 1400 vihma käes.”

JOSEPH JA JOSEPH

Kaks Aafrika päritolu köögiviljamüüjat said kohalikeks kuulsusteks, kui nende kohta hakkas levima jutt, et nad on vennad ja et nende mõlema nimi on Joseph. Pärast seda kui köögiviljalett Joseph & Joseph leidis märkimist ühes Austraalia reisijuhis, muutus see üleöö turismiatraktsiooniks. Itaallased ja jaapanlased, venelased ja ameeriklased tulid ning ostsid kuueteistkümnendiku kilo tomateid, porgandi või kimbu leeskputke lihtsalt selleks, et lasta end koos Josephi ja Josephiga pildistada. Köögiviljaleti kuulsus ei kahanenud ka siis, kui üks Joseph pärast paari viski klaasi tühjendamist välja lobises, et tema nimi polegi Joseph ja et ta pole teisele Josephile, kelle nimi pole ka tegelikult Joseph, isegi mitte sugulane. Ka pärast seda, kui Joseph suri ja teine Joseph koos oma sõbra Davidiga köögiviljaletti edasi pidas, ei jäänud külastajaid vähemaks. Ja kui Davidilt sadu kordi päevas küsitakse “Are you Joseph or Joseph?”, naeratab ta iga kord ja vastab: “Yes!”

KÜSIMUS

Kaheksateist aastat rändas biograaf Kunz maadeuurija Scheerbarti jälgedes, et esitada talle üksainus otsustav küsimus, mis pidi täitma viimase lünga Scheerbarti epohhiloovas biograafias — küsimus, mis puudutas täpsemaid asjaolusid maalihke kohta, mille ohvriks langes kaks kolmandikku tema Taga-India ekspeditsiooni liikmetest. Lõpuks kohtas Kunz Scheerbarti juhuslikult ühe Doonau-äärse kuurordi päevitusosalal ning kasutas võimalust, et Scheerbarti kõnetada ja talle oma küsimus esitada. Scheerbart vastas kohe. Kuna aga juba esimese lause ajal lendas Scheerbarti vasakusse ninasõõrmesse üks Kunzi jaoks raskesti tuvastatav putukas ja sumises nüüd maadeuurija sees, samal ajal kui Scheerbart edasi rääkis, justkui ei märkakski ta endas sumisevat putukat, ei saanud Kunz, kes ootas putuka väljumist Scheerbarti ninasõõrmest või vähemasti suust, tema juttu jälgida. Kui Scheerbart mainis, et on ehk küsimusele nüüd ammendavalt vastanud, andis ta Kunzile hüvastijätuks kätt ja kadus põõsa taha.

SINISEL POLE NIME

Poeet Homeros ei sallinud silmaotsaski, kui keegi püüdis väita, justkui poleks tema eepostes esitatud merekirjeldused tõetruud. Juhtus mõni sellest siiski juttu tegema või temalt koguni midagi selle kohta pärima, vastas Homeros: “Esiteks olen ma pime ja teiseks pole meil — nagu ka egiptlastel, hiinlastel ega venelastel — sinise jaoks nimegi!”

PIIM

Ühes koguduses Salzburgi linna lähedal ei jätkunud ühel emal 1947. aasta detsembris oma kolme lapse jaoks piima. Ta palus üht talunaist, et too talle oma ülejääkidest natuke piima müüks, ja pakkus talle selle eest kogu oma raha. Talunaine keeldus aga pakumisest põhjendusega, et šillingil pole mingit väärtust, ja küsis emalt igapäevase piimaportsu eest tasuks tolle kullast abielusõrmust. Ema nõustus, aga rääkis koguduse preestrile, et oli sunnitud laulatussõrmuse lastele piima ostmiseks ära andma. Preester jutustas loost — nimesid nimetamata — pühapäevases jutluses ja palus sõrmuse saajal see järgmisel päeval pastoraati tuua. Päev hiljem toodi pastoraati üksteist kuldsõrmust.

JÄÄKARU

“Neil on korter, töö ja lisaks antakse neile veel hästi süüa, samal ajal kui ülejäänud rahvas kannatab,” olevat kunagine maa-kaitseväelane Leopold Ecker ikka ja jälle kirunud, püüdes Hundsturmi lähedal Standfesti võõrastemaja õllelauas Schönbrunni rändloomaaias peetavate loomade vastu taas kirgi üles kütta. Loomadele olevat seal ette nähtud koguni eraldi lihaportsud, samal ajal kui temal tuli vorstinahkade ja muude toidujääkidega endal hinge sees hoida. Peaaegu keegi ei pööranud endise soldati tiradidele tähelepanu ja tema ärritus kirjutati alkoholi arvele. 9. mail 1918 tõmbas Ecker jääkaru puuri ees taskust brauningu ja tulistas jääkaru suunas viis lasku, millest kolm looma tabasid ja raskelt

vigastasid. Loomaaia valvur ja üks ihukaitseväelane tegid mehe relvituks ja ta viidi vaimse seisundi kontrolliks haiglasse.

KARDIN

Kui äriteenija Gaspar pärastlõunal sohval pikutas, nägi ta, kuidas elutoa kardin liikus. Ta tõi kassitoidukonservi, avas selle ja tühjendas sisu toidukaussi. Kui pensionile jäänud äriteenija Gaspar kleiti kohendas, püüdis ta sellelt oma kolmekümne aasta eest surnud kassi Minka karvu maha pühkida. Täpselt kell 18.00 pani ta oma mehe jaoks tassi pärnaõietee tõmbama ja asetas selle elutuppa serveerimislauale. Pärnaõietee jahtus maha. Kuhu ta mees küll jälle jäi? Kindlasti otsis aias kassi.

MARSS

Maria Elendi puhkpilliseltsi tuubamängija Herbert Ohrhallinger valmistas kaheksa aastaga vaskpuhkpilli, mis oli nii suur, et tuli helikopteriga külatagusele aasale transportida. Sinna ehitati pilli jaoks esinduslik kontserdisaal, kuhu kutsuti kokku poliitikut ja prominendid üle kogu maa kuulama hiigeltuuba esimest muusikapala. Kui Herbert Ohrhallinger oma uuel instrumendil seal kandis populaarse marsi viisi üles võttis, polnud Maria Elendi kontserdisaalis esiti midagi kuulda — hiigeltuuba helid jäid sagedusvahemikku 0,1 kuni 14 Hz. Kontserdisaali külastajate väitel ei kuulnud nad midagi, vaid tundsid üksnes mingit pumpamist, pulseerimist või survet. Külaarst uuris välja, et helid sagedusvahemikus 1 kuni 4 Hz tekitavad rõhumistunnet rinnas ja kaelas, vahemikus 4 kuni 10 Hz diafragma kokkutõmbeid, 10 kuni 13 Hz peavalu ning kõrgemates vahemikes teravat urineerimis- ja roojamisvajadust. Kuna Maria Elendi piirkonna metsad ega ümbritsevad kõrgendikud ei suutnud tuubahelidele piisavalt summutavat mõju avaldada, võis Ohrhallingeri marssi mitte kuulda koguni 15 kilomeetri kaugusel.

HUNT

Weimari lossikiriku 23-aastast organisti Johann Sebastian Bachi oli 1709. aasta jaanuaris korduvalt hoiatatud, et ta ei käiks üksipäini kirikus harjutamas ega komponeerimas, sest mõni vene hunt võivat teda seal rünnata ja ta nahka panna. Bach aga ei kartnud hunte, kes olla sinna väidetavalt üle aegade käredeal talvel 1709. aastal Venemaalt suure nälja eest põgenenud, sest nende saakloomad olevat 75-kraadise pakasega liiga läbi külmunud. Organist tahtis siiski oma tokaata ja fuuga d-molli kallal edasi töötada ning tal polnud mahti hunte karta. Bachile valmistasid muret üksnes pidevalt kõrgelt alla sadavad läbikülmunud tuvid, ta kartis mõnega neist koduteel pihta saada.

TARTU

Kui Jakob Lenz oli üheksa aastat vana, asus ta koos vanematega elama Tartu linna ja õppis seal — ehkki rääkis ema ja isaga saksa keelt — vaid kolme päevaga ära numbrite loendamise eesti keeles. Eestikeelsete arvsõnade struktuur oli tema jaoks ülimalt loogiline, nii et ta loendas nüüdsest peale igal pool — ka täiskasvanuna Saksamaal elades ning Prantsusmaal ja Šveitsis ringi rännates — raha, möödujaid, hobuveokeid, puid ja kilpkonni eesti keeles. 1780. aastal pöördus ta Tartusse tagasi, kuid ei tundnud oma lapsepõlvelinna enam ära. Vahepeal oli siit üle käinud mitu tulekahju, kõige hullem neist 25. juunil 1775, ja suurelt osalt ühekorruselistest sindelkatustega puumajadest koosneva linna peaaegu täielikult hävitanud. Hinge tõmbamata kõndis Lenz mööda tänavaid ja loendas maju. Ta oli kakskümmend üheksa aastat vana.

HANI

Üks tuntud prantsuse vanasõna, mida alati kasutatakse, kui keegi süües huuli või keelt põletab, kõlab nõnda: Ole rõõmus, et sa Versailles' lossis parti ei pea sööma! See vanasõna pärineb

motiiviuurija Lelache'i väitel 18. sajandist, kui Versailles' lossi köögi ja söögisaalide vahelise pika vahemaa tõttu oli haneprae temperatuur söömise alustamise hetkeks langenud 25 kraadini, praeleemel 29 kraadini ning lisandina pakutavate klimpide pinnal 27 kraadini, klimpide sisetemperatuur aga 32 kraadini, mistõttu võis serveeritud toitu parimal juhul vaid leigeks nimetada. Kuidas aja jooksul hanest part on saanud, seda ei oska ka *madame* Lelache seletada.

TIPUVALLUTUSE KORDAMINE

Üksiklane Kirsch oli juba tõusnud Eesti kõrgeima mäe, 318 meetri kõrguse Suure Munamäe tippu ja käinud ära ka Läti kõrgeimas tipus, 311 meetri kõrguse Gaiziņkalnsi otsas ning sellega lähenenud kahe mäe võrra oma eesmärgile vallutada kõigi maade kõrgeimad tipud, kui ta juhtus ajalehest lugema, et Gaiziņkalnsi tippu on püstitatud 25 meetri kõrgune vaateplatvorm, et tõsta Lätimaa kõrgeim punkt Eesti omast kõrgemale. Tipuvallutuse kordamine polnud Kirschile õieti mingi probleem. Kui ta oli kolm aastat tagasi teada saanud, et oli Taanis 170,86 meetri kõrguse Møllehøj asemel eksikombel mõned meetrid kaugemal paikneva ja mõned sentimeetrid madalama künka otsas käinud, kordas Kirsch vallutusretke mõni kuu hiljem. Vajadus korrata Läti kõrgeima mäetipu vallutust aga langes iseenesest ära. Vaateplatvorm Gaiziņkalnsi tipus vajus mingi konstruktsioonivea tõttu umbes aasta pärast püstitamist kokku ja nõnda oli Läti kõrgeim punkt jällegi 311 meetri kõrgusel. Kirsch ise oli vahepeal oma hobist loobunud ja kogus nüüd miniatuurseid juustust valmistatud Eiffeli torne — niisugused kuuldused levisid temast vähemalt erakute ringkondades.

MÕISTUSE JA SÜDAMEGA

Entsüklopeediliste teadmiste ja erksa vaimu ning tundliku ja empaatilise meelelaadiga, kõigele lisaks säravalt humoorika Daniel Wisseri looming sobib igati kokku tema nimega.¹ 1971. aastal Klagenfurtis sündinud Austria kirjanik ja muusik on tuntuks saanud romaanide, lühijuttude, luuletuste ja laulutekstide autorina ning Viini esimese koduorelloorkestri (Erstes Wiener Heimorgelorchester²) asutajana. 2019. aastal külastas Wisser kirjandusfestivali Prima Vista raames Tartut, kus tutvustas oma viimast, Austria tähtsaima kirjandusauhinna pälvinud romaani *Mägede kuninganna*³. Õhtusel taideetendusel veinibaaris Vein ja Vine esitas ta aga valiku vaimukaid miniatuure.

Mägede kuninganna, südamliku kaasaelamisega kirjutatud lugu raskekujulise hulgiskleroosi tõttu ratastooli aheldatud intelligentsest ja teravmeelsest keskealisest härrast, jõudis meie raamatulettidele ajal, mil siin olid päevakorda kerkinud abistatud enesetapuga seotud küsimused. Wisser teeb kuuldavaks-loetavaks mõtted ja tunded, mis võiksid olla varjul inimeses, kes on päev-päevalt üha vähem suuteline neid ise väljendama ning kelle unistuste tipus troonib juba pikemat aega võimalus minna usaldusväärse seltsilise toel vastu oma paratamatule lõpule ja teha see lõpp endale võimalikult nauditavaks. Omapärase jutustamislaadi tõttu — Wolfgang Straubi sõnade järgi — otse polüfoonilisena mõjuvas romaanis laseb autor tegelastel rääkida nii lahtise tekstiga kui ka ridade vahel, paigutades kohati mõlemad tekstid samaväärsena leheküljele kõrvuti, ning andes muu hulgas sõna peategelase ammugi parematele jahimaadele rännanud kõutsile, kes oma peremehega ehtkõutsiliku enesekindlusega vaidleb ja teda tegudele utsitab. Must huumor hoiab kuhtavas kehas hinge ärkvel ja aitab säilitada väärikust.

Samasugust polüfooniat kohtab ka Wisseri miniatuurides, mida võiks nimetada absurdilaastudeks. Neist on tal seni ilmunud kolm kogumikku: *Sinisel pole nime* (Kein Wort für Blau, 2016), *Põranda all* (Un-

¹ Wisser — sks k 'teadja', *Daniel* — heebrea k 'jumal on mu kohtumõistja'.

² Humoorikaid, suuresti keelemängudel põhinevaid laule esitava kvartetiuntuim album kannab pealkirja *Die Esten werden die Letten sein* (Eestlased saavad lätlasteks), mille aluseks on piiblitsitaat "Die E[r]sten werden die Let[z]ten sein" (Esimesed saavad viimasteks).

³ Daniel Wisser. *Königin der Berge*. Salzburg: Jung und Jung Verlag, 2018; eesti k *Mägede kuninganna*, tlk Piret Pääsuke. Tallinn: Tänapäev, 2019, "Punase raamatu" sari.

ter dem Fußboden, 2019) ja *Pimedus* (Finsternis, 2019). Tartus esitatud miniatuuridest on enamik pärit esimesest kogumikust. Loo “Tartu” kirjutas Wisser just Prima Vista tarbeks, “Tipuvallutuse kordamine” sündis aga vahetult pärast Eestist lahkumist. Austrias on Wisseri lühilood tuntuks kogunud eelkõige taideetenduste kaudu, kus autor neid ise peast esitab. Kuulajad on avaldanud arvamust, et just sel moel pääseb neis peituv huumoriekstrakt kõige paremini mõjule. Wisser retsiteerib oma tekste justkui kõnerobotist uudistediktor — korrektselt, ühtlases tempos, emotsionaalsete rõhkude ja pausideta —, jättes kuulaja enda hoolde, mille üle üllatada või mille peale naerda. Kuulamisega kaasneb muidugi oht, et pikema taipamise korral jääb üllatusmoment tabamata. Sestap ongi hea võtta pärast etendust kätte raamat ja nautida rahulikult omaette nii juba kuuldud kui ka veel kuulmata detailirohkeid, kohati üsnagi keeruka struktuuriga, kuid hoolikalt lihvitud lausetest kokku seatud ning väljamõeldise ja tegelikkuse vahel balansseerivaid kulgemisi läbi loogika- ja keelelabürintide. Kindlasti kehtivad need mõne fakti pähe esitatud väite paikapidavust kontrollima ja võimaldavad sel moel omandada mitmeski vallas uusi teadmisi. Ehkki tegu on pigem kentsakate, teaduse ja maailma ajaloo seisukohast ebaoluliste seikadega, võib nende teadvustamine osutada kasulikuks, et meenutada tõelisi avastusi ja sündmusi, millega nad seonduvad. Kuna säärastest kurioosumitest saavad toitu mälumängud ja muud vaimsed meelelahutused, ei olegi üllatav, et Daniel Wisser on kõigi oma muude tegemiste kõrval saavutanud silmapaistvat edu ka Austria telekanali ORF 1 miljonimängus, jõudes 2017. aastal eksimatult viimase küsimuseni. Mälu-uurijad on ju ammugi selgeks teinud, et üllatavate ja koomiliste seoste loomine võtmesõnade, nimede ja numbrite vahel toimib tõhusa mälu tehnilise võttena, mis hõlbustab üksluiste, kuid vajalike faktide meeldejätmist.

Milliseid üllatusi Wisseri laastud lugejale pakuvad? Lühikeste, harilikult ühesõnaliste pealkirjadega lugude juures torkab kõigepealt silma ebaproportsionaalsus: ühelt poolt nimede, sündmuste ehtsus, esitatud arvandmete täpsus, teisalt ootamatu rakurss, mille alt neid esitatakse: fookus paikneb sageli hoopis mujal, kindla isiku või sündmusega vaid kaudselt või koguni üldse mitte seotud asjaoludel, mis võivad näida tõepärased, kuid ei pruugi seda olla (või vastupidi). Kuulsa kunstniku tegevust meenutatakse tema modellide seisukohast (“Põletik”), maailmakuulsaid heliloojaid mõne uskumatuna kõlava olustikulise seiga (“Hunt”) või mõne vähem kuulsa nimekaimu nurjunud ponnistuste kaudu. Loo pealkiri ei tarvitse tingimata olla sisuline võtmesõna, vaid võib ka märkida kogu loos üksnes mingit juhuslikku üksikasja, mis lugeja ootused segi paiskab. Tihti mainitakse kõigepealt mõnd ajaloolist sündmust või suurejooneliselt kavandatud ettevõtmist, mis rumala ju-

huse tõttu aga halenaljakalt lõpeb. Mõnes loos pöördub jutt koguni mitu korda täiesti ootamatusse suunda, pannes lugeja lõpuks hämmeldunult kaotsiläinud mõttelõnga otsima.

Sageli tuleneb absurd loogilisest või keelelisest uperpallist: kuuldamatu kuuldavuse ja nähtamatu nähtavuse hindamisest, jäljetult kadunud isiku kadumise üksikasjade kirjeldamisest või alles toimumata sündmuse nimetamisest sellele tagasisivaatavalt antud nimega. Ühes loos saab näiteks keegi “kaugsõiduautojuht Abbas” 8. juunil 1967 ühes Samaluti eeslinnas asuvas teemajas teada, et parajasti olevat saabunud “kuuepäevase sõja neljas päev”. Pikast sõidust väsinuna mõtleb ta “aeg-ajalt oma naisele ja lastele ning siis sellele, et kuuepäevane sõda kestab veel vaid kaks päeva”. Ise küll pisut üllatununa selle üle, kust seal teemajas seda nii täpselt teati, jõuab Abbas lõpuks järeldusele, et “teemajades teati alati rohkem kui raadios või televiisoris. Ainult tee kvaliteet jättis seal soovida”.

Wisseri laastude struktuurilt erinevasse keelde tõlkimisel võivad osutada teatavat vastupanu keelelised keerdkäigud. Näiteks lõpetab “tisser Alois Platzer Grazist” oma täiendused Newtoni, Goethe ja Schopenhaueri värviõpetustele lausega: “Und so sehen wir nicht, dass wir eigentlich nicht sehen, sondern vielmehr nicht-sehen” (Ja niisiis ei näe me, et me tegelikult mitte ei näe, vaid pigem hoopiski mitte-näeme). Loos “Torn” (Turm) mõjub aga kummastavalt iga lause alustamine subjekti kohta täitva *es*-iga, mille tulemusel tõuseb tegelik ja alati ka nimestatud alus, keegi “arhitekt Waldhäusl”, eriliselt esile.

Mõned motiivid rändavad ühest loost teise, ilmudes välja ootamatus kohas ja plaksatades seal justkui mullid keeva pudru pinnal. Õige mitmes seoses tuleb juttu Kuust ja kuupaistest, ameeriklaste Apollo programmi Kuu-missioonidest, võltsingutest ja trükivigadest, aga ka võimalikult tõusust ja ühe või teise tegelase pikaajasest vaikimisest või istumisest. Nagu ütleb ühe loo pealkiri “Hetkel ainult igaveseks” (Zurzeit nur für immer), asetuvad Daniel Wisseri loomingus ühte ritta püsiv ja ajutine, argine ja eriline, tähtis ja tühine, kurb ja naljakas — just niisamuti, nagu see on elus, üksnes värvikamalt ja läbi kõvera prisma.

Anne Arold

ARVUSTUS

MOSAIIK MORGENSTERNIDEST

***Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250.* Koostaja Jaanika Anderson, toimetajad Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus ja Ivo Volt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2020. 350 lk.**

Viimase kahe kümnendi jooksul on mahukate allikpublikatsioonide ja mitme monograafia toel peaaegu täielikult uuenenud arusaam 19. sajandi algupoole Tartu linna vaimuelust ja 1802. aastal taasrajatud ülikoolist. Välist põhjust on andnud tollast vaimuelu kujundanute sünniaastapäevad: 2004. aastal möödus 225. aastat rektor Gustav Ewersi, 2007. aastal 250. aastat ülikooli arhitekti Johann Wilhelm Krause ning 2017. aastal samuti 250. aastat rektor Georges Frédéric Parrot' sünnist. Samavõrd ilmne on olnud vajadus uuesti määratlada ja mõtestada nõukogude ajal loodud ettekujutust Vene impeeriumisse kuulumise viljakast mõjust Tartu ülikooli (taas)avamisel 1802. aastal.¹

Nende köidete ritta lisandus 2020. aasta lõpul Tartu Ülikooli kirjastuselt esindusliku kujundusega artiklikogumik Johann Karl Simon Morgensterni (1770–1852) 250. sünniaastapäeva tähistamiseks. 17 autori hulgas on peale Eesti kunsti-, arhitektuuri- ja raamatuloolaste, ajaloolaste ning klassikaliste filoloogide ka kolm väliskolleegi (raamatus neid lähemalt ei esitleta). Kõik artiklid on avaldatud rööbiti eesti ja inglise keeles. Teose mahukas allikate ja kirjanduse nimistus loetletakse oluline osa Morgensterni teemal avaldatud publikatsioonidest 19. sajandist

¹Lea Leppik. *Rektor Ewers*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001; Juhan Maiste, Anu Ormisson-Lahe, Mariann Raisma. *Johann Wilhelm Krause 1757–1828: Tartu Ülikooli ansambel valgustusajastul*. Tartu: Tartu Ülikool, 2017; Juhan Maiste, Kadi Polli, Mariann Raisma. *Alma Mater Tartuenssis: Tartu Ülikool ja tema arhitekt Johann Wilhelm Krause*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2003; Juhan Maiste, Anu Ormisson-Lahe. *Johann Wilhelm Krause 1757–1828: Kataloog 3–4*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2011, 2016; Epi Tohvri. *Georges Frédéric Parrot: Tartu Keiserliku Ülikooli esimene rektor*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019.

kuni tänapäevani. Väärtuslik on Ken Irdi tõlge Morgensterni aia kinkekirjast Tartu ülikoolile 1848. aastal.

Raamatu koostamise idee on tänuväärne vähemalt kahel põhjusel: kõigepealt loob see esimest korda võimaluse saada Morgensterni palju tegevusvaldkondade kohta ülevaade inglise keeles, s.t tuua ta praegusaegse rahvusvahelise uurijaskonna huvisfääri. Samavõrd oluline on, et see on esimene laiemale eestikeelsele kultuurihuvilisele lugejaskonnale mõeldud käsitluste kogum Morgensternist — TÜ raamatukogu 1970. aastal avaldatud artiklikogumik² oli pigem kitsale raamatuloolaste ringkonnale mõeldud väljaanne, ilma illustratsioonideta, ilma püüdetud anda ülevaadet kõigist Morgensterni tegevuse aspektidest. Vahepeal on aga seegi 50 aasta tagune väljaanne muutunud peaaegu bibliofiilseks harulduseks. Viimase viieks aasta jooksul ilmunud üksikud artiklid Morgensterni tegevuse eri tahkudest on laiali pillutatud üksikerialade väljaannetesse ega ole jõudnud kuigi paljude lugejateni. Ajas veelgi tagasi liikudes on kogumiku autoritel olnud võimalik toetuda Saksa klassikalise filoloogi, Tartu ülikoolis professorina töötanud Wilhelm Süssi monograafia *Morgensternist (1928–1929)*.³ Sellega viimase sajandi varasemad olulisemad Morgensterni-käsitlused piirduvadki.

Kogumiku tagakaanel sõnastatud saatelause kohaselt on raamatu eesmärgiks näidata, kuidas 32-aastane klassikalise filoloogina doktori kraadi saanud Morgenstern jättis Tartu ülikooli tööle asudes tagaplaanile teaduslikud eesmärgid oma õpitud erialal ning temast sai Tartus oluline kultuurivahendaja ja haridusorganisaator. See eesmärk võimaldab ületada Wilhelm Süssi monograafiast tuntud pettunud-vabandava vaate Morgensternile, kes jättis Tartus teostamata oma Halle õppejõudude ja Saksamaa kirjastajate ootused erialaseks eneseteostuseks ning killustas end paljude muude tegevuste vahel. Loomulikult polnuks keskendumine kultuurivahendusele olnud võimalik ilma Morgensterni eelneva ruumilise ümberpaiknemiseta Hallest Danzigisse ja Danzigist Tartusse, nagu Mare Rand avaartiklis näitab. Kultuurivahenduse ja hariduskorralduse nihkumine esiplaanile ei tulenenud aga pelgalt elukoha muutusest ning võimalikust pettumisest teadustöö võimalustes ja piiri-

²*Teadusliku Raamatukogu töid. III = Труды Научной библиотеки. 3.* (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 262.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1970.

³Wilhelm Süss. *Karl Morgenstern (1770–1852), eloquentiae, ll. Gr. et Lat., antiquitatum, aesthetices et historiae litterarum atque artis p.p.o. simulque bibliothecae academiae praefectus. Ein kulturhistorischer Versuch.* Dorpat: Mattiesen, 1928–1929.

des, vaid oli valgustusliku esteetika omaksvõtmise tulem. Sellest seisukohast, Morgensterni Tartu tegevusvaldkondade ühise ajendi ja terviklikkuse mõistmiseks, on kogumikus kesksel kohal Juhan Maiste programmeerimine käsitlus. See oleks küll võinud vahetult järgneda Mare Ranna koostatud üldülevaatele Morgensterni liikumisest Danzigist Tartusse, mitte paikneda pärast kõiki teisi kunsti-, sh sõna- ja kasvatuskunsti teemalisi artikleid raamatu lõpuosas, otsapidi juba *varia*-rubriigis, milles käsitlused Morgensterni suguvõsast (Lucas Hafner), Tartu elukohtadest (Kristiina Tiideberg) ja Morgensternist säilinud mälestustest (Kadri Tammur, Henn Käärrik) pakuvad küll paigaloo ja genealoogia alast huvi ning laiendavad varasemat Süssi monograafiast tuntud infot mõningate lisadetailidega, kuid ei haaku siiski otseselt kogumiku kultuurivahenduse üldideega.

Maiste artikkel paneb paika nii Morgensterni tegevuse tervikliku ideelise lähtekoha kui ka ajalise ja ruumilise raamistiku: Saksa vaimumaaailm (lk 232), mille “ajavahemik on enne ja pärast 1800. aastat” (lk 238). Selle alusel on tal ka põhjust väita, et Morgensterni valgustuslik arusaam humanitaarteadustest oli Tartusse jõudmise ajaks põhi-joontes juba välja kujunenud ja oli juba ette “koguni pisut vanamoodne” (lk 229). Morgensterni ligi 40 aastat kestnud professuuri jooksul täheldab Maiste tema kunstikäsitluses siiski 1810. aasta paiku aset leidnud muutust poeetilis-idealstlikelt empiiriliste meetodite poole (lk 231–232). Seevastu Morgensterni põhiarusaamad klassikalise filoloogia kui humanitaardistsipliini metoodikast Tartu perioodil märkimisväärselt ei teisenenud (vt Ivo Voldi ja Janika Pälli artikleid).

Vaadeldava kogumiku artiklivalik osutab, et kultuurivahendajana oli Morgenstern aktiivseim kujutava kunsti vallas — peale Maiste artikli tõendavad seda Dorothee von Hellermanni, Moonika Teemuse, Inge Kuke ja Jaanika Andersoni kaastööd, millest eriti kaks viimast põhinevad nende hiljuti avaldatud süstemaatilistel kataloogidel ja väitekirjal. Morgenstern esimese avaliku muuseumi rajajana Eesti alal, esimese siinse esteetikaõpiku autorina, nõudliku kunstiteoste valijana, tellija ja populariseerijana valandite, graafiliste lehtede, antiikkunsti objektide ja maalide abil, aga ka esteetiliselt huvitava ja haruldase raamatu-koguinterjööri kaaskujundajana — need on mõned tähtsamad kogumikus esile toodud kunstivahenduse aspektid. Just selle osa puhul on suur abi raamatule lisatud arvukatest (103) illustreatsioonidest.

Valgustuse seos kasvatuseteadustega on Euroopa akadeemilises valgustusliikumises nii orgaaniline ja põhimõtteline, et Morgensterni hariduslase tegevuse kohta ei saa kuidagi väita, et see “kiskus Tartus peatähelepanu Morgensterni esialgselt karjäärivalikult, filoloogitöölt” (sisse-

juhatus, lk 8). See osa tema terviklikust valgustuslikust kultuurivahendustööst oli kunstialase tegevuse kõrval mõjukas ka just seetõttu, et Morgenstern tegutses ses valdkonnas ühtse meeskonnana koos ülikooli rektori Parrot'ga ja kuraator Friedrich Maximilian Klingeriga ning tegevuse tulemused kajastusid kogu Vene keisririigi alal. Nii Lea Leppiku kui ka Epi Tohvri analüüsid, sh Leppiku artiklile lisatud allikpublikatsioon Tartu ülikooli õpetajate instituudi liikmetest ja stipendiaatidest, näitavad selgesti, kui kestvad tulemused olid Morgensterni tegevusel just õpetajakoolituse vallas.

Sestsamast komplekssest valgustuslikust haridus- ja kasvatusideaalist võrsus Morgensterni suurim kirjanduslooline panus — kujunemisromaan (*Bildungsroman*) mõiste, mistõttu ei ole olnud hea valik paigutada Jürgen Barkhoffi selleteemaline põhjalik ülevaateartikkel kogumikus tükk maad ettepoole Morgensterni haridusideede üldkäsitlusest. Barkhoffi pilk väljastpoolt regiooni lubab muu hulgas selgelt märgata Morgensterni kultuurivahendustegevuse ühesuunalisust — importi väljastpoolt Eesti- ja Liivimaale, mitte eksporti Liivimaalt väljapoole. Ühesuunaline liikumine oli ühtlasi põhjuseks, miks Morgensterni loodud kujunemisromaan mõiste jäi rohkem kui sajaks aastaks unarusse. Kuigi see pakuti Morgensternist sõltumatult 1870. aastatel uuesti välja, hakati seda alles 1961. aastal taas õigustatult seostama Morgensterni nimega.

Morgensterni valgustusliku tegevuse poliitilist tausta rõhutavad möödaminnes peaaegu kõik kogumiku autorid, peale juba mainitud ka Malle Ermel ülevaates ülikooli raamatukogu praktilisest töökorraldusest ja arendamisest eeskätt Göttingeni ülikooli raamatukogu eeskujul. See pärast on kahju, et raamatus ei leidu eraldi süstemaatilist ja kriitilist käsitlust Morgensterni rollist Vene impeeriumi keskväimu poliitika ning Eesti- ja Liivimaa rüütelkonna pingeväljas, Parrot' ja Klingeriga kõrval. Suhe võimudega aitaks ehk muu hulgas seletada Morgensterni pooldavat suhtumist teatrietenduste keelustamisse Tartus 19. sajandi algul puhkenud tülis, ehkki kõnekunsti, esteetika ja kirjandusloo professorina pidanuks esmajoones just tema toetama draamakunsti viljelemist. Kas ja kuidas seostub selle probleemistikuga asjaolu, et Morgenstern puudutas isegi antiikkomöödiaid ja -tragöödiaid oma loengutes üliharva (lk 50), see jääb ootama järgmisi uurijaid. Ometigi on kahju Morgensterni ja teatrikunsti suhete teema väljajäämisest ja eriti veel seetõttu, et 2020. aasta detsembris toimunud Morgensternile pühendatud konverentsil pidas Tiina-Erika Friedenthal ettekande just sel teemal.

Kontseptuaalses vastuolus kogumiku ülejäänud kaastöödega, mis näitavad, kuidas Morgenstern eemaldus "õige pea pärast Hallest lahkumist prof. Friedrich August Wolfi koolkonna ratsionalistlikust ja väga

kitsalt spetsialiseeritud lähenemisest, valides tervikliku valgustusideaali kasuks” (Barkhoff, lk 158), on Janika Pälli artikkel Morgensternist klassikalise filoloogia Halle koolkonna edasiarendajana Tartus. Valgustuse mõistet kordagi kasutamata väidetakse selles, et Morgenstern tegutses Tartus Saksa uushumanismi vaimus, mis oli lähedane 15. sajandi Itaalia renessansihumanismile, ja et just seetõttu oli talle “ülioluline nii teaduskui ka õppetöös filoloogi roll” (lk 44). Kui Maiste rõhutab terviklikule valgustusideaalile kohaselt, et Morgenstern ei tõmmanud oma professoorivaldkondade vahele jäiku piire ning tegutses korraga verbaalses ja visuaalses elemendis (lk 225, 227, 230 jm), siis Pälli artiklist jääb mulje, nagu oleks jutt kellestki hoopis teisest, kitsalt tekstifiloloogiale spetsialiseerinud Morgensternist. Ja veel: kuigi mitmes teises kaastöös rõhutatakse, kuidas Friedrich August Wolf pettus oma Tartusse suundunud kasvandikus vähese pühendumise pärast klassikalisele filoloogiale, väidab Päll, et Morgenstern hoopis parandas, täiendas ja koguni arendas pidevalt edasi Wolfi seisukohti. Miks Wolf siis pettuma pidi, kui tema ideid Tartus lausa edasi arendati? Kahtlemata tõi Morgenstern Hallest saadud teadmised klassikaliste autorite kohta Tartusse kaasa ja teges siin — üksiktõlgenduste tasandil — edasi sellesama suunaga, ühtlasi kasutades oma Halle-aegseid loengumärkmeid, kuid lihtsalt loetelu Morgensterni õpinguaegsetest ja Tartus täiendatud loengukonspektidest ilma Morgensterni tehtud täienduste sisu süstemaatilise analüüsita, saati veel nende täienduste suhestamiseta tema valgustuslike veendumustega laiemalt, ei lase Morgensterni kui õpetava filoloogi kohta küll nii põhimõttelisi järeldusi teha.

Valgustuse mõistet ja selle eesmärki inimese kui terviku arendamiseks on täielikult välditud ka kogumiku sissejuhatuses. Selle tulemusena tekib anakronistlik ettekujutus Morgensternist kui rööprähklejast, kes end oma motoga *Qui vult, potest* (Kes tahab, suudab) piitsutades kandis ühe inimese jaoks liigagi suurt ja killustunud koormat, mitte ei püüelnud paljutahulise valgustusideaali kui terviku poole. Ehk oleks tasunud mõelda ka selle moto antiiksele ja humanistlikule taustale, nagu see on teada Terentiuse komöödiast *Andria* (värsid 305–306) või Rotterdami Erasmuse *Vanasõnadest* (3.6.4): “Kui su tahtmisel pole võimalik teostuda, siis taha seda, mida suudad.”

Muidugi jääb iga lugeja enda otsustada, millised mosaiigikillud ta enda jaoks sellest kohati vastuoluliseks maalitud Morgensterni-pildist üles korjab. Ehkki päris kõigekülgset tervikettekujutust Morgensterni kultuurivahendustegevusest raamatu põhjal veel ei teki — on ju peale eelmainitud poliitilise ja teatrivaldkonna puudu ka raamatu- ja kirjandusloolise vahendustegevuse aspekt —, on hulk uurimis- ja editeeri-

mislünki nii eesti- kui ka ingliskeelse lugeja jaoks selle raamatuga siiski juba täidetud.

Kristi Viiding

KRISTI VIIDING (1972) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti keele ja kirjanduse ning ladina keele ja Rooma kirjanduse alal 1995, *mag. phil.* 1997, *dr. phil.* 2002. Töötas 1996–2017 TÜ ladina keele ja Rooma kirjanduse õppejõuna, sh 2012–2017 klassikalise filoloogia professorina; Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse vanemteadur a-st 2017, organisatsiooni International Association for Neo-Latin Studies peasekretär a-st 2018. *Akadeemias* on temalt ilmunud arvustus kogumiku üle *Balti kirjasõna ja kultuurielu valgustusajastu peeglis* (2015, nr 3, lk 545–551) ning järgmised tõlked: “Academia Gustaviana rektori ja senati jõulumanitsus üliõpilastele aastast 1646” (2000, nr 12, lk 2491–2499); “Riia literaatide õnnesoovid Tartu Akadeemiale 1632. aastal” (koos Janika Pälliga; 2002, nr 12, lk 2493–2521) ning Ludwig Waltheri “Humanistlikud akadeemiad sõpruskonna ja institutsiooni vahevormina” (2009, nr 5, lk 906–926).

ABSTRACTS

OSKAR LOORITS. *On the rift among our intellectuals*

The presentation was made in 1938 and 1940 when the war had already broken out and the Russian troops had been deployed to their “neutral bases” in Estonia.

To begin with, Loorits reproaches the whole educated class with the epidemically spreading disease of bootlicking, which is caused by the spiritual rift among the intellectuals themselves. It is extremely dangerous for national security if the contradictions between ourselves are overestimated and deepened up to negating one another, but eyes are closed before the threat emanating from “aliens”. The immaturity of intellectuals is expressed in internal quarrels that make a common front against the external threat impossible. Support to our own constitutional power is considered an unpardonable sin and “bootlicking”, while becoming a henchman of the foreign power is considered an honourable service!

Loorits states that during the 20 years of independence the intellectual crème de la crème had not formed yet. As in the political life of entire democratic Europe after 1918, an organic link between the older and the younger generation was lacking in Estonia as well. The middle-aged generation did not adopt any clear position in public life or an ideology. Cynical utilitarianism and social climbing were towering over clear conscience and worldview.

Among the causes of this situation, Loorits mentions, on the one hand, uncritical excessive pretentiousness and the resulting failure of objectives, on the other hand, however, the internal rift among the intellectuals themselves — egocentric separation from others by seeing a mote in the others’ eye but not a beam in one’s own.

Another ominous phenomenon consisted in internal contradictions in people themselves: “In their mentality they would like to be democrats, liberals or even socialists, but in their soul they resemble burnt-out scions of the nobility, despots and tyrants; in their programme they fiercely negate the power and idealise the spirit; in their tactics of action,

however, they ignore the spirit and, with fierce ambition, they strive to monopolise the power; theoretically, they fight against dictatorship and autocracy, actually, however, they are natural-born dictators and autocrats."

Among ideological contradictions, Loorits sees another peculiar phenomenon — namely the undemocratic attitude of the intellectual aristocracy to the masses. Instead of haughtiness and drawing lines of separation, the elite must "take care of and be responsible for raising the whole mass to the highest level of the elite. And do not expect any new rise of democracy before a thorough change has happened in our intellectuals' attitude to the mass."

A characteristic fact is that on 17 June 1940, only a few weeks after Oskar Loorits' presentation accusing intellectuals of their insincerity was ready for print, the Russian occupation forces marched into Estonia. (Edit.)

WILLIAM KINGDON CLIFFORD. The ethics of belief

EVE KITSIK. On the sin of credulity and the holy obligation to do research

"The ethics of belief" (1876) is both a text belonging to its time and a timeless text. On the one hand, as characteristic of his time, Clifford, driven by the triumph of the evolution theory, attacked the religious dogma. On the other hand, the essay discusses the question what responsible attitude to any beliefs means and who we are responsible to. In her afterword, Eve Kitsik concentrates on Clifford's ethics of belief in a broader sense, starting with Clifford's main thesis: "it is wrong always, everywhere, and for anyone, to believe anything upon insufficient evidence." Thus, evidentialism, the representative of which Clifford is, says that our beliefs must be in accord with our evidence.

It can be understood that, while substantiating evidentialism, Clifford relies on our role as believers; he, however, integrates the role of the believer into our broader role as members and servants of humankind. For Clifford, being a good player of the role of the believer is integrated into the role of the humankind's servant. This does not only mean adjusting one's attitude to the existing evidence but also searching for new evidence and, in general, a questioning, inquisitive atti-

tude. Such habitual carefulness while believing is our obligation; otherwise, our beliefs can set both ourselves and others in danger. Nonetheless, he mentions the possibility that unsatisfactory research can still lead to true belief. Then, the main problem is that we consolidate poor believing habits in ourselves and pass our model on to others. Clifford is concerned about the consequences of careless belief for humankind. Ignoring these potential consequences makes believing based on insufficient evidence a bad practice anyway (even if there are no bad consequences), and fulfilling one's duty to humankind means developing a habitually questioning and inquisitive character. In this picture, consequences, actions and character all play an important role.

Along with the substantiation of evidentialism, Clifford's essay includes many intriguing issues, for example, about beliefs based on testimony and tradition, and about beliefs going beyond one's personal experience in general. His understanding of the value and correct assessment of scientific and cultural tradition is notable. One should not take an uncritical attitude to this heritage, as respectful treatment of the tradition means namely questioning it, purifying it of errors and supplementing it or continuing the work of one's predecessors. Most probably, Clifford would agree that his own work should also be respected by continuing it — by questioning, purifying and supplementing it. (Edit.)

TOOMAS KIHU. The forest issue as other issue of national importance

ANDRES KOLLIST. People and energy: a view of Estonia's future

For the society to exist and develop, two fundamentals are needed: people and energy. There should be the right amount of people and they should be doing well. Energy must be available all the time with as few disruptions as possible. The price paid for energy must be reasonable. People must know how to convert energy.

At the very end of the search for energy sources, nuclear energy and gravitation remain; in addition to them, the kinetic energy of the rotation of the Earth. For people, the principal

source of energy is the thermonuclear reaction happening on the Sun. To put it figuratively, fossil fuels are canned solar energy. They exist thanks to solar energy and photosynthesis. Using wind and water energy and, naturally, solar panels, is impossible without solar energy.

To reduce the emission of greenhouse gases, it is necessary to reduce all these ways of energy conversion where combustion takes place and greenhouse gases are emitted. Particularly valuable electric energy can be produced in hydroelectric power plants, by solar panels and wind generators. The problem about wind and sunlight is that it is impossible to get a constant energy flow that would correspond to the needs of consumption.

The solution is energy storage. For this, pumping of water to a higher place and starting a hydroelectric power plant according to need can be used. A promising solution, however, is production of so-called blue hydrogen by means of water hydrolysis.

As an oil shale energy producer, Estonia used to be an exporter of electric energy but is no more. Now, the price of imported energy reaches hundreds of millions of euros. Production of energy and oil from oil shale and the corresponding top-level competence is unique in the world, having been created by the work of several generations. Making an end to oil shale industry causes social and economic damage.

Losing energy independence is a matter of national security. The energy market is politically loaded. The prices on this market are determined by both market rules and political decisions. States grabbing for masks and egopolitically closing their borders during the corona crisis are behaviour patterns that, unfortunately, can also happen during the future crises. Fresh water and energy are becoming increasingly scarce in the world, particularly, if attempts are made to replace the energy received by combustion by direct use of solar energy.

Better security of supply is granted by a country's own energy capability. The idea that only the market determines the price, and international cables grant secure supply is strategically faulty.

A part of the big plan for Estonia must be hydrogen energy, an area where Estonia can have its say at the world level. The

use of hydrogen energy has been tested in the world, but there is no wholly developed system anywhere yet. Estonia could be pioneering here and devise an integrated solution. Abandonment of oil shale energy should be as slow as possible, and introduction of hydrogen energy as resolute and quick as possible. By doing this, Estonia can preserve its energy independence. (Auth.)

ILMAR ANVELT, PILVI RAJAMÄE. English studies at the University of Tartu 1919–2019

After the reopening of the University in 1802, teaching of English was not a priority, as in Tsarist Russia the predominant foreign languages were French and German. English was taught occasionally and rather chaotically.

The newly established Republic of Estonia sought to diversify its cultural interests and to integrate itself into the anglophone sphere to support economic relations with the British Empire and the United States. The University of Tartu started to teach courses to would-be English teachers and economists. During the interwar period, the lecturers were recruited predominantly from abroad. In time, the university produced its own specialists in English, notably Ants Oras and Johannes Silvet whose self-appointed task was to lay the foundations for teaching the English language and culture. Ants Oras became a prolific translator of core texts of English literature, and Johannes Silvet compiled the definitive English-Estonian dictionary. However, the Second World War disrupted all the work done so far, and after the war everything had to be recreated from scratch.

The Soviet occupation after 1944 imposed its ideological and political restrictions on the teaching of English. A shift occurred from original study materials in English to Russian sources and methods. Lecturers who had taught at the Department of English before the war were quickly ousted, and new staff had to be found. This difficult task fell to Oleg Mutt who did not only build up the Department again but also ensured that teaching and communication at the Department was carried out exclusively in English to preserve the English atmosphere. The pre-eminent task under the new conditions was to prepare and implement materials in English specifically meant for teaching Estonian students to escape

the straitjacket of centrally approved materials from Moscow. The creation of the English atmosphere at the Department was facilitated by the presence of the Cambridge-educated Arthur Hone who had remained in Tartu after the war.

After the re-establishment of the Republic of Estonia in 1991 the process of opening up to the outside world, which had already started some years previously, gained speed. With the support of the embassies of the United Kingdom, the United States and Canada, centres for studying the cultures of these countries were established, conferences were held, and the Department's own publications were issued. (Auth.)

MARIELA CORDERO. **Poetry**

DANIEL WISSER. **Splinters**

ANNE AROLD. **With reason and heart**

Review

KRISTI VIIDING. **A Mosaic of Morgensterns**

Qui vult, potest: Karl Morgenstern 250. Compiled by Jaanika Anderson, editors Jaanika Anderson, Janika Päll, Moonika Teemus and Ivo Volt. Tartu: University of Tartu Press, 2020. 350 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXXII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ILMAR ANVELT MA (1949), English philologist and translator

ANNE AROLD PhD (1954), lecturer in German linguistics at the University of Tartu

WILLIAM KINGDON CLIFFORD (1845–1879), British mathematician and philosopher

MARIELA CORDERO (1984), Venezuelan poet, translator and artist

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

EVE KITSIK PhD (1985), Alexander von Humboldt research fellow at the University of Cologne

ANDRES KOLLIST PhD (1948), director of the Academic Library of Tallinn University

OSKAR LOORITS (1900–1961), Estonian historian of religion and folklorist

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

PILVI RAJAMÄE PhD (1960), lecturer in British literature at the Department of English Studies, University of Tartu

KRISTI VIIDING PhD (1972), senior researcher at Under and Tuglas Literature Centre, secretary general of the International Association for Neo-Latin Studies

DANIEL WISSER (1971), Austrian writer and musician

JEVGENI ZOLOTKO (1983), Estonian artist

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXXII

24. juuli [1947] (neljapäev) (jätk). Kirjas detsembrist 1823 palub Žukovski kosta ülikooli teenistusest lahkuva Tartu linna Jaani koguduse ülemõpetaja prof. G. E. Lenzi¹⁵⁹⁷ eest, kes nõustus töötama praktilise teoloogia erakorralise professorina 4000-rublalise töötasuga, samaaegselt aga soovis tegeleda veel linna (Jaani) kirikus ülikooli õpetajana,¹⁵⁹⁸ pidada määratud pühapäevadel jutlusi, lasta isiklikul juhtimisel jutlustada seal oma õpilasi ja anda

¹⁵⁹⁷“Gottlieb Eduard Lenz, Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja (sünd. Tartus 14. juulil 1788, surn. Peterburis 14. dets. 1829) valiti 14. juunil 1823 praktilise teoloogia korraliseks professoriks, ja kuigi see tagasihoidlikkusest ja kahtlusest oma teaduslikes võimetes alul üldse keeldus ja hiljem nõustus töötama vaid erakorralise professorina, kinnitati valimine siiski Levitski järgi (“Биографический словарь” I, lk. 54) tooaegse vaimulikkude asjade ja hariduse ministri admiral Šiškovi poolt 8. aug. 1823 ametile vastava täie töötasuga. (Siin muide esineb Levitski andmeis ebatäpsus: augustis 1823 oli Vene vaimulikkude asjade ja haridusministriks mitte Šiškov, vaid veel Aleksander Golitsõn. Aseadmiral Aleksander Semjonovitš Šiškov (1754–1841) nimetati haridusministriks ja välismaiste usutunnistuste asjade peavalitsejaks alles 15. mail 1824 ja vabastati oma ülesannetest 25. aprillil 1828 (F. A. Brockhaus — I. A. Efron, “Entsüklopeediline sõnastik”, köide XXXIXa, lk. 614).) Määratud töötasust Lenz aga keeldus kuni selgumiseni, kas ta õppetoolile sobib või mitte, millega ülikool ei saanud nõustuda. 6. dets. 1823 esitaski Lenz seepeale lahkumispalve, kuna ta polevat suutnud rahuldada enesele esitatud nõudeid. Ta vabastati oma palve kohaselt ametist 10. jaan. 1824 õigusega jätkata ülikoolis tegevust kuni õppetooli täitmiseni. Omandanud vakantsel õppetoolil töötades vahepeal veendumuse oma sobivuses praktilise teoloogia professoriks, kinnitati ta 13. sept. 1824 taas ametisse. Ta loobus seejärel õpetajategevusest ja pühendus ainuüksi ülikoolitööle. 1829 kutsuti ta usuteaduskonna esindajana Peterburi osavõtuks evangeelilis-luteriusulise kiriku tarvis Venes üldise kirikuseaduse kavandi koostamise komisjoni tööst, mille algus oli määratud sama aasta 15. septembrile. Peterburis tabas Lenzi surm 14. dets. 1829.” *Herbert Normanni märkus.*

¹⁵⁹⁸“Ülikooli kiriku asutamine, milles toimuksid evangeelilised jumalateenistused ülikooli teenistujaile ja teostuksid praktilised harjutused usuteaduse üliõpilastele, tunnistati vajalikuks Riiginõukogu poolt statuuði läbivaatamisel juba 1820. a., kuid viibis mitmesuguste takistuste tõttu. Ülikooli jumalateenistused toimusid 1844. a. alates kokkuleppel Tartu magistraadiga Jaani kirikus tingimusel, et ülikool ei moodusta oma kogudust ja et ülikooli jutlustaja ei teosta mingisuguseid

neile sel viisil õpetust nii sõnas kui teos, nõudes nende ülesannete eest lisatasu 1500 rubla suuruses. Kokkulepet aga ei saavutatud vaatamata tõsiolule, et kõik professorid on arvamisel, et ühe ameti ülesanded ei sega teise omi. Sellest on Jaesche¹⁵⁹⁹ kirjutanud ka kuraatorile ja ministrile.

Oleks hea rahuldada Lenzi soovi, sest temal algavad podagrahood ja kui ta jääb vaid ülemõpetaja kohale, peab ta iga ilmastikuga oma ametikohuseid täitma, mis tervist võib halvendada, nii et ta lõpuks ka õpetaja kohast peab loobuma. Mis saab säärasel juhul aga perekonnast, eriti lastest, kuigi see kõik on veel kaugel?

Ülikooli statuudis on öeldud, et korralise professori ametikohta võib muuta erakorraliseks ja siis pole 1500-rublast lisatasu tõesti mitte palju jutluste juhustamise ja redigeerimise eest.

Kui minister nõustub ja ülikool tahab kohta Lenzile anda, siis on tal see, mida ta soovib. Ei peaks tema soov aga leidma pooldamist, tuleks otsida temale hea vaikne maapastori koht kusagil Eestimaal. Kui minister ja kuraator tunneks Lenzi sama hästi kui tema, Žukovski, nad nõustuks tema soovidega kohe.

Lõpuks mainib Žukovski veel, et tema kiri on salajane, sest Lenz ei soovi mingisugust kostmist.

vaimulikke talitusi ülikooli teenistujate hulgas. Nendest kitsendustest vabanemiseks asutas ülikool Kindralkonsistooriumi otsusega 15. okt. 1855. a. iseseisva koguduse, kasutades teenistusteks kuni oma kiriku ehitamiseni ülikooli raamatukogu saali Toomel. Nurgakivi ülikooli kirikule pandi pidulikult 26. augustil 1856 ja avati peale pühitsemist Liivimaa kindralsuperintendendi piiskop dr. Ferdinand Walteri poolt 31. jaan. 1860. (Levitski, G. V., "Biograafiline leksikon" I, lk. 51; Johannes Frey, "Die Theologische Fakultät der Kais. Universität Dorpat-Jurjew 1802–1903". Reval, 1905, lk. 12.) *Herbert Normanni märkus.* — Vt ka Johannes Frey, "Tartu ülikooli kiriku ajaloost: Nurgakivi asetamine ja kiriku sissepühitsemine" (tlk Vahur Aabrams). — *Akadeemia* 2016, nr 3, lk 371–398.

¹⁵⁹⁹ "Gottlob Benjamin Jaesche (Jäsche) (sünd. Wartenbergis Sileesias 15. juulil 1762, surn. Tartus (?) 25. aug. [p.o Tartus 22. aug vkj / 3. sept ukj] 1842) oli filosoofia professoriks Tartu ülikoolis 1802–1839." *Herbert Normanni märkus.*

Oktoobris 1827 peatub Žukovski Tartus 4 päeva, tuleb siis tagasi septembris 1833, külastades sel puhul Blumi,¹⁶⁰⁰ Parrotit ja Senffi ja viibib viimast korda, nagu teada, temale armsaks saanud linnas 5. mail 1841 läbisõidul elama jäämiseks välismaale. Peale seda pole ta kunagi enam Tartut näinud. . .¹⁶⁰¹

Vanem põlv tartlasi mäletab veel hästi, et enne I maailmasõda oli Tartu Lille tänav ümbernimetatud Žukovski tänavaks ja mansardiga pruuni ühekordset puitmaja Lille ja Tähe tänav nurgal, milles Žukovski Tartus oli elanud, tähistas vastav mälestustahvel. Selle tekst on kahjuks juba ununenud. Maja ise hävis Tartu põlemisel sõjapäevil 1944. a. augustikuul.

Ka üks Moieri nimega tahvel püsib selgesti meeles. See tähistas veel Eesti iseseisvuse algaastail Tartu Vanadekodu maja-de kogumikku kuuluvat väikest ühekordset, vähe viltust, kõrgel kivist vundamendil puitelamut Liiva ja Puiestee tänav nurgal, mida rahvasuu hüüdis "Moieri vaestemajaks".¹⁶⁰² Roostetanud tahvel püsib veel silmade ees, kuid tekst on juba ammu mälust kadunud. Siis kadus ühel päeval ka tahvel ise maja seinalt ja on nüüd jäädavalt vaibunud unarusse, millest aga on tõsiselt kahju kõigil, kes huvitatud Tartu minevikust.

¹⁶⁰⁰"Karl Ludwig Blum (sünd. 25. juulil 1796 Hanaus, surn. 28. juunil 1869 Heidelbergis) oli geograafia, etnograafia ja statistika professor Tartus 1826–1851. Peale emeriteerumist 1851. a. asus ta Heidelbergi, kus sai 1869 õnnetult surma. Jalutades Heidelbergi lossi terras-sil peale suplust Neckaris, kukkus ta, tõenäoliselt tabatud peapööritus-hoost, Hirschgrabenisse, ja purustas omal seejuures pea ("Allgemeine Deutsche Biographie", Leipzig, 1875, Zweiter Band, lk. 738). Roderich v. Engelhardt oma raamatus "Die deutsche Universität Dorpat in ihrer geistesgeschichtlichen Bedeutung" (Tallinn, 1933, lk. 325) mainib Blumi surma-aastana 1851. a., mis ei vasta tõsioludele." *Herbert Normanni märkus.*

¹⁶⁰¹Vt ka И. И. Змигродский, *Памяти В. А. Жуковского: По поводу пятидесятилетия со дня кончины В. А. Жуковского 1852 – 12/IV – 1902. Съ приложением пяти цинкограммъ* (Юрьевъ, 1902), dspace.ut.ee/handle/10062/4099.

¹⁶⁰²Professor Johann Christian Moieri 1817. aastal asutatud vaestemaja, mille 1822. aastal võttis üle Tartu Saksa Abiandmise Selts. Praegu asub seal Tartu Hooldekodu.

25. juuli (reede). Igapäevaste massiliste aiavarguste ajaloosse on kirjutatud uus lehekülg: tegevusse rakenduvad juba arstiteaduskonna üliõpilased. Prof. E. Karu aias “käib pidevalt marju ja lilli noppimas” 5. kursuse arstiteadlane Ljuba Sack,¹⁶⁰³ keda sageli saadab tema peigmees, keegi insener, kes nähtavasti annab sel puhul “tehnilist nõu”. Etteheitvale märkusele vastanud L. Sack, kes muide alati käib seltskonnadaamiliselt hästi riides ja paneb palju rõhku välimusele, üsna upsakalt, et võib ju marjad ja lilled tasuda. Kui nii, miks ei osta ta neid siis vabalt turult? Lubasin prof. Karu abikaasale organiseerida vargajõuku arstiteaduskonna õppejõududest, sest ei taha nagu oma teaduskonna üliõpilaste eesrindlikkusest maha jääda!

27. juuli (pühapäev). Prof. Ed. Aunapi 59. sünnipäev. Soovisime temale prof. Hiiega sel puhul telefoni teel õnne. Oli hämmastunud ja tähendas, et see olla esimene kord tema elus, mil kolleegid “vabatahtlikult”, külla kutsumata, temale õnne soovinud...

Õhtul istusime meeldivas vestluses tema juures koos. Palusime meid Hiiega registreerida juba ette kui osavõtjaid tema järgmisest, 60. sünnipäevast...

29. juuli (teisipäev). Varastatavate esemete arv on rikastunud uue objektiga. Peaaegu kogu linnas kaovad lammkastidelt katetlaid. Alul viiakse üks laud, siis teine ja peagi haigutab vastu mustav ja sageli haisev sügavik. Pimeduse tulekuga on õnnetused vältimatud, sest laudu nähtavasti ei uuendata.

31. juuli (neljapäev). Silmakliinikus (juhataja dots. V. Savi) kannavad statsionaarsed haiged sinimustvalget triibulist pesu ja kitleid. Näib olevat veel kodanlik-natsionalistlik jäänus.

2. august (laupäev). Uute vastuvõetavate üliõpilaste arstlik kontrollkomisjon algas eila oma tööd. Kahe päevaga käis läbi 356 mõ-

¹⁶⁰³Ljuba Schenkman (Sack; Kaplan; 1921 – ?) õppis TÜ matemaatika-loodusteaduskonnas 1940–1941; Nõukogude Liidu tagalas 1941–1945, kus asus õppima Astrahani Meditsiiniinstituuti 1941 ja Samarkandi Meditsiiniinstituuti 1942; TRÜ arstiteaduskonna üliõpilane 1945–1948, lõpetades selle; Tallinna linna TSN Täitevkomitee tervishoiuosakonna laste ravi- ja profülaktikainspektor 1948–1953, a-st 1953 Saksamaal.

lemast soost üliõpilaskandidaati. Mõne vähese erandiga olid kõik terved, korraliku kehaehitusega noored.

Muide, üliõpilaskandidaate ootas Tartu jõudmisel sügav pettumus. Neile olid lubatud sisseastumiseksamite ajaks sööklakaardid, välja anti aga vaid leivakaardid. Paljud, eriti kaugemalt pärinevad kandidaadid, on seega asetatud väga raskesse olukorda. Paljudel on meeleolu üsna rõhutatud...

4. august (esmaspäev). Naaberpõldudel tabati kartulaid võtmas ühes kohas kaks eesti naist, teises kaks venelast ja üks eestlane. Viimane oli käruga, millel leiti kott umbes vaka kartulitega... Lähedates aedades löödi kahel ööl kaigastega lahinguid vargusele tulnud raudteekooli venelasist õpilastega. Ühel ööl nähti kõrvalaia rüüstajate jõuku, mis koosnes kõrgemates pagunites võimukandjaist... Pärispimedad ööd aga polegi veel saabunud...¹⁶⁰⁴

7. august (neljapäev). Ülikooli raamatukogus vanu ajakirju sirvides leidsin juhuslikult Peterburis ilmunud kuukirja “Старые годы” 1907. a. aastakäigus (juuli- kuni septembrinumbris, lk. 467) kellegi tundmatu minevikusõbra väikese kirjutise (selle all on vaid initsiaalid B. N. V.) tooaegsete Peterburi kalmistute kurvast ja mahajäetud seisundist.¹⁶⁰⁵ Ta kirjutab:

Грустно, когда памятники старины гибнуть оттого, что никто не знаетъ объ ихъ существованіи, но особенное чувство негодованія вызываетъ полное нежеланіе предотвратитьъ гибель произведеній искусства, на отчаянное положеніе которыхъ указываютъ и которыя при самой маленькой любви въ нимъ могли бы быть спасены. [---] Надо обладать особеннымъ тупымъ безразличіемъ, чтобы съ такимъ презрѣніемъ относиться къ прошлому, къ то-

¹⁶⁰⁴ Päevikusse on kleebitud väljalõige “Uue firma loomine I. G. Farbenindustrie baasil”. — *Rahva Hää*, nr 182, 6. VIII 1947, lk 4.

¹⁶⁰⁵ Vt Б. Н. В., “Разрушеніе кладбища”. — *Старые годы* 1907, августъ-сентябрь, с. 467–468, vt starieknigi.info/index/Starye_gody.htm. Artikli autoriks on Vene kunstiajaloolane parun Nikolai Vrangeli (1880–1915).

му что должно быть дорого сердцу каждого культурного человека.¹⁶⁰⁶

Ja tänapäeva Eestis? Ma suruksin sel mehel tänulikult kätt, kui teda tunneksin, tõenäoliselt aga on ta juba ammu mullas, unustatud rohtunud kalmu all. Kas ei oota sama saatus ka mind, kes ma olen püüdnud säilitada mineviku mälestusi, kuivõrd see on olnud mu võimus?

8. august (reede). Täna oli Arstlikus Töö-Ekspertiisi Komisjonis (ATEK'is) invaliidsust taotlemas lihttöölisena teotsev 22-aastane noormees tunduvalt laienenud südamega, kes osutus Jaan Ainelo¹⁶⁰⁷ pojaks¹⁶⁰⁸. Isa on surnud tüüfusesse Sverdlovskis juba 1941. a.

¹⁶⁰⁶Vn k on kurb, kui endisaja mälestusmärgid hukkuvad selle pärast, et keegi ei tea nende olemasolust, kuid erilist nõrdimustunnet tekitab täielik soovimatus vältida selliste kunstiteoste surma, mille ahastama panevale seisundile osutatakse ja mida kas või vähimalgi määral armastades saaks päästa. [...] Peaks olema eriliselt juhm ja ükskõikne, et suhtuda sellise põlgusega minevikku, sellesse, mis peaks olema kallis iga haritud inimese südamele.

¹⁶⁰⁷Jaan Ainelo (Bundberg; 1882 – 25. (21.?) XI 1941 Sosva) oli TÜ filosoofiateaduskonna vabakuulaja 1919–1923. Kahkva Suure-Veerksu vallakooli juhataja 1899–1914, Räpina kihelkonnakooli juhataja 1914–1919. Vabadussõja ajal organiseeris Ajutise Valitsuse volinikuna Kaitseliitu Tartu- ja Viljandimaal 1918–1919 ning vabatahtlike abiorganisatsiooni Ühistöö Viljandis ja Viljandimaal 1919. Tartu Tehnikagümnaasiumi (end. Kommertskool) õpetaja 1919–1931, Tartu Reaalkooli eesti keele õpetaja 1920–1921, Tartu linna 9. ja 12. algkooli õpetaja 1925–1927, Tartu Naisühingu Käsitöökooli eesti keele õpetaja 1927–1933, Tartu linna 3. algkooli õpetaja 1931–1941. Vangistati 14. VI 1941. a Tartus ja saadeti Sverdlovski oblastisse Sevurallagi, abikaasa, kaks tütart ja poeg küüditati; süüdistati kuulumises Kaitseliitu ja Isamaaliitu, suri eeluurimise ajal enne surmaotsuse langetamist.

¹⁶⁰⁸Ago Ainelo (1924 – 24. II 2013 Põlva) küüditati Tartu I Keskkooli (end. Tartu Poeglaste Gümnaasium) õpilasena 14. VI 1941 Tomski oblastisse Kargassoki rajooni Ust-Tšizapka külla. 1943. aasta sügisel mobiliseeriti ta tööle sõjatööstusse, esialgu Novosibirskisse, oli novembrist Kemerovo oblastis Prokopjevski linnas Molotovi-nimelise kaevanduse ehitusvalitsuse mäeosakonna nr 2 tööline, 1946. a septembris asus õppima sealsesse tehnikumi, kuid tuli kohe omavoliliselt Eestisse, mistõt-

9. august (laupäev). Nõukogude tuntud kirjaniku Ilja Ehrenburgi¹⁶⁰⁹ kohtamisõhtu TR Ülikooli aulas Tartu intelligentsi ja parteiaktiiviga.¹⁶¹⁰ Aula on huvilisi tulvil täis: eriti suuresti on esindatud juutkond ja vene ohvitserkond. Ülikooli õppejõude on näha vähe, küll aga rohkesti keskkooliõpetajaid.

Esimese toolide rea, mis tava kohaselt on reserveeritud ülikooli juhtkonnale ja tähtsamaile kutsutud külalisile, on okupeerinud tundmatud venelased ja juudid, kes ülikooli traditsioonidest midagi ei tea või ei pea. Palvele kaugemale istuda ei reageerinud üldse. Ülikooli juhtkond eesotsas H. Habermanni, A. Preemeti ja A. Pint'iga on sunnitud omale kõrvalruumidest toole tooma ja uut esimest rida moodustama.

Aulas on lämmatavalt palav ja umbne, nahale nõrguvad higi-
piisad...

Kohtamisõhtu avab EK(b)P Tartu linnakomitee sekretär K. Sisko,¹⁶¹¹ tervitades Tartus viibivat kirjanikku kohalike asustiste ja koosolijate nimel. Kiiduavalduste saatel asub seejärel

tu pääses vangistustest süüdistusega nõukogudevastases agitatsioonis, kuulumises nõukogudevastasesse organisatsiooni ja sabotaažis. Varjas end oktoobrist peale Pärnumaal ja Võrumaal Pahtapääl, asus 1947. a sügisel õppima Tartu 1. Keskkooli, mille lõpetas 1948. Vangistati 1949. a veebruari algul Tartus ja saadeti septembris tapi korras tagasi asumisele endisesse kohta, kus oli metsatööline; pärast Stalini surma Metsatöötuse Mehhaniseerimise Tehnikumi õpilane Tomskis, pärast selle kursuse läbimist Tomski metsamajandi traktoribrigaadi brigadir ja edasi garaažijuhataja. Vabanes asumiselt 1958. a juulis, naasis 1959. a Eestisse, oli Veriora metsamajandi liikuva remondibrigaadi brigadir a-st 1959, Räpina keskkooli poiste tööõpetuse ja karjafarmide mehhaniseerimise, seejärel traktori- ja autoasjanduse õpetaja 1962–1989 ja 1990–1991; kodu-uuri-ja.

¹⁶⁰⁹ Ilja Ehrenburg (1891–1967), kirjanik, ajakirjanik ja propagandist. Elas 1908–1917 emigratsioonis Prantsusmaal ning 1921–1940 Pariisis, Belgias, Berliinis ja a-st 1924 taas Pariisis, 1940. a juulist Nõukogude Liidus.

¹⁶¹⁰ Vt J. Nurmoja, “Kirjanik Ilja Ehrenburgi kohtamisõhtu”. — *Pos-timees*, nr 187, 12. VIII 1947, lk 2, samuti J. Nurmoja, “Kirjanik Ilja Ehrenburg Tartus”. — *Samas*, nr 186, 10. VIII 1947, lk 2.

¹⁶¹¹ Karl Sisko (1895 – 11. IX 1959 Tartu) oli sulane Vaabinas 1908–1912, Peterburis Siemens-Schuckerti elektrimootoritehase treiali-

kõnetoolile I. Ehrenburg, teatades, et kannab ette katkendid oma romaanist "Torm", mis ilmub käesoleval ajal ajakirjas "Novõi mir" ("Uus Maailm") ja mille tegevus haarab ajavahemiku 1939.–1945. a., s.o. Suure Ilmasõja aja, ja kulgeb NSV Liidus, Prantsusmaal ja Saksamaal.¹⁶¹² Romaani ülesandeks on näidata nõukogude inimesi, nende võitlust rindel ja tööd tagalas, samuti prantslaste võitlust Saksa okupantidega. Kirjanik ise tunneb hästi Prantsusmaad ja Saksamaad, aga ka tänapäeva Ameerikat, kus pikemat aega viibinud.

Kirjanduse ülesandeks on näidata inimesi, sest kirjanduse maailm on inimeste maailm. Inimesed teotsevad vastavas ühiskonnas, muutuvad, kasvavad. Neid oma muutusis ja kasvus

mehaaniku õpilane 1912–1914, lennukitehase treial 1914, naelatehase treial 1914–1915, Balti laevaremonditehase treial 1915, N. Geisleri telefoniaparaaditehase treial 1915–1916, ASi Düflon, Konstantinovitš ja Ko. elektromehhaanikatehase (hilisem Elektrik) treial 1916–1917; ÜK(b)P liige 1917. a aprillist; Punakaardi ja Punaarmee I Petrogradi salga võitleja, soomusrongi reamees ja seejärel komissar 1917–1920 (võttis osa Talvepalee ründamisest 7. XI 1917, osales lahinguis Pulkovo all, 1917. a lõpul võitles salga koosseisus Moskvast ja seejärel Ukrainas revolutsioonivastaste vastu, osales Jaroslavli ülestõusu mahasurumises; võttis osa ka Kroonlinna ülestõusu mahasurumisest 1921); Leningradis hilisema nimega Elektrosila tehase treial 1921–1924, laojuhataja 1924–1926, agitatsiooniosakonna juhataja 1926–1927, administratiiv-majandusosakonna juhataja 1927–1929, kapitaalehituse osakonna juhataja 1929–1930, ÜK(b)P algorganisatsiooni organiseerimisosakonna juhataja 1930–1931, tehasekomitee esimees 1931, eriosakonna ülem ja direktori asetäitja rahandusalal 1931–1933, tsehhiülema asetäitja 1933–1937, tsehhiülem 1937–1939, dispetšeritsehi ülem 1939–1941, evakuatsioonis tehase Nr 658 laomajanduse ülem 1941–1945; EK(b)P Tartu Linnakomitee organiseerimisosakonna instruktor 1945, sekretär 1945–1952, Tartu Oblasti TSN Täitevkomitee kohaliku tööstuse osakonna juhataja 1952–1953, ENSV Autotranspordi ja Maantee-de Ministeriumi Tartu autoremonditöökoja juhataja 1953–1954, selle järglaste Tartu Autoremonditehase ja Tartu Autoremonditehase nr 3 direktor 1954–1958.

¹⁶¹²Vt Ilja Ehrenburg. *Torm: Romaan 6 jaos*. I–II. Tlk Justa Kurfeldt (= Aita Kurfeldt). Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, 1949.

dünaamiliselt näidata ongi tema, Ehrenburgi, sihiks romaanis "Torm". Järgnevad katkendid...

Peale ettekannet esitatakse kirjanikule küsimusi, mis enamikus tunduvad kaunis naiivseina. Ehrenburg vastab vähe üleolevalt, peene irooniaga.

Milline on Ameerika ajakirjandus? Mitte "vaba", nagu ajakirjandus ise püüab väita, vaid suurkapalistide teenistuses. Ajalehtede tase on üldiselt madal. Tuuakse "kindlaist allikaist" rohkesti kõmulisi teateid, mille tõenäosust ei usu reporterid ega lehtede toimetajad. Need aga on vajalised keskmise ameeriklase maailmavaate kujundamiseks, kes võtab ajalehtede sisu tõena. Enamik Ameerika mõjukamaid ajalehti teevad oma lugejaskonna keskel nõukogudevaenulist kasvatustööd. Ilukirjandust ja üldse raamatuid loetakse Ameerikas vähe.

Milline on Ameerika kasvav noorsugu? Seda püütakse kasvatada apoliitilises vaimus, mis aga ei takista tekkimast teadlikke inimesi, kes oskavad mõista Ameerika kapitalismi mandumust ja võidelda parema tuleviku eest.

Ja milline on Ameerika naine? Ta ei tööta, loeb vaid romaane ja ajalehti ning jutustab neid õhtul mehele. Toitu keedab vaid konservidest.

Aga Nürnbergi protsess? Milline mulje jäi sellest Ehrenburgil tema kohapeal viibimisel? Täiesti ebamäärane. Raske oli aru saada, kes kelle üle kohut mõistis. Üldmulje oli siiski, et fašistid poosid fašiste...

Esitatakse veel arvukalt küsimusi, milledest enamik aga on erilise huvita.

Ja vastused? Neis on paljudes sädelevat vaimukust ja varjatud peent pilget küsija üle.

Kohtamisõhtu lõpeb Ehrenburgi tänuga Tartu töötajatele ja eriti Tartu ülikoolile sõbraliku vastuvõtu eest, mis temale Tartus osaks saanud...

Tõustakse kohtadelt ja rüseletakse väljapääsu poole, sest palvus ja higilõhnaga segatud umbsus on muutunud raskesti talutavaks. Väljas aga imetleb rahvas ülikooli ees seisvat Ilja Ehrenburgi suurt luksusauto, moodsat Ameerika "Buicki"...

Ilja Ehrenburg saabus Tartu juba 8. augustil, viibides pikemat aega ringreisil Baltimail. Tartus tutvus kirjanik (muide ilmus mõni kuu tagasi Tallinnas eestikeelses tõlkes tema romaan “Pariisi langemine”¹⁶¹³) ülikooliga, Klassilise Muinasteaduse Muuseumiga ja ülikooli raamatukoguga, kus õppejõudude lugemistoas huvitus eriti kaustadesse köidetud eesti ajalehtede aastakäikudest. Üksikasjaliselt [tutvus] Ehrenburg ka histoloogia laboratooriumiga, peatudes samuti F. R. Faehlmanni mälestussamba juures Vana Anatoomikumi ees. Faehlmann huvitas teda kui kirjanik ja rahvaluule koguja.

Oma ettekande päeval käis Ilja Ehrenburg veel ENSV Teaduste Akadeemia Kirjandusmuuseumis, avaldades imestust seal leiduvate varade rikkuse üle. Eriti tundis ta huvi vana perioodika ja Balti osakonna kogude vastu.

Eesti Rahva Muuseumis olid kirjaniku huvi keskuseks tekstiilmustrid ja puutööd, eriti aga meisterlikult töödeldud õllekanud.

Tartust siirdus Ehrenburg Tallinna.

10. august (puhkepäev). Raudteelaste päev. Tartu jaamahoone on sel puhul rikkaliselt dekoreeritud vedurite ja viaduktide värviliste piltidega ning loosungitega. Neist on kõige silmapaistvam “Да здравствует вождь и отец железнодорожников, машинист локомотива революции генералиссимус тов. И. В. Сталин”.¹⁶¹⁴

11. august (esmaspäev). Anna Tilga rääkis, et Maarja koguduse õpetaja Võsu¹⁶¹⁵ olevat hiljuti kabelijutlust pidades oma kogu-

¹⁶¹³Vt Ilja Ehrenburg. *Pariisi langemine: Romaan*. Tlk Johannes Seilental. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, 1947.

¹⁶¹⁴Vn k elagu raudteelaste juht ja isa, revolutsiooniveduri masinist generalissimus sm. J. V. Stalin.

¹⁶¹⁵Arnold Võsu (Võso; 1901 – 21. VII 1971 Kiviõli) lõpetas TÜ usuteaduskonna 1933, ÜS Ühenduse liige. Võttis osa Vabadussõjast; Türi koguduse abiõpetaja 1934–1935, Rõuge koguduse abiõpetaja 1935, abiõpetaja kt 1936–1937, Roosa koguduse õpetaja kt 1937–1939 ja õpetaja 1939–1943; Saksa sõjaväes 1944. a maist kuni juulini Eesti Diviisi suur-

duse liikmeid palunud võimalikult kiiresti ja heldekäeliselt kokku tuua annetusi Maarja kiriku taastamiseks, sest tuletõrje tahtvat seda koguduselt võtta tuletõrjemajaks.

Kas oli tal siis teadmata, et tuletõrje suhtub ettepanekusse rakendada Maarja kiriku varemed tuletõrjemajaks täiesti eitavalt? Või oli teda valesti informeeritud? Õpetaja sõnade mõju koguduse liikmetesse võis olla masendav.¹⁶¹⁶

14. august (neljapäev). Aedade rüüstajad on oma igaöösistel retkedel jõudnud ka “minu” aeda, murdnud maha ühe jõulise õunapuu veel küpsemata õuntega suure oksa, tallanud tomateid ja võtnud kartulaid. Õunapuu ümbrus on üle külvatud “maitsitud” ja mahapillatud toorete tomatite ja õuntega. Pehmes mullas on selgesti näha paljaste jalgade jäljendeid. Oma külaskäigu tähistuseks on rüüstajad jätnud ka esitlemisnimekaardid — paar roojahunnikut...

16. august (laupäev). On ilmumas kellegi Vladimir Deržavini¹⁶¹⁷ sulest venekeelne “Kalevipoja” tõlge.¹⁶¹⁸ Sellega seoses oli Ilja Ehrenburgi auks tema Tartus viibimisel ülikooli poolt lahedas rektori ooteruumis antud õhtusöögil N. Andreseniga jututu ENSV Teaduste Akadeemia erakorralise teadusliku sessiooni

tükiväerügemendi 12. patarei ülem; Tartu Maarja koguduse abiõpetaja 1943–1945 ja õpetaja 1945–1948, Tartu Pauluse koguduse õpetaja kt 1948–1959, Lüganuse koguduse õpetaja 1959–1971, Kiviõli koguduse hooldaja-õpetaja 1963–1967, teeninud ka Halliste (1934) ja Kambja kogudust (1949).

¹⁶¹⁶Päevikusse on lisatud ajalehelõige kindral Anton Denikini surma kohta USAs. Vt Kroonika. — *Rahva Hääl*, nr 187, 12. VIII 1947, lk 4.

¹⁶¹⁷Vladimir Deržavin (1908 – 5. X 1975 Moskva), Vene nõukogude luuletaja, tõlkija ja kunstnik.

¹⁶¹⁸Vt Фр. Р. Крейцвальд. *Сын Калева: Эстонский народный эпос*. Перевод с эстонского Вл. Державин и А. Кочетков. Москва: Государственное Издательство Художественной Литературы, 1949; Фридрих Рейнхольд Крейцвальд. *Калевипоэз: Эстонский народный эпос*. Перевод с эстонского В. Державин и А. Кочетков. Таллин: Эстонское государственное издательство, 1950; Москва: Гослитиздат, 1956; Таллин: Эстгосиздат, 1961; Таллинн: Ээсти раамат, 1979, 1986; tõlgitud venekeelse reaaluse tõlke järgi.

korraldamisest veel käesoleva aasta lõpul, mis oleks pühendatud “Kalevipojale” ja temaga ühenduses olevatele küsimustele. Kuna sessioon puudutab lähedalt akadeemia kirjandusmuuseumi, tegi Alice Haberman omale jutuajamise vältel pidevalt märkmeid, jätkates kirjutamist ka veel külaliste lahkumisel. Seda nähes tähendanud temale möödaminev Harald Haberman: “Mis sa kritseldad, ega sinust kirjameest ikka ei saa!”

18. august (esmaspäev). Vastu võetavate üliõpilaste arstlik komisjon lõpetas 15. augustil esialgu oma töö, vaadates läbi kokku 818 mõlemast soost üliõpilaskandidaati. Neist soovisid astuda:

Teaduskond	Mehed	Naised	Kokku
Arstiteaduskonda	103	217	320
Õigusteaduskonda	38	23	61
Ajaloo-keeleteaduskonda	35	93	128
Matemaatika-loodusteaduskonda	48	39	87
Loomaarstiteaduskonda	35	4	39
Põllumajandusteaduskonda	49	36	85
Metsandusteaduskonda	69	5	74
Kehakultuuriteaduskonda	12	12	24
Kokku	389	429	818

On oodata veel täiendavaid komisjoni istungeid. Peakomisjoni läks vaid 10 kandidaati. Viimasel tuleb peamiselt tegeleda endiste üliõpilastega, kes tervislikel põhjusil on lahkunud ülikoolist ja nüüd avaldanud soovi taas immatrikuleeruda.

Eksamilehtedel, kuhu komisjon tegi oma märkmed kandidaatide tervisliku seisundi kohta, äratas tähelepanu erakorraliselt suur hulk mitterahuldavaid ja puudulikke eksamihindeid, kuigi esines rohkesti ka väga häid.

Ühelt tütarlapselt, kellel huvialaks oli valitud keemia, küsis keegi komisjoni arstidest, kas ta soovib pühendada aktuaalsele põlevkivi uurimisele. Vastus oli lühike ja nipsakas: “Ei, aatomi-energiale!” Tütarlapse suu ümber aga mängles lõbus naeratus.

(Järgneb)